

UDK 808.1+881.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1992
2

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 40	ŠT. 2	STR. 143–228	LJUBLJANA	APR.–JUN. 1992
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

CHIKAKO SHIGEMORI BUČAR, Izražanje povratnega dejanja v japonščini in slovenščini	143
JOŽE TOPORIŠIČ, Tipološka oznaka (sodobnega) slovenskega knjižnega jezika	159
TATJANA STANIČ, Stilistični postopki v poeziji Milana Jesiha	179
STANIMIR RAKIČ, Vrste sufiksa i pravilo akcenta u srpskohrvatskom jeziku	197

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

JOŽA MAHNIČ, Kozakov Bohinjski pastoral	209
ISTVÁN LUKÁCS, Endre Ady pri Slovencih	214
MARCO JARC, Prvi slovenski prevod Poejevega Črnega mačka v <i>Soči</i> l. 1872	219
SLAVO ŠERC, Teorija cikliziranja in izbrani cikli Karla Tomana	224
NIKO JEŽ, Norveška bibliografija prevodov iz poljske književnosti	226

CONTENTS

STUDIES

CHIKAKO SHIGEMORI BUČAR, The Expression of Reflexive Action in Japanese and Slovene	143
JOŽE TOPORIŠIČ, Typological Characterization of (Contemporary) Literary Slovene Language	159
TATJANA STANIČ, Stylistic Devices in the Poetry of Milan Jesih	179
STANIMIR RAKIČ, Types of Suffixes and the Accentual Rule in Serbo-Croatian	197

REVIEWS — NOTES — REPORTS — MATERIALS

JOŽA MAHNIČ, Juš Kozak's Bohinjski pastoral	209
ISTVÁN LUKÁCS, Endre Ady among the Slovenes	214
MARCO JARC, The First Slovene Translation of Poe's the Black Cat in <i>Soča</i> , 1879	219
SLAVO ŠERC, The Theory of the Cycle and the Selected Cycles of Karel Toman	224
NIKO JEŽ, A Norwegian Bibliography of Translations from Polish Literature	226

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko-Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik (tehnični urednik — Technical Editor), Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za književne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Aleksander Skaza, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec (odgovorni urednik — Executive Editor).

Časopisni svet — Advisory Council: Mirek Čejka (Brno), Zdzisław Darasz (Katowice), Gerhard Giesemann (Gießen), Franc Jakopin (Ljubljana), Rado L. Lenček (New York), Juraj Martinović (Sarajevo), Klaus Detlef Olof (Celovec), Marija Pirjevec (Trst), Jože Pogačnik (Maribor), Erich Prunč (Gradec), Adam E. Suprun (Minsk), Tone Šifrer (predsednik — President).

Naslov uredništva — Address: Slavistična revija, Aškerčeva 12/II, 61000 Ljubljana, Slovenija.

Žiroračun pri Slavističnem društvu Slovenije: 50100-678-45265 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 900 SLT, za študente 600 SLT, za institucije 1000 SLT, za knjigarne 1080 SLT (minus 25-odstotni rabat). — Price of yearly subscription for foreign countries 32 USA \$.

Postavil — Typeset by: Makalu, Ljubljana.

Natisnil — Printed by: Tiskarna Dan, Ljubljana.

Naklada — Circulation: 1150 izvodov — 1150 copies.

ISSN 0350-6894

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-12/92, 24. 4. 1992) šteje Slavistična revija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

IZRAŽANJE POV RATNEGA DEJANJA V JAPONŠČINI IN SLOVENŠČINI

Pri izražanju povratnega dejanja gre za vsaj dva udeleženca, vršilca in prizadetega. Povratno dejanje je nadalje označeno z dejstvom, da sta oba udeleženca ena in ista oseba oziroma bitje.

In a transitive action, there are at least two participants involved: the agent and the patient. Reflexive action is further characterized by the fact that the two participants are actually one and the same person or being.

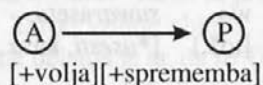
Prispevek je poskus kontrastivne analize izražanja povratnega dejanja med slovenščino in japonščino. Kaj naj splošno razumemo pod pojmom »povratno dejanje«.

Kje v posameznem jezikovnem sistemu najdemo slovnično sredstvo oz. skladenjsko strukturo za izražanje povratnega dejanja. V japonščini je izhodišče za to glagolski način, kjer gre v bistvu za glagolsko vpono (infiks), ki je povezana z menjavo sklon-skih členkov, v slovenščini pa je to morfem se, ki prvotno izvira iz osebnega zaimka in katerega različne vloge danes najdemo na zelo širokem območju. Sledeča kontrastivna analiza je v glavnem narejena z gledišča učenja japonskega jezika v Sloveniji oz. za slovensko govoreče učence.

1 Prototip prehodnega dejanja in povratno dejanje

Tipi dejanja, ki jih v nadaljevanju prikazujem v povezavi s prehodnostjo, so v realnosti splošno obstoječa dejanja, preden jih skušamo izraziti v kakem jeziku.

1.1 V zvezi s karakterizacijo prehodnosti obstaja danes že veliko študij. Nekateri slovničarji so mnenja, da prehodnost razumejo kot stopnjujoči pojem in med mnogimi dejavniki, ki so pri izražanju prehodnosti prisotni, skušajo ugotoviti najbolj tipične značilnosti.¹ Tudi tukaj za določanje »prototipa prehodnosti« upoštevam tiste tipične ali osrednje značilnosti prehodnosti oz. prehodnega dejanja, ki jih omenjajo dosedanji viri. Prototip prehodnega dejanja

Pri prehodnem dejanju sta vsaj dva udeleženca: delujoča sila oz. vršilec (agens [A]) in predmet, na katerega je namerjeno dejanje (prizadeti oz. paciens [P]). Dejanje se vrši v smeri A do P. Ko A deluje na P v neki obliki, obstaja volja agensa (označeno [+volja]) in pri tem pride do neke spremembe pri prizadetem (označeno [+sprememba]),² npr. *Janez tepe Tomaža*.

¹ MASUOKA, 1987, 206.

² To, kar tukaj obravnavam kot »voljo« pri vršilcu, imenujeta HOPPER & THOMPSON (1980)

1.2 Povratno dejanje je posebna oblika zgoraj opisanega prehodnega dejanja. To je dejanje, katerega vršilec in prizadeti sta en in isti človek ali bitje. Povratno dejanje

[+volja]
[+sprememba]

Povratno dejanje je enako prehodnemu dejanju v tem, da vršilec še vedno deluje na nekega prizadetega, samo da je ta identičen agensom. Povratno dejanje opravlja vršilec (oz. prizadeti) s svojo voljo in rezultat dejanja se vidi v neki spremembi pri njem,³ npr. *Janez se obleče*.

2 Glagolski način in izražanje povratnosti v japonščini

2.1 Glagolski način. Kot glagolske načine v slovnici moderne japonščine smo do sedaj po navadi upoštevali naslednje štiri kategorije: trpnost, vzročnost, možnost in samodejnost. V naslednjem si oglejmo, kako se realizirajo v stavkih. Stavek [2] je trpna pretvorba tvornega stavka [1].

- [1] *Taroo ga Ziroom wo nagutta.*⁴
[lastno ime] [im.] [lastno ime] [tož.] [=tepsti, pret.]
'Taroo je tepel Ziroom.'

- [2] *Ziroom ga Taroo ni naguirareta.*
[im.] [agens] [tepsti, trpnost, pret.]
'Ziroom je bil tepen od Taroo.'

Oglejmo si še naslednji primer, kjer je stavek [4] vzročniška (kavzalna) pretvorba osnovnega stavka [3].

- [3] *Ziroom ga sywatta.*
[im.] [usesti se, pret.]
'Ziroom se je usedel.'
- [4] *Taroo ga Ziroom wo suwaraseta.*
[im.] [tož.] [*usesti, kavz., pret.]
'Taroo je posadil Ziroom.'

Skupne oblikovne in skladenjske značilnosti glagolskih načinov v japonščini so naslednje:

- Obstaja vpona, ki jo dodamo osnovni obliki glagola. To so *-arer-* za trpnost in samodejnost (stavek [2]), *-(s)ase-* za vzročniškost (stavek [4]) in *-(ar)er-* za možnost. S tem dodatkom se spremeni oblika glagola.

»volitionality«, Dik (1978) pa »control«. Kar ustreza »spremembi« pri prizadetem, najdemo pri Hopperju & Thompsonu kot »affectedness«, pri Diku pa lastnost dejanja »dynamic«.

³Definicija povratnega dejanja po NITTI (1982).

- Vzporedno s prvo značilnostjo si udeleženci dejanja oz. pojava izmenjujejo svoja skladenjska mesta. (Pride do zamenjave sklonov med vršilec, prizade-tim idr., ki jih izražajo samostalniške fraze, ali pride do spremembe v številu udeležencev dejanja, izraženih v stavku.)

2.2 Izražanje povratnega dejanja v japonščini. Pri izražanju povratnosti je druga-če. Kot primer za izraz povratnega dejanja imamo naslednji stavek.

- [5] *Taroo ga huku wo kita.*
[im.] [obleka] [tož.] [obleči se, pret.]

'Taroo se je oblekel.'

Za izražanje povratnosti ne obstaja vpona, obstaja pa omejeno število glagolov (npr. *kiru* 'obleči se' v stavku [5], ki kot del svojega pomena vsebujejo tudi pomen 'povratnosti'. Pri teh glagolih ne vidimo skladenjske izmenjave udeležencev, vidimo pa, da je pri udeležencih dejanja določena omejitev. Torej, stavek z istim glagolom ni slovničen, če cilj dejanja ni enak vršilcu dejanja.

- [6] **Taroo ga kodomo ni huku wo kita.*
[im.] [otrok] [daj.] [tož.] [obleči se, pret.]

Za izražanje prehodnega dejanja, ki je namerjeno na koga drugega, se mora stavek glasiti takole:

- [7] *Taroo ga kodomo ni huku wo kiseta.*
[im.] [daj.] [tož.] [obleči, pret.]

'Taroo je oblekel otroka.'

Glagol *kiseru* se uporablja izključno za nepovratno prehodno dejanje.

Če je stavek [5] izraz povratnega dejanja, je stavek [7] izraz prehodnega dejanja, usmerjenega na koga drugega. Pomenski razloček med glagoloma *kiru* in *kiseru* je v tem, da prvi označuje povratnost, drugi pa prehodnost, namerjeno na koga drugega (nepovratno prehodnost).

Yosio Nitta (1982) našteva pet takih glagolov, *abiru* 'prhati se, dobiti nase', *kiru* 'obleči se', *haku* 'obuti se', *nugu* 'sleči se' in *kaburu* 'nadeti si, pokriti se' ter jih imenuje »saiki doosi« (povratni glgoli). Za vse te glagole obstajajo, tako kot pri *kiru*: *kiseru*, še ustrezni prehodni glagoli, ki jih uporabljamo za izraz nepovratnega prehodnega dejanja.

V stavku [5] (*Taroo ga huku wo kita*. 'Taroo se je oblekel.') je Taroo tisti, ki s svojo voljo vrši izraženo gibanje. Taroo vzame obleko, ki leži nekje stran od njegovega telesa, in jo daje nase. Rezultat dejanja je ta, da se Tarovev zunanji videz spremeni od neoblečenega stanja v oblečeno stanje. V pomenu, da vršilec daje neki predmet nase, je podoben tudi naslednji izraz.

- [8] *Taroo ga mahuraa wo maita.*
[im.] [šal] [tož.] [oviti, pret.]

'Taroo si je ovil šal.'

Stavek [8] pretvorim tako, da gre zdaj za dejanje, pri katerem vršilec daje predmet (*šal*) ne na sebe, ampak na telo nekoga drugega.

- [9] *Taroo ga kodomo ni mahuraa wo maita.*
[im.] [daj.] [tož.] [oviti, pret.]

'Taroo je ovil šal otroku.'

Stavka [8] in [9] imata v svojih pomenih enak razložek kot stavka [5] in [7], tj. povratno : nepovratno prehodno, vendar pri glagolski obliki ni videti razlike. En in isti glagol *ma* lahko uporabljamo za obe vrsti dejanja. *Ma* je eden od tako imenovanih 'prehodnih glagolov, ki se uporabljajo povratno', kot opozarja Nitta (1982).

Takahasi (1985) omenja, da »se v japonščini povratni glagol ni razvil kot oblikovna kategorija, pač pa obstaja stavčna struktura za povratnost v smislu skladenjske kategorije.« Oglejmo si naslednji primer:

[10] *Taroo ga mado kara kubi wo dasita.*
[im.] [okno] [iz] [glava] [tož.] [pomoliti, pret.]

'Taroo je pomolil glavo skozi okna.'

Značilnost takega stavka je ta, da samostalniška fraza s sklonskim členkom *wo*, ki nakazuje objekt stavka, izraža del vršilčevega telesa.

Povratno rabo prehodnih glagolov, kjer *-wo* samostalniške fraze izraža telesni del, glede na pomensko vsebino lahko razdelim v naslednje tri skupine:

- urejanje zunanjega videza telesa, npr. umivanje (rezultat je vidna sprememba določenega telesnega dela): *kaol/karada/te wo arau* 'umiti si obraz/telo/roke': *higa wo soru* 'obriti si brado/brke': *kami wo tokasu* 'počesati'.
- poškodbe (rezultat je sprememba na določenem telesnem delu): *atama wo utu* 'udariti se v glavo': *asi wo oru* 'zlomiti si nogo': *sita wo kamu* 'ugrizniti si jezik': *te wo kiru* 'vrezati se v roko': *asi wo kuziku* 'spahnniti si nogo': *te wo tumeru* 'pripreti roko (v vrata)'.
c) premikanje telesnega dela (rezultat je sprememba v obliki ali položaju telesnega dela): *te/u de wo ageru* 'dvigniti roko': *kosi wo kakeru* 'usesti se (na stol)': *kubi wo kasigeru* 'nagniti glavo': *kubi wo dasu* 'pomoliti glavo': *te wo tataku* 'ploskati': *te wo furu* 'mahati z roko': *karada wo mageru* 'skloniti se'.

Izrazi v zvezi z oblačenjem, npr. *mahuraa wo maku* 'oviti si šal' (v stavkih [8] in [9]) imajo tudi enako skladenjsko strukturo s sklonskim členkom *wo*. V tem primeru samostalniška fraza izraža predmet, ki ga vršilec daje nase oz. vzame od sebe proč. Take glagolske zveze uvrščam tukaj v četrto skupino:

- oblačenje (rezultat je sprememba zunanjega videza telesa) *megane wo kakeru/toru* 'nataknniti/sneti si očala': *taipin/burooti wo tomeru/tikeru* 'pripeti si pas': *tebu-kuro wo suru* 'nataknniti si rokavice': *yubiwa wo hameru/hazusu* 'nataknniti/sneti si prstan'.

Vsi glagoli, ki so uvrščeni v zgoraj navedene štiri skupine, izražajo v kombinaciji s samostalniško frazo s členkom *wo* povratno dejanje. Telesni del, ki ga izraža *wo*-samostalnišnik oz. samostalniška fraza v skupinah od a) do c), po navadi razumemo kot telesni del vršilca (tj. tistega, ki ga izraža samostalniška fraza s sklonskim členkom *ga* v istem stavku).

V primeru skupine č) pa po navadi razumemo tako, da je *wo*-samostalnišnik oz. samostalniška fraza izhodiščna oz. ciljna točka premikanja predmeta na vršilčevem telesu. Če gre za kaj drugega, se moramo izraziti drugače:

[11] *Taroo ga kodomo no te wo aratta.*

[im.] [svoj.] [tož.]

'Taroo je umil otrokove roke. = Taroo je umil otroku roke.'

[12] *Taroo ga Hanako no yubi ni yubiwa wo hameta.*

[im.] [svoj.] [prst] [daj.] [prstan] [tož.] [natakiniti, pret.]

'Taroo je nataknil prstan na Hanakin prst.'

V primeru, ko je *wo*-samostalniček telesni del, prilastkovna fraza s členkom *no* izraža lastnika telesnega dela (v stavku [11] *kodomo no*). Če je lastnik telesnega dela vršilec sam, stavek s »prehodnim glagolom v povratni rabi« ne zahteva prilastka (npr. *zibun no* 'lasten, od samega sebe'). V primeru, ko *wo*-samostalniček oz. samostalniška fraza izraža predmet oblačenja, za katerega telesni del je ta predmet namenjen, je izraženo z drugim predmetom tj. s samostalničkom s sklonskim členkom *ni*. (npr. *kodomo ni* v stavku [9], *Hanako no yubi ni* v stavku [12]).

Zanimivo je tudi to, da kadar gre za povratno dejanje (to se pravi, da je izhodiščna ali ciljna točka oblačenja telo), v večini primerov ne opisujemo po podrobnosti, za kateri telesni del gre. Ta informacija je že brez dodatnega pojasnila razumljiva od vrste predmeta, ki ga omenja *wo*-samostalniška fraza. (npr. *pllašč, šal* itd.). V primeru nepovratnega prehodnega dejanja obstaja težnja, da bolj podrobno opisujemo, kateri del telesa drugega človeka je cilj oz. izhodišče.

[13] *Taroo ga tebukuro wo hameta.*

[im.] [tož.] [natakiniti, pret.]

'Taroo si je nataknil rokavice.'

[14] *Taroo ga kodomo ni tebukuro wo hameta.*

[im.] [daj.] [tož.]

'Taroo je otroku nataknil rokavice.'

[15] *Taroo ga kodomo no te ni tebukuro wo hameta.*

[im.] [svoj.] [roka] [daj.] [tož.]

'Taroo je nataknil rokavice na otrokove roke.'

(Izraža enako dejanje kot stavek [14], sliši se pa bolj naravno.)

3 Morfem *se in* »povratni glagoli« v slovenščini

3.1 Morfem *se*. V slovenščini je razvit sistem osebnih zaimkov. Morfem *se* prvotno izvira iz oblike povratnoosebne zaimka, ki pa je del sistema osebnih zaimkov. Znano je, da za vse osebne zaimke v rodilniku, dajalniku in tožilniku obstajajo še t. i. krajše (=naslonske) oblike. Spodaj navajam del preglednice sistema osebnega zaimka, za tretjo osebo ednine moškega spola.

Samostojna oblika					Naslonska oblika			
im.	rod.	daj.	tož.	mest.	or.	rod.	daj.	tož.
on	njega	njemu	njega	njem	njim	ga	mu	ga

Oglejmo si naslednja stavka:

[16] *Janez je skopal otroka.*

[17] *Janez ga je skopal.*

Če je v sobesedilu že jasno, za katerega »otroka« gre, je *otrok* v stavku [16] nado-meščen z osebnim zaimkom v naslonski obliki *ga*, kot vidimo v stavku [17].

Povratnoosebni zaimek ima z zgoraj prikazanim osebnim zaimkom vzporeden sistem. Od osebnega zaimka se razlikuje v tem, da se ena oblika uporablja za vse spole in števila. Ima pa vse oblike za posamezne sklone, le imenovalniške oblike ne. Kot pri osebnih zaimkih obstajajo tudi naslonske oblike za rod., daj. in tož.

Samostojna oblika						Naslonska oblika		
im.	rod.	daj.	tož.	mest.	or.	rod.	daj.	tož.
—	<i>sebe</i>	<i>sebi</i>	<i>sebe</i>	<i>sebi</i>	<i>seboj/sabo</i>	<i>se</i>	<i>si</i>	<i>se</i>

Po slovenski slovnici se povratnoosebni zaimek uporablja takrat, kadar sta osebek in določilo isto.⁵ Torej, povratnoosebni zaimek *se* v naslednjem stavku označuje, da sta vršilec (osebek) in prizadeti (objekt) stavka isto, tj. *Janez*.

[18] *Janez se je skopal.*

Medtem ko je dejanje, ki ga izraža prehodni glagol *skopati*, namerjeno na koga drugega od osebk (v stavku [16] na *otroka*), sta pri dejanju *skopati se* delujoča oseba (ki jo izraža osebek) in prizadeti (predmet stavka) en in isti. Vsebina dejanja (to, kar izraža *skopati*) pa v bistvu ostane enaka. Osebni zaimek *ga* v stavku [17] in povratnoosebni zaimek *se* v stavku [18], če ju je glede sobesedila potrebno poudariti, zamenjamo z njunima samostojnima oblikama, *njega* oz. *sebe*.

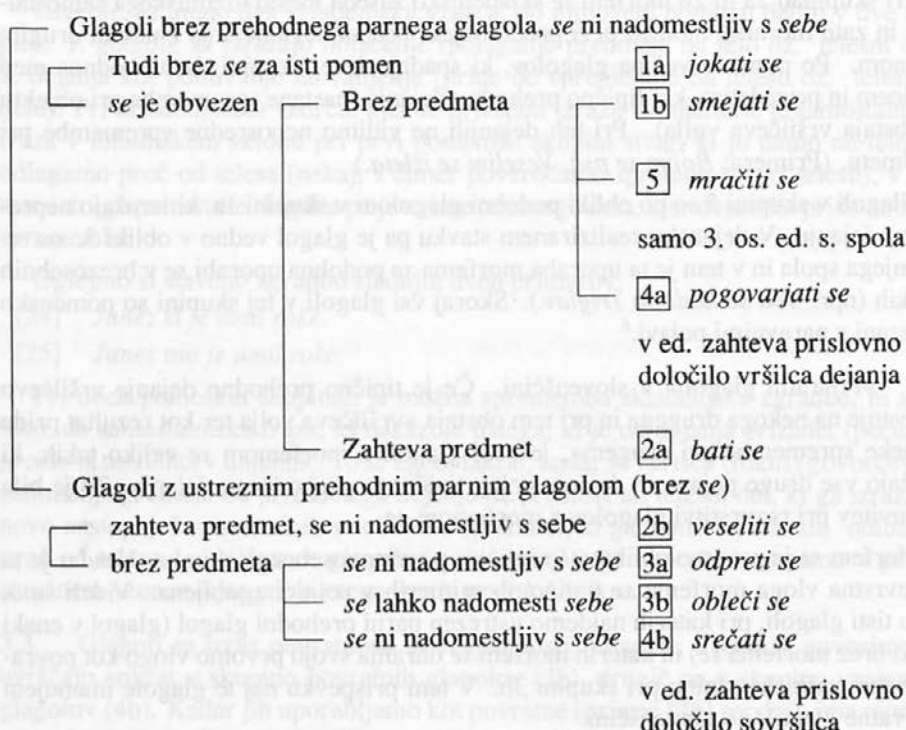
[19] *Janez je skopal sebe, ne pa njega.*

Vidimo, da morfem *se* v zgoraj navedenem primeru dovoljuje, tako kot drugi osebni zaimki, zamenjavo med samostojno in naslonsko obliko. Taka zamenjava sicer ni vedno prisotna oz. dovoljena pri vseh različnih glagolih z morfemom *se*.

Glagoli, ki se po zgoraj opazovanem pomenu in obliki pojavljajo v stavku (tj. obstaja ustrezen prehodni glagol, tj. glagol enake oblike, vendar brez morfema *se*, in ki označuje dejanje z enako vsebino vendar nepovratno prehodno; morfem *se* je zamenljiv s samostojno obliko *sebe*), se pomensko nanaša na povratno dejanje, kot smo ga določili kot tip dejanja na začetku tega prispevka.

Spodaj navajam poskus uvrstitve vseh različnih glagolov z morfemom *se* glede na njihove skladenjske značilnosti. Pregled naj bi bil v pomoč, da bi bolje razumeli, v kakšnem razmerju z vsemi drugimi glagoli z morfemom *se* stojijo tisti glagoli, ki jih tukaj obravnavam kot »povratne glagole«. Za vsako skupino glagolov navajam le en reprezentančen primer.

⁵TOPORIŠIČ (1976, str. 243).

Glagoli z morfemom *se*:

1) neprehodno dejanje [+ volja]

2) prehodni glagoli, ki izražajo odnose ali lastnosti [-sprememba]

3a) samodejni pojav [-volja, + sprememba]

3b) povratno dejanje [+ volja, + sprememba]

4) vzajemno dejanje [+ volja]

5) naravni pojav [-volja, + sprememba]

Na kratko preglejmo vlogo morfema *se* pri posameznih skupinah glagolov:

Pri skupini 3b (*obleči se*) in skupini 4b (*srečati se*) je *se* pomenski morfem, ki prvotnemu prehodnemu glagolu dodaja pomen 'sam sebe' (npr. *obleči otroka*: *obleči se*) oz. pomen 'med seboj', 'eden drugega'; npr. *srečati znanca*: *srečati se*.

Pri skupini 3a lahko rečemo, da je morfem *se* slovničen, iz prvotno prehodnega glagola izpelje neprehodni glagol s pomenom samodejnega pojava oz. samodejnega dejanja, npr. *odpreti*: *odpreti se*; *izgubiti*: *izgubiti se*.

Pri glagolih v skupinah 1a, 1b in 5 *se* tako pomensko kot tudi slovnično nima posebne vloge, vendar je znak za to, da glagol izraža samodejen pojav (skupina 5) ali neprehodno dejanje (skupini 1a in 1b), podobno kot glagoli iz skupine 3a.

Glagoli v skupini 4b izražajo enako kot glagoli v skupini 4a vzajemno dejanje, po številu pa jih je manj kot v skupini 4a. Tudi pri teh glagolih ne obstajajo glagoli v

obliki brez morfema *se*. *Se* tukaj namiguje na to, da glagol izraža vzajemno dejanje s podobnim pomenom kot pri skupini 4a.

Pri skupinah 2a in 2b morfem *se* skladenjsko zaseda mesto tožilniškega samostalnika in zato moramo izražati prvi premi objekt prehodnega dejanja z nekim drugim sklonom. Po pomenu večina glagolov, ki spadajo k tej skupini, izraža odnos med vršilcem in prizadetim, kot tipično prehodno dejanje (nastane sprememba pri objektu in obstaja vršilčeva volja). Pri teh dejanjih ne vidimo neposredne spremembe pri predmetu. (Primeri: *Bojim se psa. Veselim se izleta.*)

Glagoli v skupini 5 so po obliki podobni glagolom v skupini 1a, ki izražajo neprehodno dejanje. V dejansko realiziranem stavku pa je glagol vedno v obliki 3. os. e. srednjega spola in v tem je ta uporaba morfema *se* podobna uporabi *se* v brezosebnih stavkih (npr. *Tod se hodi na Triglav.*). Skoraj vsi glagoli v tej skupini so pomensko povezani z naravnimi pojavi.⁶

3.2 »Povratni glagoli« v slovenščini. Če je tipično prehodno dejanje vršilčevo delovanje na nekoga drugega in pri tem obstaja »vršilčeva volja ter kot rezultat pride do neke spremembe pri drugem«, je med glagoli z morfemom *se* veliko takih, ki izražajo vse druge pojave in dejanje poleg tipičnega prehodnega dejanja. To je bila ugotovitev pri razvrstitvi glagolov z morfemom *se*.

Morfem *se* je prvotno oblikovna različica povratnoosebnega zaimka. Vendar je ta svojevrstna vloga morfema *se* v mnogih primerih v resnici zgubljena. Videli smo, da so tisti glagoli, pri katerih najdemo ustrezen parni prehodni glagol (glagol v enaki obliki brez morfema *se*) in katerih morfem *se* ohranja svojo prvotno vlogo kot povratnoosebni zaimek, ednino pri skupini 3b. V tem prispevku naj te glagole imenujem »povratne glagole« v slovenščini.

Dejanja, ki jih izražajo spodaj navedeni povratni glagoli,⁷ se vršijo z vršilčevo voljo in kot rezultat posameznega dejanja se vidi neka sprememba pri samem. Glede na skladenjske in pomenske značilnosti jih delim v tri skupine: 1. *obleči se, obuti se, sezuti se, sleči se*; 2. *obriti se, opeči se, počesati se, poškodovati se, raniti se, umivati se*; 3. *kopati se, prhati se, prijaviti se*.

Mnogi povratni glagoli (tisti v skupinah 1. in 2.) imajo dve skladenjski strukturi: eno, pri kateri je v tožilniškem sklonu povratni zaimek, izražajoč predmet dejanja oz. vršilca samega (*se/sebe*); in druga, kjer povratni zaimek preide v dajalnik (*si/sebi*), v tožilniškem sklonu pa stoji druga somostalniška fraza. Tudi za ustrezne prehodne glagole brez morfema *se* (takrat sta A in P dva ločena posameznika) obstajata dve skladenjski strukturi (udeleženec, ki je prizadeti dejanja, se izraža v tožilniku oz. dajalniku), vzporedni tistim v primeru povratnih glagolov. Spodaj si oglejmo posamezne skladnje s primerom glagolskega para *obleči/obleči se*.

[20] *Janez se je oblekel.*

[21] *Janez si je oblekel plašč.*

⁶Morfem *se* se pojavlja tudi v določenih stavčnih strukturah, kot npr. v eni obliki trpnika, v stavkih za izraz splošnega vršilca dejanja in za izraz samodejnosti. O tem je razpravljano v moji magistrski nalogi.

⁷Navedeni seznam slovenskih glagolov nikakor ni izčrpen; tukaj so zajeti le bolj pogostni.

[22] *Janez ga je oblekel.*

[23] *Janez mu je oblekel plašč.*

Glagole, ki imajo dva skladenjska vzorca, po njihovem pomenu delim v dve skupini: 1. glagoli, ki izražajo oblačenje (polaganje predmeta na telo oz. telesni del); 2. dejanja kot pomivanje ali ranjenje (pride do spremembe na telesu oz. telesnem delu). Pri skladenjskem vzorcu, kjer se prizadeti izraža v dajalniku, je samostalniška fraza v tožilniškem sklonu pri prvi pomenski skupini stvar, ki jo damo na telo oz. odlagamo proč od telesa (nekaj, s čimer povzročamo spremembo pri telesu), v primeru druge pomenske skupine pa je to ime telesnega dela, kjer dejansko pride do neke spremembe.

Oglejmo si stavčno zgradbo slednjih dveh primerov:

[24] *Janez si je umil roke.*

[25] *Janez mu je umil roke.*

Pri obeh pomeskih skupinah je možna sprememba skladenjske zgradbe, in sicer tako, da samostalniška fraza, ki nakazuje tistega, ki je od dejanja prizadet (paciens), preide iz tožilnika v dajalnik. To se zgodi takrat, kadar se žarišče (fokus) govorčevega zanimanja premika od prizadetega dejanja na predmet ali telesni del, ki ga izraža na novo nastopajoč samostalnik v tožilniku (predmet, ki ga damo na telo oz. odložimo proč od telesa. — Nekatere glagole (v skupini (3)) pa uporabljamo samo v prvem stavčnem vzorcu, kjer prizadetega izražamo v tožilniku.

3.3 Glagoli za izraz povratnosti in vzajemnosti. Glagoli, o katerih govorimo, se uvrščajo enkrat v skupino povratnih glagolov (3b), drugič pa v skupino vzajemnih glagolov (4b). Kadar jih uporabljamo kot povratne (primer [26] spodaj), ima morfem *se* enako lastnost kot pri drugih povratnih glagolih, tj. dá se nadomestiti s *sebe*. V primeru, ko je samostalniška fraza v imenovalniku v dvojini oz. množini, pa pride do dvoumnosti stavka glede povratnosti ali vzajemnosti (primerjaj stavka [27] in [28] spodaj, kadar manjka podčrtana prislovna fraza).

[26] *Gledal se je v ogledalu.*

[27] *Gledala sta se v ogledalu.* (Gledala sta sebe.)

[28] *Gledala sta se, ko sta zaslišala krik v sosednji sobi.* (*Gledala sta sebe.)

Ko se glagol uporablja v pomenu vzajemnosti (stavke [28]), morfema *se* ne moremo nadomestiti s *sebe*. Namesto tega za potrditev, da gre za vzajemno dejanje, stavku lahko dodamo fraze kot npr. *eden drugega, med seboj* ipd. Pomensko gledano, so vsi ti glagoli v zvezi z zaznavanjem ali družbenimi dejavnostmi. Navajam jih v vrstnem redu prvotno prehodni glagol/povratni oz. vzajemni glagol: *gledati/gledati se; poznati/poznati se; predstaviti/predstaviti se; zbrati/zbrati se; prepoznati/prepoznati se*.

4 Primerjava izrazov za povratno dejanje med japonščino in slovenščino

V zvezi z izražanjem povratnega dejanja smo videli, da ima morfem *se* v slovenščini slovnično produktivno funkcijo: z dodatkom *se* nastane iz navadnega prehodnega glagola povratni. Oglejmo si tri pare slovenskih stavkov. Prvi parni stavek ([a]) je stavek prehodnega glagola, katerega tožilniško mesto je zasedeno s prizadetim, ki ni

jasno izrazimo, da gre za telesni del nekoga drugega, ne pa vršilčevo. Možna napaka slovensko govorečega učenca bi bil npr. naslednji stavek:

- [32] *Taroo ga kodomo ni kami wo tokasita.
[im.] [otrok] [daj.] [lasje] [tož.] [počesati, pret.]

V slovenščini je osnovna oblika stavka s prehodnim glagolom, ki zahteva dva predmeta taka, da je prvi predmet v tožilniku, drugi (tisti, komur je dejanje namenjeno) v dajalniku, npr. *Janez je dal Micki knjigo*. V primeru, ko se v japonščini uporablja glagol, ki se pri izražanju povratnega dejanja vede drugače od navadnih prehodnih glagolov, pa obstaja možnost, da učenec japonskega jezika izraža drugi predmet s samostalnikom s členkom *ni*, kar bi slovnično ustrezalo slovenskemu dajalniku (**kodomo ni* v stavku [32]).

Slovenski izraz *počesati* poskusimo spremeniti v takega, kakršen je v japonskem izrazu *kami wo tokasu*, kjer se omenja tudi dejanski telesni del *lasje*.

- [33] *Janez mu je počesal lase*.

Slovenski glagol *počesati* ima v sebi že pomen 'lase' (*kami wo*), če predmet dejanja ni posebno omenjen. Kadar je česanje namenjeno drugemu delu telesa, npr. bradi, je treba to omeniti na tožilniškem mestu stavka (namesto *lase* v stavku [33]), da je dejanje jasno izraženo. (Torej, *Janez mu je počesal brado*.) Japonski glagol *tokasu* pa ne izraža enako dejanje v celoti. Vedno ga spremlja samostalniška fraza *kami wo*, in kot fraza (*wo*-samostalnik+ glagol) prvič izraža dejanje, namenjeno na kak telesni del. To pomeni, da sta tudi naslednja stavka neslovnična (razen v zelo posebno pogojenemu sobesedilu):

- [34] *Taroo ga kodomo wo tokasita.
[im.] [otrok] [tož.] [počesati, pret.]

- [35] *Taroo ga tokasita.
[im.] [počesati, pret.]

Oba zgoraj navedena stavka sta možni napaki pri neposrednem prevajanju slovenskih stavkov [30a] in [30b].

Preidimo na par [31a']–[31b']. Ta dva japonska stavka, eden za izraz prehodnega, drugi pa povratnega dejanja, se skladensko precej razlikujeta. Med njima ostaneta samo dva stavčna člena, tj. *Taroo ga* (samostalniška fraza v imenovalniku) in *fuku wo* (*wo*-samostalniška fraza, tj. tožilniška), nespremenjena. Največja razlika med stavkoma je v obliki glagolov, *kiru* in *kiseru*. V slovenščini je ta razlika (izraz za prehodno dejanje na drugega človeka in izraz za povratno dejanje) jasno vidna v izpeljavi povratnega glagola: dodaja se morfem *se* k prehodnemu glagolu (*obleči* — *obleči se*). Samo glagolski koren *ki-* jima je skupen. Druga razlika je v tem, da je pri izrazu nepovratno prehodnega dejanja dodatno omenjen prizadeti z *ni*-samostalniško frazo, tj. z dajalniškim členkom. Glede na ugotovljena dejstva lahko rečem, da je kategorijo »povratnih glagolov« pravzaprav bolj smiselno postaviti prej v japonščini kot v slovenščini.

Pri učenju japonskega jezika je nujno, da so razlike med omenjenimi povratnimi in navadnimi prehodnimi glagoli v obliki ter njihovi rabi jasno razložene. Število povratnih glagolov v japonščini je majhno in ne bi povzročilo težav.⁸ V slovarju

⁸Poleg 5 glagolov, ki jih je naštel NITTA (1982) kot povratne, dodajam še naslednje štiri, ki jih

japonskega jezika za tujce bi bilo treba označiti pri posameznem glagolskem geslu omejitve pri vršilcu (osebku) in prizadetem (objektu). Tako lahko prešrečujemo nastanek možnih napak pri učencih japonskega jezika. Zanemarjanje zgoraj omenjenih razločkov med glagoli bi povzročili npr. naslednje neslovnične stavke:

- [36] *Taroo ga huku wo kiseta.
[im.] [obleka] [tož.] [obleči, pret.]

'Taroo je oblekel (obleko).'

(za izraz povratnega dejanja, če je zanemarjen razloček med glagoloma *kiru* in *kiseru*)

- [37] *Taroo ga kodomo ni huku wo kita.
[im.] [otrok] [daj.] [obleka] [tož.] [obleči se, pret.]

'Taroo se je oblekel otroku (obleko).'

(za izraz prehodnega dejanja na nekoga drugega, zopet če je zanemarjen razloček med *kiru* in *kiseru*).

V stavku, v katerem se pojavi prehodni glagol, ki se uporablja povratno, se drugi predmet, (prizadeti) izraža s prilastkovno frazo s členkom *no* (*kodomo no*). Drugačno je s stavkom z navadnim prehodnim glagolom kot stavkom [31a'], kjer se drugi objekt izraža z dodatnim stavčnim členom z dajalniškim *ni*. Kot je bil stavek [32] neslovničen (**Taroo ga kodomo ni kami wo tokasita.*), tudi naslednji stavek ni pravilen.

- [38] *Taroo ga kodomo no huku wo kiseta.
[im.] [otrok] [svoj.] [tož.] [obleči, pret.]

'*Taroo je oblekel otrokovo obleko.'

(Edina možna razlaga za stavek [38] bi bila, da je Taroo oblekel z otrokovo obleko koga drugega, ki ni omenjen v stavku.)

Tako v primeru, ko uporabimo navaden prehodni glagol, kot tudi v primeru povratne rabe prehodnega glagola mora biti od dejanja prizadeti v stavku omenjen. Treba je paziti na to, da tisto samostalniško frazo, ki nakazuje prizadetega, spremljata različna členka, enkrat sklonski členek *ni*, drugič pa členek *no*, ki tvori prilastkovno frazo, vežočo se na *wo*-samostlaniško frazo. Pri izražanju povratnega dejanja v dveh različnih primerih, enkrat s povratnim glagolom, drugič pa s prehodnim glagolom v povratni rabi, smo videli, da predmet v *wo*-samostlaniški frazi pripada vršilcu. V stavku [29b'], kjer se pojavi navadni prehodni glagol, pa je potrebno, da je posebej omenjeno, da predmet pripada vršilcu, in to z besedami *jibun no* (*lasten, svoj*).

- [39] Taroo ga kodomo no kao wo mita.
[im.] [otrok] [svoj.] [obraz] [tož.] [videti, pret.]

'Taroo je videl otrokov obraz.'

- [40] Taroo ga (kagami de) zibun no kao wo mita.
[im.] [sam, lasten] [tož.]

'Taroo je videl svoj obraz v ogledalu.'

- [41] Taroo ga kao wo mita.
[im.] [obraz] [tož.]

'Taroo je videl obraz.'

uporabljamo tudi izključno za izraz povratnega dejanja: *haoru* 'ogriniti se', *seou* 'nositi na hrbtu', *katugu* 'nositi na ramenih' in *kuwaeru* 'imeti (pipo ipd.) v ustih'.

Navadni prehodni glagol se ne sme uporabljati v skladenjskem vzorcu »povratnega glagola« ali »prehodnega glagola, ki se uporablja povratno«. Pri stavku [41] ni več jasno, čigav obraz je gledal Taroo.

5 Sklep

Spodaj navajam preglednico različnih izrazov povratnosti v slovenščini in japonščini, obravnavanih v tem prispevku.

Slovenščina

Povratnost z morfemom *se*

gledati se

(dvoumnost z vzajemnim pomenom)

kopati se

Povratnost z morfemom *si*

obleči se \ ~si plašč

sezuti se \ ~si sandale

umiti se \ ~si obraz

zlomiti si nogo

pripeti si zaponko

ploskati

Japonščina

Prilastek + preh. glagol

zibun (no kau) wo miru

Prisl. določilo + nepreh. glagol

huri ni hairu

Povratni glagoli (saiki doosi)

huku wo kiru

kutu wo nugu

Povratna raba preh. glag.

karada/kao wo arau

asi wo arau

burooti wo tukeru

te wo tataku

To, kar izraža morphem *se* oz. *si* v slovenščini, tj. povratnost dejanja, se ne pojavlja na površju japonskih stavkov: enkrat je to del celotnega pomena, ki ga nosi »povratni glagol«, drugič je to izraženo v *wo*-samostalniški frazi, ki se pojavlja skupaj s prehodnim glagolom v povratni rabi.

Za vsak jezik obstaja določeno polje dejanj, ki se v tistem jeziku dojemajo kot

povratna dejanja. S tem, da smo primerjali skladnje pri izražanju različnih povratnih dejanj v slovenščini in japonščini ter jih skušali uvrstiti vzporedno, smo ugotovili, da so najbolj osrednja povratna dejanja, skupna obema jezikoma, tista v zvezi z oblačenjem (*obleči se, sleči se* ipd.), ki jih vidimo približno v sredini naše preglednice.

Prispevek je napisan na osnovi magistrske naloge, oddane februarja 1991 na Univerzi v Tsukubi, Japonska, Morfem »se« v slovenščini in »povratnost«, »vzajemnost« in »samodejnost« v japonščini.

LITERATURA

- Midori AMANO 1982: Nihongo-bun ni okeru »saiki-sei« ni tuite (O »povratnosti« v japonskih stavkih). *Nihongo to nihon bungaku*, 7. zvezek.
- Andrej BEKEŠ 1989: Surobenia-go ni okeru zyudoosei (Trpnik v slovenščini), rezime.
- Bernard COMRIE 1989: *Language Universals and Linguistic Typology* (Second Edition). England: Basil Blackwell.
- František DANEŠ 1968: Some Thoughts on the Semantic Structure of the Sentence. *Lingua* 21 (Amsterdam: North-Holland).
- Atumi DAGUTI 1976: Supein-go — Saiki keisiki wo megutte (Španščina — o povratni obliki). *Kooza Nihongogaku* 10 (Tokio: Meizui syoin).
- Simon C. DIK 1978: *Functional Grammar*. Amsterdam: North-Holland (North-Holland Linguistic Series 37).
- Janez DULAR 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku* (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti). Univerza v Ljubljani.
- P. J. HOPPER & S. A. THOMPSON 1980: Transitivity in Grammar and Discourse. *Language* 56, št. 2.
- Wesley JACOBSEN 1989: Tadoosei to purototaipu ron (Prehodnost in teorija prototipov). *Nihongo-gaku no sintenkai*. Tokio: Kurosio syuppan.
- Hermina JUG-KRANJEC 1987: *Slovenščina za tujce*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Takasi MASUOKA 1982: Nihongo zyodoobun no imi bunseki (Analiza japonskih trpnih stavkov). *Gengo Kenkyuu* 82.
- — 1987 *Meidai no bunpoo* (Slovnica teorema). Tokio: Kurosio Syuppan.
- Yosio NITTA 1980: *Goiron-teki tougoron*. Tokio: Meizui syoin.
- — 1982 Saiki doosi, Saiki yooahoo — Lexico-Syntax no sisei kara (Povratni glagoli, povratna raba — z gledišča Lexico-Syntax). *Nihongo kyooiku* 47 (Tokio).
- Taroo TAKAHASI 1975: Buntuyuu ni arawareru syozoku kankei no syuzusoo (Pripadnostni odnosi v stavkih). *Kokugogaku* 103.
- — 1985: Gendai nihongo no voisu ni tuite (O načinu v moderni japonščini). *Nihongo-gaku* 4:4 (Tokio).
- Hideo TERAMURA 1982: *Nihongo no sintakusu to imi* I (Sintaksa in pomen v japonščini I). Tokio: Kurosio syuppan.
- — 1986: Gengo no taisyooteki bunseki to kizyutu no hoohoo (Kontrastivna analiza in opisna metoda jezikov). *Kooza Nihongogaku* 10 (Tokio: Meizui syoin).
- Jože TOPORIŠIČ 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Claude VINCENOT 1975: *Essai de Grammaire Slovène*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* I (1970), II (1975), III (1979), IV (1985). Ljubljana: SAZU in DZS.

SUMMARY

In Japanese, reflexive actions are expressed either by a group of a few reflexive verbs *saiki doosi* (Nitta 1982) or by transitive verbs used reflexively, i.e. in combination with a *wo*-nominal phrase. They express actions connected with dressing, washing, being injured, and changing the position or form of one's body part. Various kinds of verbs (reflexive verbs, transitive verbs used reflexively, transitive verbs, that are never used reflexively) appear in various sentence patterns, depending on the way in which the possessor of an object or a body part is expressed, as well as on the person or body part to which the action is directed.

In Slovene, reflexive action is expressed mostly by a verb with the reflexive morpheme *se*. Such verbs always have their transitive counterpart without the morpheme *se*. Actions expressed by these reflexive verbs are connected with dressing (putting something on or taking something off of one's body), or washing/being injured (to cause some change on one's body). Most of these verbs can occur in two different sentence patterns, i.e. one with the reflexive pronoun in the accusative (*se/sebe*), the other with the reflexive pronoun in the dative (*si/sebi*). By contrasting Slovene and Japanese sentences expressing reflexive actions, we can predict the errors that Slovene speaking students of Japanese are most likely to make. In order to avoid these errors, we have to define the restrictions that apply to the nominal phrases expressing the patient of the transitive action.

In a sentence with a reflexive verb or a transitive verb used reflexively, the patient (which is actually the agent) is not expressed. In a sentence with a verb that can be used reflexively, although it is used for a non-reflexive transitive action, the patient of the action is expressed by a nominal phrase followed by the article *ni*. Similarly, the patient is expressed by a *ni*-nominal phrase when the verb is a transitive counterpart of some reflexive verb. When we have a transitive verb that is never used reflexively, the patient must be expressed by an attributive phrase with the article *no*, modifying the object of the sentence.

By examining various expressions in the two contrasted languages, it can be concluded that the actions related to dressing are the most characteristic reflexive actions, common to both Slovene and Japanese.

TIPOLOŠKA OZNAKA (SODOBNEGA) SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

III Oznaka sodobnih slovanskih knjižnih jezikov

1 Pojmovanje in zamejevanje sodobnega jezika v domačem jezikovnem izročilu 50 do 60 let

Sodobna oblika slovenskega knjižnega jezika, se računa, da traja od začetka tega stoletja, tj. od časa moderne (I. Cankar, D. Kette, J. Murn, O. Župančič) v leposlovju. Ta je zavrgla vse oblikoslovno, besedno in skladensko neživo in nepristno iz naplavin predhodnega 6. obdobja in se oprijela žive, naravne govorice slovenskega jezikovnega osredja. To smer je na svoj način podprl še Finžgar. Glede na uradovalni in splošni poslovalni ter poučevalni jezik v vseh vrstah šolstva ter glede na zunanji napisni videz slovenske pokrajine pa bi se lahko reklo, da je sodobni jezik v veljavi zadnjih 70 let. To je v jezikoslovju v bistvu doba dozorelega jezikoslovca A. Breznika (prim. njegovo slovnico 1916, pravopis 1920, razprave o jeziku naših časnika in pripovednikov). V tem času, po 1920, se dokončno široko razživi tudi slovenska znanstvena beseda zaradi delovanja univerze v Ljubljani. Še v nekem smislu se nova doba začne v 30. letih, ko moderno slovensko pravorečje prodre v šolske čitanke in se 1937 dokončno sprejme Breznik-Ramovšev pravopis tudi oblastno za naše šole. Znamenje različnega pojmovanja slovenskega knjižnega jezika iz 30. let so spori okrog posameznosti v knjižnojezikovnem predpisu (npr. *socijalen* — *socialen*, oponent hijata je zlasti J. Glonar), sicer pa po vojni v Ljubljani odgojeni slavistični rod učenčevsko zvesto stoji za svojima akademskim (Ramovš) in knjižnojezikovnim (Breznik) učiteljema, tehnično dograjujoč njuno videnje stavbe slovenskega knjižnega jezika (J. Šolar). Breznik je v teoriji knjižnega jezika zelo slovensko osamosvojevalen in v tem smislu besedijsko in skladensko purističen tako nasproti po nepotrebnem iz slovanstva privlečenemu v knjižni jezik kakor proti tistemu, kar je po izločitvi (po nepotrebnem) nemčevalnega iz slovenskega knjižnega jezika na to začelo vdirati z nenemškega Zahoda, zlasti iz francoščine. Nekako glavno normodajalno težišče tega breznikovskega pojmovanja idealne knjižne podobe je bila še zmeraj podeželska govorica, očiščena nemčevanja; tudi se je tistemu, kar je bilo starejše, rado dajala prednost (ali se je rinilo v ospredje) pred tistim, kar je bilo mlajše (npr. v oblikoslovnem in deloma tudi besedotvornem naglasu).

B. Vodušek, pesnik, je v 30. letih nastopil s tezo o težišču slovenskega knjižnega jezika v sodobni izobraženski govorici mestnega prebivalstva. Odmik od tradicionalne normativnosti je v bistvu tudi Ramovševo prizadevanje za t. i. pogovorni knjižni jezik, zlasti za kratki nedoločnik, pa tudi obeh mnenje, da je treba biti čistotno manj rigorozen, zlasti nasproti socialno značilnemu prevzetemu besedju mestnega človeka. Sicer se v leposlovju pojavlja še nekranjska regionalizacija (v besedju predvsem, a deloma tudi v skladnji): s pisateljema A. Ingoličem in M. Kranjcem, in ob podpori prevoda Reymontovih Kmetov s strani J. Glonarja, se uveljavlja vzhodnoslovenska

štajersko-prekmurska nota; s Prežihovim Vorancem vzhodnokoroška; in s C. Kosmačem, morda tudi F. Bevkom, in do neke mere I. Pregljem, pa še primorska. Na severu se deloma razodeva tudi kar neobvladanje osrednje knjižne norme. Že v 20. letih so izrazne možnosti knjižnega jezika v smislu svoje evropske poetike razširjali slovenski ekspresionisti. — Vse te novosti leposlovne besede vendar niso prodrle v knjižno normo.

Med vojno (1941–1945) se teorija knjižnega jezika ni spreminjala, pač pa deloma knjižnojezikovna praksa, nekaj v smislu neobvladanja knjižne norme sploh nekaj pa z uvozom jezikovnih in umetnostnih značilnosti realnega socializma.

Po drugi svetovni vojni je knjižnojezikovna teorija oficialnih priročnikov (slovnice, pravopisa z obširnimi slovarjem, pravorečja) v bistvu ostala nespremenjena, predvojna, saj so za vse to skrbeli breznikovci (breznik-ramovševci); se je pa spet v njem pojavil pogovorni jezik in v slovarju naglas ter pravorečje, ki sta bila v izdajah SP 1937 in 1938 izločena. — Ob izidu SP 1950 je Vodušek potencirano ponovil svojo argumentacijo za potrebo spremembe tradicionalnega pojmovanja knjižnega jezika, zlasti kar se tiče pomanjkljivega oz. odsotnega stilnega vrednotenja besedja in slepega sprejemanja vsega, kar sta v jezik prinesla deloma Cankar, še bolj pa Župančič (ki je bil v marsičem pokrajinski in t. i. novoknjižni eklektik). Voduškove napade na SP 1950 je po Ramovševi volji zavračal A. Bajec, ki pa se je v tem procesu do neke mere sam sprevračal iz Savla v Pavla.

V v 50. letih začetni reviji Jezik in slovstvo je tedanji srednji slavistični oz. prevajalski rod (L. Legiša, J. Gradišnik, tudi J. Moder) začel braniti slovenizme slovenskega knjižnega jezika, ki so jih nemilo spodrivali srbohrvatizmi socialistične resničnosti, močno zaverovane v sovjetizem. Hkrati so začeli zavračati preprosto nepismenost in stilistično neboljšenost premnogih pišočin. To se je zlasti očitno kazalo v predlogih za zamenjavo manj ustreznega ali v prepovedovanju po tem pojmovanju napačnega v knjižnem jeziku. Hoteli so (v SP 1962) tudi okrepiti pravorečno normo važne kategorije s pravopisno reformo (bralec -/ka -/ski -/stvo → bravec itd.).

Tu se je potem razvil boj z ene strani za restavratorstvo pisave na -lec itd. (kar se je tudi doseglo), z druge pa proti t. i. »purističnim«, tj. prizadevanjem za slovensko samobitnostno knjižnojezikovno kulturo, kjer je bil dejaven zlasti B. Urbančič (z naslonitvijo na ustrezni protipuristični izseček teorije knjižnega jezika praške šole 30. let). Končno je zmagala zmerna srednja smer. Ta je v besedje (po zgledu na Slovake) uvedla sorazmerno kaj ustrezno označevanje stilne vrednosti besednih sredstev (v SSKJ), v teoretičnih pogledih na slovnična in glasovno-pisna vprašanja knjižnega jezika pa ostala nepotrebno konservativna, mestoma prav zaostala, s čimer je brez potrebe vnesla spornost med seboj in ljudmi, ki so moderno jezikoslovno gledali tudi na ta stvarinska področja (slovnica, pravorečje, pravopis) in končno tudi zmagala, ter tako t. i. češko protipuristično šolo na Slovenskem parkirala na slepem tiru slovenskega jezikoslovja.

Zanimiv pojav je tu nazor, da v slovnično-izrazni normi slovenskega knjižnega jezika ni treba ničesar več spreminjati, da je vse za vse večne čase odločeno v Slovenski slovnici 1956 (s kooptiranimi pravopisnimi pravili iz SP 1962 v izdaji 1964) in SP 1962. Ta nazor sta proti novi izdaji SP in novi slovnici zagovarjali obe sprti strani iz pravopisne pravde l. 1962–1963, in sicer iz edinega razloga, da bi ustavili čas in s

tem ovekovečili svojo slavo, slavo očetov onih dveh del in jezikovne teorije iz njiju, uveljavljane tudi v SSKJ.

Z izidom SP 1990 (I, Pravila), se zdi, da je ta ovira odstranjena in da je končno doseženo tiho soglasje, da so jezikoslovne norme v SS 1976/1984 in v SP 1990 postavljene pravilno, da ne ovirajo nikogaršnje prave svobode, varujejo slovenskega jezika samostojnost, nepodleganje tujosti, in da čakajo samo še na dokončno potrditev za vsako besedo v pravopisnem, sedaj izdelujočem se slovarju in nato še v enazvezkovniku, ki bo v priročni obliki prinesel tudi pomenskost občebednega.

Ker je bilo zaradi zgoraj (deloma) omenjenih razprtij v jezikoslovnih zadevah, zaradi inertnosti pišočih, zaradi izobrazbenih primanjkljajev ljudi na tudi za jezik odgovornih položajih in zaradi globinske pripravljenosti politično vodilnih na podlenje slovenske stvari samoodsebnemu nasilju socialne doktrine o prehajanju na jezik največje skupine prebivalstva v večjezikovni državni skupnosti — ker je bilo zaradi vsega tega pri zadevah slovenskega jezika nekako predpisano brezvladje, si je politično vodilna struktura od srede 60. let prek Socialistične zveze delovnega ljudstva vendarle reševala svoj slovenski obraz s tem, da je posebnemu telesu v svoji organizacijski strukturi, Sekciji za slovenščino v javnosti, dajalo javno pronuncirati stališča o jezikovnokulturnem in družbenostnem stanju slovenskega knjižnega jezika, ki so bila v resničnem interesu slovenske jezikovne skupnosti tako tedaj, ko so najprej žigosala le jezikovno in stilistično nemarnost in grdobijo, kakor tudi pozneje, ko so branila slovensko jezikovno samobitnost v neprijaznih razmerah socialističnega jezikovnega topilnega lonca (prim. zlasti tudi afero z enotnim učnim programom za vse srednje šole) v korist jezika državnega osredja, tj. srbsčine.

2 Stratifikacija (razslojenost) sodobnega narodnega jezika glede na specifično jezikovno stanje

Že od SP 1935 je v slovenskem jezikoslovju prizadevanje za določitev dvojnega obraza slovenskega knjižnega jezika v njegovi govorjeni obliki. Medtem ko je pisna (in s tem bralna) stran knjižnega jezika praktično docela dogovorjena — čeprav se seveda od izdaje do izdaje spopolnjuje in deloma tudi spreminja —, je njegova prostogovorna uresničitev vpeta v omahovanje med bralno (izgovor »kakti na pismo«) in med praktičnosporazumevalno podobo na podlagi t. i. pokrajinskih pogovornih jezikov. Že F. Ramovš, zatem pa M. Rupel ali J. Šolar (Slovensko pravorečje, Slovenski pravopis), se je torej trudil za določitev bolj sproščene, manj toge (formalne), bolj žive oblike knjižnega jezika. Ta oblika je bila imenovana knjižna pogovorna.

Zagovarjal jo je, sicer v neki precejšnji dekonkretiziranosti, posebno tudi Vodušek kmalu po 2. svetovni vojni, kot še zlasti potrebni tudi za gledališče (konverzacijska drama), lahko pa bi rekli, da je najnujnejše potrebna tudi filmu (čeprav z nekimi posebnostmi). Sam sem o tem napisal širšo razpravo in se odločil za poimenovanje splošni pogovorni jezik, splošni v smislu veljave za vse slovensko jezikovno področje, kakor jo ima tudi zborni knjižni jezik (torej nasprotje: pokrajinski — splošni). Že ko je bil predlog v diskusiji tudi za novi SP, sem predlagal zaradi napačnega pojmovanja prilastka splošni (češ, da bi se tak jezik že splošno govoril) zanj izraz knjižni pogovorni jezik in s tem predlogom tudi prodril v Slovenskem pravopisu 1990. Tej podzvrsti knjižnega jezika so določene zlasti oblikoglasne značilnosti, nekaj malega tudi druge,

in sicer v obsegu, ki je skromnejši, kot je moj v SKJ 4 (1970) oz. v SS 1976 in v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis 1981.

Knjižnemu pogovornemu jeziku so tudi v SP 1990 določeni tudi konkretni govorni položaji v ne- oz. v manj formalnih, večinoma dvo- in večgovornih položajih, medtem ko je za zborni knjižni jezik značilna predvsem enogovornost pred formalnim zborom v predavalnici, zborovalnici (tudi cerkveni), pred množičnim poslušalstvom, bodisi fizično zbranim na določenem mestu ali razpršenim pred televizorjem ali ob radijskem sprejemniku. — Seveda ima obliko zbornega knjižnega jezika večinoma brani jezik.

V filmih se zborni jezik malo rabi, uspešno morda ob zgodovinsko odmaknjeni tematiki ali v dramah iz tujega sveta. Ob domači stvarini se največkrat uveljavlja pokrajinski pogovorni jezik (mestna govorica) ali jezik kakega širšega znanega podeželja, le izjemoma tudi manj znanega narečja.

Ta zvrstnost se je svoj čas precej izkoriščala v reklamnih besedilih oz. prizorih (svojo učinkovito delovalno moč ohranja še naprej).

3 Norma in predpis knjižnega jezika

a) Pojmovanje v jezikoslovnem izročilu

Sam ločim jezikoslovje in jezikovednost (jezikoznanstvo), in torej skladno s tem jezikoslovce in jezikovede. Prvi so strokovnjaki te posebne stroke oz. znanosti, raziskovalni ali le reproduktivni, drugi so obvladovalci načeloma splošnih jezikovnih norm, izbiralci sredstev jezika v tistih primerih, ko le-ta (in sporočanje) nudi(ta) več ubesedovalnih možnosti. So pa oboji nosilci pravih in nepravih pogledov na usodo knjižnega jezika in njegove skupnosti. (Poleg tega obstaja še jezikovno ljubiteljstvo, ki se teoretizira relativno slabo, ima pa lahko kar velik vpliv na jezikovno rabo.)

Naš prvi jezikoved je bil P. Trubar. Ta je v predpis povzdignil značilnosti jezika svojih knjig, kakor je pač z njimi odrazil spredaj omenjeno pridigarско normo slovenske cerkve pred letom 1550. Sam pravi, da je o normi dovolj razmišljal, in da je svoje odločitve tudi cenil ter jih v bistvu (trdoglavo) vzdrževal do konca življenja, zatrjujoč, da v osnovi piše tako, kakor se govori na podeželju, na Raščici nedaleč od Ljubljane. S svojimi knjigami je torej vzdrževal svoj tip norme in jo prenašal tudi na druge: precej se je je držal J. Dalmatin, ki pa je hkrati — in z njim revizorji Biblije in A. Bohorič — upošteval samoodsební predpis pisave, kakor jo je podajal Krelj, ta pa na podlagi dogovarjanj z »zastopnimi brati« (na katere je od jezikoslovcev opozarjal že Kopitar), ki so slovenščini primernejšo pisno normo pozabili iz glagolske oz. cirilske pismenosti (pisave). Bohorič je normo v svoji slovnici le zapisal in pozneje (Hipolit, zelo izrazito Gutsman) predpisovalno tudi resnično vplival, medtem ko je bila norma v Evangelijih in listovih, izdajanih od 1612 skozi dve stoletji, utelešena in je glede na občutljivost prirejevalcev bila povzdigovana v predpis v uvodih teh (in drugih: Basar, Hipolit) del, vsaj kar se tiče pisave. — Krelj je bil normativen tudi glede opuščanja iz nemščine prevzetega.

Protestantski normi se je tudi »teoretično« upiral Pohlin, prevajalci katoliškega svetega pisma pa so se ji spet približali, a jo hkrati premikali v smer gorenjske narečne podlage in večje slovenske samobitnosti nasproti nemškemu v našem jeziku.

Izrazito normativen je bil Kopitar v svoji slovnici (1808); zlasti oblikoglasno, v pisavi ter v odsvetovanju nepotrebnih germanizmov. Svojo normo je seveda lahko

samo predlagal v sprejem, ni je pa mogel oblastveno uveljaviti, ampak le z močjo svoje argumentacije in ugleda. V veliki meri jo tudi je. Pisavnemu in oblikoglasnemu normativnemu predlogu Metelkove slovnice (1825), ki je močno spreminjal kopitarjansko uveljavljeno normo (polglasnik kot posledica modernega samoglasniškega upada; jat; pisava, ki je pri samoglasnikih pisno upoštevala njihov fonološki status) so se tradicionalisti (J. Zupan, F. Prešeren, M. Čop) uprli in prek cerkvenih oblasti dosegli restavracijo kopitarjanske norme ter ji tako pridobili oblastnopedpisni status, čeprav le za eno desetletje, saj se je bohoričica že sredi 40. let zamenjala z gajico (via facti prek Novic, zaradi neugovarjanja njeni uvedbi), oblikoglasje pa je še dalje ostalo kopitarjansko.

Reformiral ga je šele dogovor iz 50. let v zvezi s t. i. novimi oblikami, vrednost predpisa pa so značilnosti knjižnega jezika dobivale prek oblastveno potrjenih (srednje)šolskih čitank in prek prevoda Državnega zakonika. Predpis je bil predvsem pisavno-pravopisni in oblikoslovno-oblikoglasni, dopuščal pa je vso drugo polovico 19. stol. precej, preveč variiranja, zlasti oblikoglasnega (prim. posebno F. Levstik), pa tudi morfemskega. Besedišče je bilo v 19. stol. dolgo le registrirano, brez predpisnega statusa, in se je poleg tega ves čas tudi močno množilo s prevzemanjem iz slovanskih jezikov za potrebe množičnih se funkcij knjižnega jezika, deloma pa tudi zaradi odpravljanja nemčevanja. Skoraj predpisovalno vrednost je besedišče slovenskega knjižnega jezika dobilo v Cigaletovem dvozvezkovnem slovarju A. Wolfa (1860), v strokovnem izrazju pa v njegovi Znanstveni terminologiji l. 1880, prav močno slovaneči.

Konec stoletja (1894–1895 oz. 1889) je neobvezni predpis (če je to mogoče reči) podan s Pleteršnikovim A. Wolfa Slovensko-nemškim slovarjem in F. Levca Slovenskim pravopisom. Oboje del je bilo precej napadano, čeprav deli v veliki meri temeljita na teoretičnih premisah Škrabčevega velikega raziskovanja slovenskega jezika in njegovega pisanja znanstvene slovenske slovnice. K tonemski naglasni normi slovenskega knjižnega jezika je odločilno prispeval tudi M. Valjavec.

Stanislav Škrabec si je zelo prizadeval za zdrave temelje slovenskega knjižnojezičnega normiranja. Temeljilo naj bi na knjižnem izročilu, torej segalo nazaj najdalj do 16. stol. (npr. pisava *da/*), ne tudi še do stare cerkvene slovanščine (Levstik), oporo pa naj bi imelo samo v kranjščini, konkretno v dolenjščini, ki ji po njem gre prednost pred gorenjščino, dalje v naravni ljudski govorici, ne v povzpetniški meščanski izumetničenosti (zlasti elkanje). Kolikor je pri tem včasih hotel biti bolj zgodovinski kakor sistemski, mu knjižnojezičkovna resničnost večine besedil ni dala prav (npr. glede mej nam. med, kaker nam. kakor).

V bistvu to Škrabčevo normo je zagovarjal tudi A. Breznik, s tem da se je zavedal, da dvojne kakovosti pri ozkih *e*-jih in *o*-jih ter upadlosti nenaglašanih samoglasnikov po Škrabčevi glasovni meri v knjižnem jeziku ni mogoče uresničiti, negotov pa je bil tudi glede možnosti uveljavitve pisave tipa bravec (Slovenska slovnica). 1935 je pač pristal na Ramovševo tozadevno odločitev pri slovenskih samoglasnikih na število osem, Škrabčev oblikoslovni naglas pa je (tudi prek t. i. čitankarjev — Šolar, Bajec, Rupel, Kolarič...) vendarle uveljavljal. Škoda je, da Škrabcu ni sledil v obravnavi pisnega podomačevanja prevzetega v njegovem zdravem jedru, ampak je tu zašel v latinsko etimologiziranje.

Po vojni je znamenit spor med normo (bralec) in predpisom (bravec) izzval SP 1962. V zvezi s SP 1950 je bil spor predvsem v nedokončnosti stilistične norme besedja, l. 1962 pa upor Urbančiča ravno proti izpeljani predpisaniosti besedne stilistične norme. Veliko neskladij med dejansko normo knjižno govorečih (in naglašujočih) je odpravljala s svojimi priročniki pisec teh vrst, posebno še glede na izumetničenost ali zastarelost mnogih posameznih in sistemskih značilnosti predpisov Slovenske slovnice 1956 in SP 1962. V posebno zaslugo si šteje, da je dosegel, da se v slovensko slovnico in slovarstvo spet vrne tonemski naglas, ki ga je bila generacija čitankarjev v svojih slovnica praktično povsem prezrla.

Za predpisnost novega pravopisja je značilno predvsem upoštevanje veliko večje pisanosti npr. rabe ločil, jezikovnoteoretična (skladenjska) utemeljitev njihove tipike in rabe. To velja tudi za predpise v rabi velike in male začetnice, kar je najtesneje povezano s teorijo lastnoimenskosti; v pisavi prevzetega besedja so postavljena trdna načela o absolutnem domačenju njegove glasovne podobe in načelnem pisne občnih, pa tudi določenih vrst (latinskih, grških) lastnih imen (in iz drugih latiničnih pisav nekaterih kategorij, iz drugih pisav pa načeloma tudi lastnoimenskega gradiva), v glasovju in naglasu realnost žive govorice knjižno govorečega z oporo v praktično-sporazumevalnem jeziku osredja slovenstva v Ljubljani in njenem nekoliko širšem mestnem okolju). Omeniti je še normiranje knjižnopogovornega jezika.

b) Tipologija norm

O tem je potrebno povedano pod a).

c) Variantnost norme in normnih sredstev

Slovenska knjižna norma ni bila nikoli čisto enotna. Včasih so obstajale celo konkurentne norme: spomnimo se samo obeh opozitivnih iz 16. stoletja, Trubarjeve in Kreljeve, ki sta končno dosegli neko skladje v Dalmatinovem prevodu celotne biblije in v Bohoričevi slovnici. Poleg tega je v okviru dane norme vedno obstajala tudi variantnost v posameznostih, zlasti v oblikoglasju (vključno z naglasom).

Normativno, izrazito, nasprotje je bilo tudi v 2. polovici 18. stoletja, ko je na eni strani dotlejšnjo normativno opotekavost v pisavi in oblikoglasju skušal na svoj način odpraviti s svojo slovnico in besedilno prakso M. Pohlin, v imenu tradicije in hkrati z upoštevanjem nekaterih koroških jezikovnih značilnosti pa se Pohlinu upiral O. Gutsman, nakar je v katoliškem prevodu sv. pisma — in to je bilo odločilno — spet zmaga nekaka srednja pot, ki je deloma dajala prav Pohlinu (npr. repkov *e*), Gutsmanu pa samo glede upoštevanja protestantskega knjižnega izročila, ne pa tudi koroško značilnih oblikoglasnih posebnosti, zato pa deloma bolj gorenjskih v primeri z dotlej načeloma le dolenjskih. Posamezne normativne odločitve glede svoje variantnosti v okviru danega normativnega tipa nekako niso bile posebno razvidne, so pa obstajale, saj bo urejanje ravno tega ena glavnih tvarin Kopitarjevega normiranja.

Kako je na normo knjižnega jezika gledal Kopitar, je bilo že prikazano. Tu se v izbranem tipu norme povsem jasno profilira norma glasovja in pisave, pa oblikoglasja in oblikoslovja, v veliki meri dokončno v okviru osrednjega slovenskega knjižnega jezika. Kopitar je dokončno odpravil odraz dolgega jata, potrdil Pohlinov osemčlenski samoglasniški sestav in pri soglasnikih utrjeval tudi položaj mehkih *l* in *n*; deloma zaradi tega, ker ga je imel za potrjenega v gorenjščini, deloma zato, ker je to nasprotje

po mehkosti slovenščino kazalo v družbi npr. z italijanščino in francoščino (Slovnica, 176), Kopitar pa je vedel tudi za enako stanje v hrvaščini (prim. še str. 179, 181–182).

Zanimivo je, da pri oblikoglasnem normiranju izgovora črke *l* kot */v/* Kopitar omenja le položaj na koncu besede (*dal*, *prišel*, *vesel*), ne tudi pred soglasnikom, ne pozna pa tudi nobenih primerov z *[-l]*, razen kolikor se tako, po njegovem po dolenjščini, ne piše namesto *-lj* (*kral*). Problem bralca zanj seveda ne obstaja, ker je pisal bravec (Slovnica, 97 po Vodniku: *tkaľiz*, *tkavz*). Pač pa bi bil moral Kopitar navesti kakšen primer za tip *dolžen*. Ta odraz za nekdanji *ľ* ima zelo redek tudi v primerih, npr. le pri pridevniku *dolġ* (262), *poln*, *polsik* (264), *solza* (248), tam tudi *bolha*.

Na splošno ima Kopitar veliko dvojnic, npr. tudi pri priponskih obrazilih, kakor je *-ec*, kjer je skušal uvesti tudi neko dopolnjevalno razvrstitev pisnih oblik *-ec* (načeloma) in *-ic* (prvo za *v n r š* — drugo za *l m*, pa tudi za *v*). Tudi je priponska obrazila s polglasnikom ena pisal z *e*, druga z *i*: *-el(j)* proti *-ik*, *-inj* (izjemoma ima tudi *vossek/vosik*). Ni se mogel odločiti za enotno pisavo (227). Omenimo npr. še variantnost naglasa v oblikoslovnem naglasnem tipu *vôda* *-el-é*.

Veliko se je Kopitar moral odločati glede normativnosti oblik iz dolenjske oz. gojenjske narečne podstave. To njegovo prizadevanje je preobsežno, da bi bilo lahko tu prikazano. Na splošno spominja na Adelungovo tehtanje zgornje- in spodnjenemških oblik v vsem knjižnem jeziku. (Prim. mojo razpravo o normativnosti pri Kopitarju.) Adelunga Kopitar v svoji Slovnici omenja npr. na str. 135, 146, 152, omenja pa tudi starejšega Gottscheda, ki da je vplival na Pohlina.

Važna normativna načela glede slovenskega knjižnega jezika je izrekel tudi M. Čop v svojem polemiziranju z oblikoglasno, pisavno, deloma pa tudi fonološko normo, uveljavljeno pri Metelku, ki je v bistvu izpeljala Kopitarjevo rezoniranje npr. ob polglasniku in jatu do jasne določenosti, čeprav dokaj samostojno, seveda ne tudi brez določenih spodrsiljavev. Pri tem je Čop, ki je opozoril na marsikaj prezrtega v knjižni normi Metelka (npr. na tonemskost) ali nedoslednega, zagovarjal zlasti načelo najmanjšega možnega spreminjanja tradicionalne slovenske pisave, načelo lepega (npr. pri črkah za šumevce in sičnike) in grdega (tak mu je bil polglasnik), pri tem pa dostikrat hodil mimo občutka za to, kar bi danes imenovali fonemskost, ali mimo dejstva, da more knjižni izgovor temeljiti le nekem ožjem narečnem področju, ne more pa upoštevati vsega, kar je v določenem času znano iz slovenskih narečij. Zanimiv je njegov zagovor dvočrkij za šumevce in mehka *l* in *n* in odsvetovanje enojnih znakov tipa *č ž š*, vsaj za čas, v katerem je pisal.

Dejanska pozitivna posledica Čopovega posega v normativne zadeve slovenskega knjižnega jezika je bila ohranitev čiste latinične narave slovenske pisave, hkrati pa pomanjkljivo zapisovanje petih sredinskih samoglasnikov z le dvema črkama, saj se od Čopa predlagano zaznamovanje različnih *e*-jev in *o*-jev z naglasniki v vsakdanji pisavi, razen pri Prešernu, v navadni pisavi ni uveljavilo.

Dvojnična omahovanja v slovenskem knjižnem jeziku druge polovice 19. stoletja je močno natančno prikazal (sicer ne ciljno, ampak *via facti*) A. Breznik v svoji razpravi o Levčevem pravopisu (Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis, DS 26–28 (1913–1915)). Omenimo naj iz tega obdobja dvoje, troje stvari, npr. elkanje, pisavo imen za vršilca dejanja ali izgovor polglasnika, s čimer so se ustvarile dvojnice, kot so: *bra[u]* — *bra[l]*, *bravec* — *brafec*, *bædeti* — *bedeti*, ob čemer se je zlasti Škrabec

trudil za tradicionalno in naravno prvo obliko, pa je pri tem bil zmagovit (dokončno šele v 20. letih našega stoletja) le v prvem primeru (do neke mere), ne tudi v drugem in le do določene mere v tretjem. (Natisnil je velik seznam besed s polglasnikom in skoraj celotnega za jat.) Tu se zdi, da se je naš jezik kot sistem našel pred kvadraturo kroga.

Morda bi v zvezi z dvojnicami v normi omenili še kaj iz najnovejšega časa, in sicer le s stališča tistega, kar prinaša različnega s seboj jezikovni razvoj glede na predhodno stanje, oz. kar drugačnega, pravega v primeri z nepravim v dotedanjem prikazu knjižnega jezika prinaša jezikoslovno oko. Vprašanje tu je, ali v knjižnem jeziku glede novo nastalega dopustiti dvojnico, ali to novo zadrževati zunaj norme, ali pa s tem dotlejšnje kar zamenjati. Npr. izgovor *sedel* — *sedél*, *sinóvi* — *sinóvi*, *idēja* — *idēja* ipd. Večinoma si prek teh težav pomagamo z dvojnicami, pri čemer so še težave glede dajanja prednosti enemu od tega (ali vsaj zapisovanja na prvem mestu). Zadnji čas je tudi med jezikoslovci na splošno pravladalo mnenje, da preveliko število variant zavestnemu obvladanju norme bolj škoduje kakor koristi, saj množi število enot, ki jih je treba spominsko usvajati. Isto velja npr. tudi za naglasne variante, še zlasti tudi tonemske. Glede priznavanja jezikoslovno na novo odkritega v primeri s tradicionalnim so tudi določene težave, ki se včasih skušajo reševati tudi z dvojnicami (npr. zlasti pri pisanju skupaj ali narazen), čeprav bi bilo boljše, ko bi napačno/slabo kar odpravili s pravilnim/boljšim novim. Zdi se, da dvojničnost ni možna pri t. i. stilnem označevanju besednih in slovničnih (pa tudi izraznih) sredstev knjižnega jezika, v tem smislu namreč, da bi kaj hkrati bilo označeno in neoznačeno; morda je prav zaradi tega to označevanje v naših priročnikih tudi tako spreminjasto.

d) Kratka oznaka enočasijske normativne dinamike v slovnici, besedju, pravo-rečju in pravopisu

i) Slovnična normativna dinamika. Posebnih slovničnih neustaljenosti v bistvu ni. Nekaj omahovanja je v oblikoslovju glede spola besed tipa *finale* (pod srbohrvaškim vplivom jih nekateri novinarji imajo za srednjega spola), kot starinska se poslavlja oblika okluziva kot množina s. spola nasproti normalnemu okluzivi m. spola. Nekaj omahovanja je še pri besedah kot *Karitas*, kjer se zadnji čas namesto pričakovanega m. spola uveljavlja ženski, kar te besede uvršča v 3. ž. sklanjatev (ki pa je skladenjsko nerodna). Tip *Markota* je dvojničen z *Marka* v neknjižnem pogovornem jeziku, v knjižnopogovornem pa nastopajo variante *vejo/vedo* za 3. os. mn., krajša množina tipa *nesó/visé* je zaznamovana le kot stilna, tj. kot nenavadna. Varianta tipa *Aristotel* nasproti *Aristoteles*: druga oblika je izobrazbeno značilna — sem gre vse podobno z iz latinščine ohranjeno varianto; od im./tož. dvojniških variant *vôdi/vodé* je druga proglašena za manj navadno, tj. zaznamovano. Precej omahovanja je še v zvezi z daljšanjem osnove pri večzložnih (neizglagolskih) besedah na -r pri samostalnikih moškega spola, npr. tip *Velemir* -(j)a, *Shakespeare* -r(j)a, *Molière* -r(j)a, vendar se že daje prednost z j podaljšani obliki. Dvojnice so še za nemimi soglasniki (*Diderotom/-em*, vendar vedno z izgovorom -Vjem). Večji problem je premena osnovničnega o z e v ustreznih končnicah pri samostalnikih m. spola, ki se ne pišejo z domačimi črkami za t. i. funkcionalno mehke soglasnike (namreč c j č ž š dž), čeprav je to sedaj predpis (eni še pišejo tip z *Bushom* nam. *Bushem*). Dvojnica je le za [j], ki nima svoje črke: tu se piše *radiom/em* (kakor *Diderotom/-em*). Škoda je, da v SP 1990 ni naveden še kak

primer tipa *Božo z Božem*. Sicer so redke proste variante, npr. s *perutmal-ima* (brez kakršne koli oznake).

Pri oblikoslovnem naglasu je dosti variant zlasti pri glagolih z nedoločniško dvojnico tipa *-atil/-āti*, *-íti/-iti*: tu se pojavlja enako stanje v moški edninski nasproti vsem drugim oblikam deležnika na *-l* (*zidal/-ala/-ála*) in v needninski obliki velelnika (*-ajtel/-ájte*, *-íte/-ite*), čemur se pridružujejo še nekateri glagoli na *-sti* s korenskim *é* ipd. (*trési/-ite/-íte*). Tu je precejšen razkorak z normo, saj se praktičnosporazumevalno govori precej s prednaglašenim *-(i)te*. Podobno je s sicer predpisano obliko *pokósil/-ila*, kjer se po naliki nepredpinskih ustreznikov govori precej tudi *pokosíl* (kakor pri ustreznem tipu z osnovnico *-a-*: *pokováł*).

Nekaj dvojnic je še glede osnovničnih morfemov pri različnih nedoločniški in sedanjíški osnovi (npr. *razgíbam* — *razgíbljem*); na splošno je tega zelo malo, pa še tu je varianta na *-em* manj pogosta. — Verjetno precej dvojnic (a nad tem ni pravega pregleda) je še pri vezljivosti, npr. tipa *čakati* koga ali kaj oz. na koga ali kaj oz. koga ali česa. V SSKJ je tožilniška vezava (le iz zglede razvidna: stranke *me* čakajo, čakal *te* ne bom, čakajo *zdravnika*), predložna z *na* (je čakal na avtobus) z rodilnikom (čaka ugodne prilike oz. ugodno priliko, čaka pomladí, dežja /pomeni 1./). Podobno je pri ustreznih drugih besednih vrstah: *bogat* (bogata idej R), neustalj. z *na* (bogata na lepih kombinacijah), s predl. *z/s* (bogati z izkušnjami); strah (otroke je strah; strah *jo* je trpljenja; strah *pred* kaznijo; strah *za* sina ipd. — vse pod 1). Pri nepravih predlogih dvojnic ni.

V skladnji so gotovo dvojnice tudi zunaj okvira vezljivosti.

Težave med predpisom in rabo (normo) so pri t. i. pretvorbenih primerih, zlasti pri premeni im. oz. tož. z rodilnikom pri zanikanju: *nič/ničesar* ni res, *oče/očeta* ni doma, *nič/ničesar* ni videl, *Julko/Julke* nisem videl. Predpis zahteva prestavo v rodilnik glede na določene slovnične lastnosti, ki jih pa povprečni uporabniki knjižnega jezika, zanemarjajoč svoj naravni jezikovni čut, ne upoštevajo, sledeč nekim mehničnim pravilom prestavljanja v rodilnik (ali ravno ne). (Stvar je zapletena sama na sebi, npr. glede na izpust.) Dvojnica je dovoljena v vezniški zvezi *ne samo* — *ampak tudi*. Druga taka stvar je omahovanje med trpnikom s *se* in brezosebno rabo s *se*: *Soseda/Soseda se* bo poklicalo — *Sosed/Soseda se* bo poklical/-a. Trpnik ima še varianto s trpnim deležnikom: *Sosed bo poklican*. Pravzaprav se tukaj brezosebnost prepevuje brez razloga (prim. SSKJ IV, 606: »neprav. planinca se pogrēša že dva dni«). Seveda tu ne govorim o raznih drugih sopomenskih paradigmatskih skladenjskih ustreznikih tipa kot (1) *Prišel sem, vam bom pomagal*, (2) *da bi vam pomagal* itd., o čemer sem obširneje razpravljal drugje. (V teh razpravah sem obravnaval vso variantnost slovenskega jezika, kolikor se tiče slovnice in izrazne (glasovne, pisne) problematike.)

Do vplivov drugih jezikov prihaja zlasti prek prevajanja.

ii) Normativne dinamike besedja. V sodobnosti se knjižni jezik v besedju — kakor pač povsod — zelo bogati, najsi gre za besede ali stalne besedne zveze, zlasti še na strokovnih področjih, deloma morda še v umetnostnih besedilih. Pregled nad vsem tem ima težko posameznik, dá pa se načeloma kontrolirati na podlagi (novih) izdaj slovarjev izrazja za različne stroke in vede, za jezik v znanosti (ali medicini) pa

obstaja tudi nekaj zbornikov, kjer se deloma kaže tudi ta problematika. Konkreten uvid ima pisec tega sestavka npr. v jezikoslovno izrazje, katerega slovar je sestavil. Tu vidimo strukturalistično prilagoditev tradicionalnega izrazja v smislu enournosti, jasne pomenske določitve, nevariantnosti (razen ko gre — pogosto — za razmerje domače proti mednarodno). Seveda je prišlo tudi do velike bogatitve izrazov v zvezi z bujnim razvojem jezikoslovnih disciplin, njihove pojmovnosti in njihovih metod. V nestrokovnem besedju se problematika sopomenskosti rešuje z oznakami, od zvrstnih do čustvenih, sicer deloma različnih v raznih priročnikih (SSKJ, SP 1990). Za primer sinonimni snop za nevtrarno *dekle*, zaznamovano: *deklica* ekspr., *punca* ekspr., *deklina* ekspr., *čeča* nar. sevzah., *dečva* nar. kor., *dečla* nar., *frača* sleng (ni v slovarju) itd. po SSKJ. — Že v prejšnjih poglavjih smo govorili o zgodovini označevanja besed, na zahteve po njem in na ugovore proti izvršenemu označevanju v SP 1962.

Velik normativni problem v besedju, zlasti v strokovnem izrazju, so prevzete besede, ki se zlasti v t. i. mednarodni obliki — precej pa tudi že kar v angleški — kar vsiljujejo sodobnemu strokovnjaku skoraj vseh področij, pa tudi navadnemu občanu s področja kulture, zabave, tehničnih, oblačilnih in prehrabnenih izdelkov, iz zabavnega, razvedrilnega, športnega, turističnega in prostočasnega sveta. To in ono, npr. v strokah, se lahko poimenuje s prevodom tujega izraza ali z izvirnim domačim poimenovanjem, veliko tega pa se slovenščini prilagaja le glasovno in (nekaj manj) pisno.

Uporabniki jezika so deloma deljenih pogledov na to, kaj in koliko od prevzetega naj se sloveni: eni bi bili radi (ali so) bolj (ali čim bolj) nadnarodni deloma zaradi neinventivnosti, jezikovne neustvarjalnosti, udobnosti, tudi za to, da bi bili videti učeni, mednarodni, drugi se resnično trudijo, da slovenski knjižni jezik ne bi potonil v tem novodobnem tujstvu.

iii) Pravorečna in pravopisna dinamika norme slovenskega knjižnega jezika. V pravorečju je deloma še odprto vprašanje oblikoglasnega premenjevanja *l* z *v* (*dal*, *tkalca* [u] — *da/a* [l]), kjer se še bje bitka za [u] v posameznih besedah (*del* = [dél]/[dél]), pa tudi v celih kategorijah (tip *bra/ca*, *bra/ka*, *bra/ski*, *bra/stvo*). Velika tegoba je za pravorečnika nepokorščina javno govorečih, da ne bi nezložne predloge izgovarjali zložno s polglasnikom za seboj ([və], [kə], [zə/sə]) namesto prvega kot [u], drugih dveh z obvezno naslonitvijo na naslednjo besedo [(zb)ratom, [st]eto). Deloma so tudi težave z izgovorom štirih variant fonema /v/, kjer se zaradi starega predpisa še zmeraj (po zaslugi inertnežev in nekaterih lektorjev) izgovarja [vr] in [vl] namesto [wr/ur] in [wl/ul]. — Počasi se sprijaznjujemo z varianto [-u] nam. ponaglasnih [-əu], [-eu] (glagolov na *-eti*) in [-iu] v edninski moški obliki deležnika na *-l* in pridevnika na *-al* (*nésetl*, *videl*, *nôsil*, *mřzel*). — Dobili smo tudi predpisano stavčnofonetično podobno ločil (oz. z njimi zaznamovanih skladenjskih enot). — Deloma je še omahovanje v sicer predpisani rabi samoslovenskega glasovja pri prevzetih besedah (ki pa jih vsi ne ločijo od citatnih), to celo pri radijskih in televizijskih napovedovalcih. — Nekultivirana precioznost je, če nekateri poskušajo izgovarjati *u* namesto *l* tam, kjer to ni predpisano (tip *izobraževa[u]na*) ali če celo vnašajo ameriško obliko intonacijskega člena (po zaslugi nekdanjega dalj časa v Ameriki živečega političnega uglednika).

V pravopisu se slovenskemu knjižnemu jeziku še zmeraj marsikaj dogaja, kakor je bilo spredaj tudi že nakazano, to pa v vseh treh glavnih problemskih krogih:

pri rabi velikih in malih črk, v pisanju prevzetih besed in ločil, pri pisanju skupaj ali narazen, pa tudi pri deljenju.

Pri rabi velikih in malih črk gre predvsem za povečanje števila kategorij v posameznih skupinah, npr. pri veliki začetnici kot začetku povedi. Tu je novost raba velike začetnice pri obsežnejših naštevalnih enotah za dvopičjem. Velika sprememba je v splošni rabi tudi male začetnice pri pridevnikih na *-ov/-ev* ali *-in*, če niso svojilni, ampak vrstni (po *marijini laski* še *blagajev volčin*, *ahilova peta*). Pri lastnih imenih povzročajo težave homonimna občna in lastna imena, čeprav je zanje rečeno, da se pišejo po istih pravilih kot ustrezna občna (*kovač* — *Kovač* = *mestni vodovod* — *Mestni vodovod*); prim. še *žid/jud* — *Žid/Jud*. V primeri s SP 1962 je precej povečana raba velike začetnice ravno na podlagi natančnega možnega ločevanja občno- od lastnoimenskosti. Pri zemljepisnih lastnih imenih je posplošena velika začetnica tudi na neprve sestavine takega večbesednega imena (*Veliki Vrh*) — izjema so le neprve besede *vas*, *trg*, *mesto*, *selo* in neprvi predlogi. — Vse tako tu seveda ne more biti navedeno. Opozorimo naj le še na zbrane primere kategorije besed, ki se pišejo z malo začetnico, pa je pri njih nevarnost napačnega pisanja z veliko.

Uvedena je spet (sicer neobvezna) raba velike začetnice pri izrazih spoštovanja, kar je bilo v SP 1962 odpravljeno z neomenjenostjo v pravilih. Posebej so podrobno obdelana vprašanja pisanja kratičnih poimenovanj, še posebej pri pregibanju: *TAM TAM-a/TAMA*, *INA INE*, z možnostjo prehoda na navadno pisavo *Tam*, *Ina* (prim. še *laser*).

Poseben napredek je dosežen pri obravnavi prevzetih besed. Tu se je na podlagi jasnega ločevanja tujk in sposojenk (tuje in podomačeno pisanih prevzetih lastnih imen), pa glede na to, v kateri pisavi (latinični ali ne) se oboje prvotno piše, dalo priti do jasnih pravil, ki zelo odpravljajo nestanovitnost v obravnavanju vsega prevzetega, saj so dovolj natančno definirane meje, v okviru katerih se prevzeta občnoimenska poimenovanja vendarle ne domačijo, lastnoimenska pa kljub vsemu le: *scherzo* — *Petrarka* + latinsko-grška *proporc*, *doktrinar*, *Horac(ij)*, *Zevs*. Seveda so (pri okrog 50 obravnavanih pisavah) določene težave pri prevzemu teh načel s strani pišočih (npr. dela novinarjev), toda stvar se giblje v pozitivni smeri. Pisavna dvojnost pa je ostala (po uvedbi pinjina pred kakimi 20 leti) pri kitajščini.

Pri ločilih je bilo bistveno že povedano. Osnovna težava za njihovo rabo, in s tem neka nestanovitnost pri tem, izhaja iz dejstva, da jih pišemo na podlagi skladenjskih načel, sama skladnja pa je marsikateremu pišočemu španska vas v vseh bolj zapletenih primerih, kjer se pri na zunaj istem sredstvu (npr. vezniku *in*) vejica enkrat piše in drugič ne. Tako je tudi npr. pri pristavku, pri rabi vejice pri polstavkih (npr. deležijskih) ipd. Težave so tudi z možnostjo rabe ločil različnega ranga na identičnih mestih besedila, npr. ali rabiti piko ali podpičje, podpičje ali vejico; ali pri dvodelnih ločilih — oklepaj, pomišljaja, kar dve vejici, dvojne tri pike. Na splošno se ne dosega optimalna raba ločil višje pismenosti, namreč podpičja oz. dvopičja (zadnjega, ko ne gre ravno za premi govor). Sorazmerno dovolj neenotnosti je še pri ločevanju vezaja oz. pomišljaja — ne nazadnje tudi v tisku, kjer bi se vendar lahko naučili oboje ločevati. Določene težave so tudi še v zvezi s stičnostjo ločil, v nekem smislu tudi pri izpuščanju ločil, zlasti pike v nekaterih kategorijah. (V teoriji ločil je sicer pomembno dosledno ločevanje njihove skladenjske in neskladenjske rabe.)

Svojevrsna problematika je tudi v zvezi s pisanjem skupaj ali narazen, kar je odvisno predvsem od teorije besede. Na splošno je doseženo soglasje vsaj v tem, da se vse, kar je tudi v teoriji ena beseda (npr. zloženke tipa *C-vitamin*, *vikendhiša*), lahko piše skupaj, pri preostalih dvojnica pa je na splošno na prvo mesto postavljena tista, ki je tudi teoretično (v smislu beseda — besedna zveza) bolj podprta; npr. *sem ter tja*, *na glas*, čeprav so žal še nekateri drugačni primeri zaradi izročila (*semtertja* tudi, ko gre za čas, *vikend hiša*). Važen se zdi tudi dosežek, da se prislovi ipd. pišejo skoraj brez tovrstnih dvojnic, pri čemer se gleda na različni pomen: *natanko* 'natančen' — *na tanko* (*narezati*). Opozorimo še na rahlo zvezo zaimenskih zloženek tipa *redkokdo*: ima varianto *redko kdo* glede na rabo predloga tudi med obema sestavinama (*redko s kom*). Tako je ustvarjena trdna podlaga za enotno, v bistvu brezvariantno pisanje skupaj oz. narazen, in sicer tudi v primerih sedanje dvojnosti *sivorjav* — *sivo rjav*, *temnomoder* — *temno moder*, tj. ob izrazih za barve v drugi sestavini.

Končno še o težavah pri deljenju. Teoretično so stvari razčiščene, precejšen nered pa vnaša v to tiskana beseda, ki za mehanično deljenje, kakor se vse bolj uveljavlja, nima še načelom deljenja ustrežajočih algoritemskih programov, tako da dovolj pogosto prihaja do zelo neprimernih delitev, zlasti v manjših tiskarnah (npr. *zač-etek*, *po-vsem*, *Go-ethe* ipd.).

4 Funkcijskozvrstno različenje knjižnega jezika

a) Funkcijska sporočevalna področja in ustrezni jeziki

Že spredaj je bilo na splošno nakazano, da slovenski knjižni jezik pokriva vsa štiri funkcijska področja: umetnostno, strokovno, publicistično in praktičnosporazumevalno, in to v vsej njihovi raznolikosti; strokovno npr. v praktični, poljudnoznanstveni in znanstveni stopnji, umetnostno v vseh treh podzvrsteh (v pesništvu, drami in pripovedništvu), publicistično v razne vrste občil in njihovih besedilnih vrstah, npr. glede na periodična glasila v dnevnikih in tednikih, mesečnikih in polmesečnikih, v četrtnikih, polletnikih in letnikih ali v občasnih zbornikih.

Podrobneje gledano, se seveda kažejo tudi razlike. — Tako je za praktično sporazumevanje v knjižnem jeziku mogoče reči, da je omejeno bodisi na umetnostna besedila (ne kot izključno, saj se tam uporabljajo tudi neknjižne zvrsti — pokrajinski pogovorni jeziki na ravni mestne govorice, narečja), sicer pa v glavnem v okviru oficialnega družbenega stika npr. s strankami v uradih in uslužnostih dejavnostih višje stopnje, npr. izobrazbene, kulturnostne, pa še tam ne zmešaj, in precej več v pisnem kakor v slušnem prenosniku. Tudi pri praktičnostrokovnem jeziku je treba reči, da se načeloma goji v knjižnem jeziku (v obeh podzvrsteh: zborni in pogovorni) zlasti v poučevalnem šolskem procesu, ne pa v konkretni učni ali delovalni praksi (spet z omenjeno razliko glede na prenosnik); in do neke mere velja to tudi za srednjestrokovno ubesedovanje, in tudi za znanstveno. Morda se knjižni jezik še najbolj uveljavlja v publicističnem sporočanju, kot tiskani, brani v zborni, kot prostogovorni npr. za televizijsko okroglo mizo, v knjižnopogovorni obliki.

Drugače je mogoče reči, da je slovenski knjižni jezik res polnofuncionalen na vseh možnih področjih, tudi v okviru vojske v slovenski samostojni državi (prej načeloma pri slovenski teritorialni obrambi). Težava nastopa na določenih relativno novih tehničnih in znanstvenih področjih, npr. v elektroniki, računalništvu, ker znanstveniki in

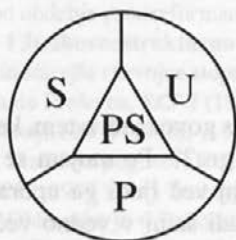
praktični obvladovalci teh področij včasih kar preveč podlegajo angleškemu izrazju oz. morda kar angleščini, tj. da bi tudi besedila tvorili kar v angleščini. (Za znanstvene razprave je to do neke mere tako že ves čas v veljavi.) Strokovni jezik raznih strok se sicer najbolj ureja z izdajanjem terminologij, prirejajo pa se tudi občasni simpoziji, ki rešujejo tudi druga vprašanja strokovnega jezika in tudi besedovanja (diskurza), npr. tehniški, medicinski simpoziji in drugačna skrb za lastno strokovno besedo. V veliko manjši meri se to dogaja tudi v zvezi s publicističnim jezikom, npr. zborovanje v Škofji Loki pred leti (Povejmo naravnost). Sicer pa so problemi publicistične besede, zlasti s stališča besediljenja, predmet razpravljanja učiteljev te besede na univerzi.

Žal je treba reči, da je kultura vseh vrst strokovnih besedovanj precej bolj ustrezna, ko gre za pisana, kakor tedaj, ko se ta besedila prosto tvorijo slušno. Z ene strani se to kaže v t. i. vekanju (zložnem izgovoru sicer nezložnega predloga (*k/h*, *v*, *z/s*) tako, da se soglasniku dodaja polglasnik, z druge strani v nesposobnosti, izraziti svojo misel v lepem strnjenem loku, zato pa v zaletavem, natrganem, za poslušalca mučnem sestavljanju in iskanju besed, primernih za ubeseditev — poleg tega morda niti ne dovolj jasne misli. Da ne omenjamo zelo pogoste stavčnofonetične nekultiviranosti naših javno govorečih, na televiziji še posebej. — Tako torej še zmeraj velja, da smo Slovenci slabi javni govorniki strokovne ali politične besede, in seveda tudi publicistične.

V umetnostnem jeziku doživljamo vračanje h govornici, ki upošteva normalna skladnjska razmerja in njihovo odražanje z ločili, tudi bolj navadno druženje besedja (in besednih zvez), kakor je bilo to v ravno preteklem času eksperimentiranja z besedno zvezo, stavkom, vse do pisanja izmišljenih besed, njihovega druženja v večje skladnjske celote, zapostavljanje njihove pomenskosti, pa tudi sprejemanje drugojezičnih besed, besednih zvez, besedilnih mest v sicer slovensko besedilno podstavo.

b) Sistematika funkcijskih jezikov v danem jezikovnem položaju

To je razvidno iz razpravljanja pod a). Sam jo prikazujem v obliki naslednjega grafa:

PS = praktično sporazumevanje

S = strokovno besedovanje

P = publicistično besedovanje

U = umetnostno besedovanje

Model se razume tako, da se človek najprej usposobi za praktično sporazumevanje, nato pa postopoma od umetnostnega (npr. pravljica) prek strokovnega (npr. šolski predmeti) do publicističnega (prek televizije se sedaj otrok zgodaj spozna tudi s tem). Pri tem je treba ločiti aktivno besedovanje od samo sprejemanja določenih vrst besedil. Verjetno je tudi število ljudi največje pri PS, nato vedno manjše v smeri S P U (kolikor nimamo prostega spisa za U, vendar je to vseeno na določeno dobo omejen pojav). Vse tri neprvotne funkcijske zvrsti imajo dokaj obsežno stično ploskev s SP, med seboj pa manjšo, vendar so vse v stiku z vsemi, esej pa je tipična besedilna vrsta npr. na meji med U in P ali S.

Večina piscev o teh vprašanih sprejema to delitev zvrsti, tj. večvrstnost v okviru strokovnosti, ne pa za vsako od treh podzvrsti posebno zvrst, tako da bi npr. ločili poleg P, U, PS še St(rokovno), Zn(anstveno), Ur(adovalno), Po(slovno). — Namesto izraza funkcijska zvrst nekateri še vedno (po zgledovanju na Čehe) uporabljajo izraz stil (iz tega sledi izražalna zadrega tipa »stilne značilnosti funkcijskega stila«).

Zgodovinsko gledano, gredo razpravljanja o funkcijskih zvrsteh pri nas v 30. leta 19. stol., ko je Matija Čop poudarjal (sicer za Kopitarjem) razliko med preprostim in privzdignjenim besedovanjem, v okviru umetnostnega med takim za preprosto ljudstvo in za izobražensko-meščanski sloj. Oponent v nekem smislu mu je bil v polemiki J. Kopitar (vendar to še ni dobro raziskano). Takrat je bil tudi govor o primernosti določenih jezikovnih sredstev še za razne vrste dramatike. Nastavke take rabe imamo že konec 18. stol. v Linhartovih prireditvah dveh besedil dramske podzvrsti. V 50. letih 19. stol. je Fran Levstik začel diskusijo o usposobljenosti slovenskega knjižnega jezika za prikazovanje življenja, kakršno se oblikuje v romanih. Njegovi dvomi o tem so se hitro izkazali za neupravičene, čeprav je slovenski knjižni jezik za salon v slovstvu usposobil šele pod konec stoletja J. Kersnik. Največ je o funkcijskih zvrsteh našega jezika v 30. letih našega stoletja pisal A. Breznik, in sicer o časnikarski in umetniški (pri tej drugi zlasti pripovedniški). (Brezniku je bil časnikarski jezik vrsta strokovnega.) Češko učenje o funkcijskih zvrsteh (tj. »jezikovnih stilih«) je kot celoto v preprosti obliki k nam prenesel B. Urbančič v 60. letih (Jezikovni pogovori, 1965, 222: umetniški, znanstveni, poslovni, publicistični, konverzijski), prevzel pa jo je tudi pisec teh vrst, le da je sorazmerno hitro besedo stil zamenjal z zvrst, pa tudi v strokovnosti šel svojo pot. Pobudo in shemo za obravnavanje vseh zvrsti — ne samo funkcijskih — je isti dal tudi J. Dularju, ki je potem za funkcijsko področje uvedel tudi izraz uradovalna zvrst, ki nekako tekmuje z od F. Novaka rabljenim izrazom poslovalni stil. Na svoj način vse to odseva najprej v priročnikih (učbenikih) za srednjo šolo. Brez potrebe se tam v najnovejšem času rabi tudi neustrezno (npr. poimenovanje sporazumevanja nam. sporočanje v osnovnošolskih učbenikih, deloma tudi srednješolskih).

5 Razvojni poteki in težnje knjižnega jezika

Na splošno je bil v razpravljanju o naši temi ves čas govor tudi o tem, kar ubeseduje naslov tega razdelka. Kam slovenski knjižni jezik gre?? Po mojem se z razvojem modernega življenja funkcijsko zelo širi, tj. zmeraj več ljudi ga uporablja, bodisi da v njem samo prevzemajo obvestila, ali pa jih tudi sami v vedno večjem številu tvorijo. Ker je tudi občil veliko — in ta hočejo biti obvestilno polnjena —, se marsikje oblikovanju posveča manj truda, kakor se je svoj čas, ko je bilo knjižno besedovanje omejeno na manjši krog, pa tudi zvrstno na tako raznoliko, kakor je sedaj. Za slovenski knjižni jezik, ki uspeva kot jezik manj številne skupnosti v večjezikovni državi (še nekaj malo časa ne več), je značilno prizadevanje tudi za čim bolj avtonomen obstoj glede na jezik državnega osredja. S tega stališča bi bili oz. so optimalni pogoji doseženi pravzaprav le v okviru povsem samostojne državne tvorbe (ki pa prinaša nove nevarnosti za jezik neštevilne skupnosti, kot je naša). Nosilec knjižnega jezika — tudi njegove podstave — je zmeraj manj podeželje, saj tu praktično zares v veliki meri izginja, zato pa tem bolj mesto in primestno naselje, v kar se spreminja naše podeželje.

V samem normiranju se zelo pozitivno odraža profesionalizacija jezikoslovja knjižnega jezika, najsi gre za ljudi, ki delajo na univerzi ali za one v inštitutu za jezik. S tem se zelo odpravljajo nepotrebne vezi knjižnega jezika, ki jih je dostikrat vsiljevala normativnopredpisovalna knjižnojazykovna improvizacija in nekritično ohranjanje takó sprejetega v preteklosti. S tem se zmanjšuje tudi vloga jezikoslovskega ljubiteljstva, ki je večkrat delovalo ohranjevalno samo zato, da se v predpisu ne bi spremenilo nič (ali čim manj) tistega, kar so predpisali njim vsčeni pisci praktičnih priročnikov (zlasti pravopisa) v preteklosti.

Morda uporabnik slovenskega knjižnega jezika tega svojega občila ne občuti več tako zelo kot svojo enkratno vrednoto, v tem smislu namreč, da bi se trudil za čim večjo dognanost svojega besedovanja, še zlasti tudi slušnega, ampak se za svoj jezik poteguje bolj takrat, ko ga jezik državnega osredja (ali ki ga jezik druge države) spodrina ali celo ogroža. (V tem smislu so potem dobrodošla svarila tudi jeziko(slo)vnih kotičkarjev po tedenskem časopisju, ki svariijo pred nekulturo knjižne besede.)

BIBLIOGRAFIJA

Zgodovina slovenskega knjižnega jezika

- A. BREZNIK: Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«, *DS* 30 (1917), 170–174, 225–230, 279–284, 333–347. — Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis, *DS* 26 (1913), 27 (1914), 28 (1915). — O časnikarski slovenščini, *DS* 46 (1933). — Jezik naših pripovednikov, *DS* 47 (1934), 48 (1935), 49 (1936). — Ob 20-letnici smrti p. Stanislava Škrabca, *CfR* 55 (1938), 290–292. Prim. tudi njegova izbrana dela: *Jezik naših časnikarjev in pripovednikov*, priredil Jakob Šolar (Ljubljana, 1944), 267 str. — *Življenje besed*, priredil Jakob Šolar (Maribor, 1967), 357 + (I) str. — *Jezikoslovne razprave*, izbral in uredil Jože Toporišič (Ljubljana, 1982), 460 str. (na str. 427–438 njegova bibliografija, sestavila J. Hafner in S. Suhadolnik).
- J. RIGLER: *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 1968), 279 str. (Poglavja: Trubarjev jezik, Nekdanja ljubljansčina kot osnova Trubarjevega jezika, Jezik Enih duhovnih peisni, Kreljev jezik, Dalmatinov jezik, Jezik drugih protestantskih piscev, Vključitev jezika protestantov v začetno obdobje protireformacije, Razvoj bohoričice, Zaključek, Summary /241–252/.)
- J. TOPORIŠIČ: **1 Jezikovnostrukturno:** [Zgodovina slovenskega knjižnega jezika]: Predhodniki, sorodniki in starejše razvojne stopnje, *Slovenski knjižni jezik* (dalje *SKJ*) 1 (1965), 33–60. — Od Trubarja do Prešerna, *SKJ* 2 (1966), 7–82. — Od Novic do Cankarja, *SKJ* 3 (1967), 7–40. — V Jugoslaviji, *SKJ* 4 (1970), 7–34. — Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali, *Jezikovni pogovori* II (1967), 9–74. (Ponatis v moji knjigi *Portreti, razgledi, presoje* /dalje *PRP*/, 1987.) — O Trubarjevi pisavi, pravorečju in pravopisu, *JiS* 29 (1983/84), 226–232. — Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj* /dalje *SSJLK ZP*/ 20 (1984), 189–222. — Besedni germanizmi v Trubarjevem *Catechismusu*, *SR* 36 (1988), 109–119, (V angleščini: Lexical Germanisms in Trubar's *Catechismus*, v: Lubi Slovenci, A Festschrift to Honor Rado L. Lenček on the Occasion of his Sixty-Fifth Birthday, 3. October 1986, *Slovene Studies* 9/1–2 (1987), 233–241; slovenski prvopis /razširjen z dodatkom 2. dela Cth./ je ponatisnjen v moji knjigi *Družbenost slovenskega jezika* (*Sociolinguistična razpravljanja*) /dalje *DSJ*/, 1991, 21–31.) — Zgodovinska perspektiva nemčevanja pri Trubarju, *SSJLK ZP* 23 (1987), 5–18. (Ponatis v *DSJ*, 1991, 33–44.) — Zimske urice, prva slovenska slovnica, v: *Arcticae horulae succissive — Zimske urice proste*, prevedel in spremno študijo napisal J. Toporišič (Maribor, 1987), 281–328. — Bohoričica 16. stoletja, Obdobja 6 (1986), 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, 271–305. — Bohoričica 17. in prve polovice 18. stol., Obdobja 9 (1987), Obdobje

baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, 233–252. — Pohlinova slovnica, *SSJLK ZP* 19 (1983), 95–128. — Gutsmanova slovnica, *Wiener Slawistisches Almanach, Sonderband* 13 (1984), 209–227. — Prva slovenska skladnja, *SR* 32 (1984), 159–182. — Gutsmanova skladnja, *SR* 33 (1985), 137–151. — Kopitar kot slovníčar, *SSJLK ZP* 16 (1980), 7–16. (V angleščini Kopitar's Grammar, v: *Papers in Slavic Philology* 2 (1982), To Honor Jernej Kopitar 1780–1980, 77–97.)

2 Sociolingvistično: Družbeni položaj slovenskega knjižnega jezika 1584 in 1984, *JiS* 30 (1984/85), št. 5, 137–145. (Napisano za zbornik Four Hundred Years of the South Slavic Protestant Reformation (1984–1985), simpozij v Čikagu, v: *Slovene Studies* 1984: The Social Situation of the Slovene Literary Language in 1584 and 1984, 247–258; ponatis slovenske verzije v *DSJ* 1991, 181–190.) — Dinamika razvoja slovenskega knjižnega jezika, *Slavia Slovaca* 16 (1981), 263–272. (Doma v *JiS* 1980/81, 193–199; ponatis v *DSJ*, 1991, 127–135.) — Kopitar kot branilec samobitnosti slovenskega jezika, *SR* 30 (1982), 69–88. (Napisano za simpozij v spomin Roberta Autyja in Anne Pennington v Oxfordu l. 1981: Kopitar as Defender of Independence of the Slovene Language, v: *The Formation of the Slavonic Literary Languages, UCLA Slavic Studies*, Vol. 11 (1985), 193–205; ponatis slovenske verzije v *PRP*, 1987, 39–50.) — Kopitar — Prešeren — Čop, Obdobja 2 (1981), *Obdobja romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Deloma uredniško cenzurirano; necenzuriran ponatis v *PRP*, 1987, 55–67; časopisna objava brez znanstvenega aparata: Bodimo jim pravični — Pred pomembnim kulturnim jubilejem: Kopitar — Prešeren — Čop, *Delo* 1980, 24. 7., str. 15; 31. 7., str. 19; 7. 8., str. 15.) — Teorija in praksa slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja, *SR* 31 (1983), 437–456. (S simpozija v Berlinu, v nemščino prevedel R. Löttsch: Theorie und Praxis der slowenischen Literatursprache in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, v: *Zeitschrift für Slawistik* 29 (1984), št. 6, 883–891. Ponatis slovenskega besedila v *DSJ*, 1981, 345–363.) — Moderni slovenski knjižni jezik, *SR* 30 (1982), 436–461. (Ponatis v *DSJ*, 1991, 391–410. V ruščini, nekoliko skrajšano: Slovenskij literaturnyj jazyk, v: *Formirovanie slavnjanskix literaturnyx jazykov, Teoretičeskie problemy, Sbornik obzorov* (Moskva, 1983), 230–250.) — Soziolinguistische Probleme der slowenischen Sprache, *Linguistica* 25 (1985), 133–156. (V slovenščino za *JiS* 1986/87 prevedela Vida Bano, kolikor se je dalo, sem prevod avtoriziral, cenzurirana mesta pa prevedel sam za ponatis v *DSJ*, 1991, 167–180, kjer naslov Družbenostnojezikoslovna vprašanja slovenskega (knjižnega) jezika.) — Ilesičevstvo, Obdobja 4/2 (1983), *Simbolizem*, 305–327. (Ponatis besedila v slovenščini v *PRP*, 1987, naslov: Fran Ilesič — novolirec, 107–122.) A Language of a Small Nationality in a Multilingual State, v: *Sociolinguistic Problems in Czechoslovakia, Hungary, Romania and Yugoslavia* (Columbus Ohio, 1987), 480–486. (Moj prevod v slovenščino za *DSJ*, 1991, 137–141: Jezik malega naroda v večjezikovni državi.) — Mali jezik v večjezikovni državi, S stališča zgodovine slovenskega jezika, *SR* 1977, Zbornik prispevkov za VII. mednarodni slavistični kongres v Zagrebu (Ljubljani) 1978, 101–114. (Ponatis v *DSJ*, 1991, 143–154.) — Slovenisch-Deutsche Sprachkontakte, v: *Kulturelle und sprachliche Minderheiten in Europa, Aspekte der europäischen Ethnolinguistik und Ethnopolitik* (Mannheim, 1981), 69–79. (Za *DSJ* prevedel J. Toporišič: Slovensko-nemški jezikovni stiki, 1991, 13–19.) — Enakopravnost slovenščine v Jugoslaviji kot teorija in praksa, v: *Sveske, Institut za proučevanje nacionalnih odnosa* 2 (1984), št. 5–6, 171–179 (Sarajevo), diskusija k temu r. t., 3 (1985). (V Sloveniji v *NRazgl* 1984, 23. 11., str. 655–657; ponatis v *DSJ*, 1991, 155–165.)

3 Realsocialistična problematika: Brodarjeva (= Kardeljeva) kritika Vidmarjevega kulturnega problema slovenstva, Obdobja 7 (1987), 467–483. (Ponatis v *DSJ*, 1991, 109–126.) — Suverenost (samostojnost) slovenskega jezika, v: *Suverenost slovenskega naroda, Zbor slovenskih kulturnih delavcev* (2. sklic), 15. in 16. november 1988, izšlo 1989, 248–256. (Ponatis v *DSJ*, 1991, 211–217.) — »Samoupravna« slovenščina, v: *Povejmo naravnost, Jezikovni odsevi birokratskih odklonov v samoupravni družbi in jezik javnih občil* (Ljubljana, 1985), 37–49, 59–

60, 65, 71–72, 77–79, 80–81 (ponatis v *DSJ*, 1991, 191–209.) — Jezik in kultura, Na primeru slovenskega jezika, v: *Uporabno jezikoslovje*, V. kongres Zveze društev za uporabno jezikoslovje Jugoslavije (Ljubljana, 1989), 361–370 (povzetek v posebnem zvezku z istim naslovom, str. 86. (Ponatis v *DSJ*, 1991, 219–226.) — Slovenski in srbohrvaški jezik pri nas, Jezikovno razsodišče o naravnih in nenaravnih stališčih do razmerja teh dveh jezikov, *Delo* 1982, 16. 1., str. 25. (Ponatis v *DSJ*, 1991, 245–250.) — Javna tribuna Jezikovnega razsodišča v luči beograjskih dopisnikov, *DSJ*, 1991, 251–260. (Napisano jan. 1981.) — Prim. v *DSJ* še poglavja: Jezikoslovec v politiki Jezikovnega razsodišča (229–261, v tem okviru Jezikovno razsodišče, 235–244); Iz bojov za novi slovenski pravopis in jezikoslovje, 291–313; Jezik in jezikoslovje ter šola in družba, 437–490.

4 Norma in predpis: Norma in predpis v Kopitarjevi slovnici, *SR* 29 (1981), 123–148. (Ponatis v *DSJ*, 1991, 323–343.) — Družbena pogojenost norme in predpisa slovenskega knjižnega jezika, *SSJLK ZP* 15 (1979), 31–44 (Ponatis v *DSJ*, 1991, 411–418.) — Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku, v: *Nadawky a hranicy rěčneje kodifikacije/Aufgaben und Grenzen der sprachlichen Kodifizierung* (Budišin — Bautzen, 1979), 60–66. (Ponatis v moji knjigi *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika* (Maribor, 1978), 328–338.) — Pojmovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti slovenskega jezika, *SR* 25 (1977), 387–406. (Ponatis v *DSJ*, 1991, 419–435.)

Slovenski pravopis, zlasti novi

- J. TOPORIŠIČ, J. RIGLER: Komentar k Načrtu pravil Slovenskega pravopisa, *SR* (I) 25 (1977), 69–106, II. 311–358, III. 27 (1979), 81–150, IV. 231–261, V. 459–476, VI. 28 (1980), 325–356. — Ob Urbančičevi alternativni SP, Obravnava lastnih imen v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis in pri Urbančiču, *NRazgl* 1982, 26. 3., str. 164.
- J. TOPORIŠIČ, Apokaliptični jezdec dvakrat trije, *Delo* 1982, 26. 3., str. 4. — Ob pravopisni debati, v: *Spoznanja in pripombe javne razprave ob Načrtu pravil za novi slovenski pravopis* (Filozofska fakulteta v Ljubljani, 1982), 83–120. — Prim. še poglavje moje knjige *DSJ*, 1991, 291–319: Iz bojov za novi slovenski pravopis in jezikoslovje (6 prispevkov).

Jezik/jezikoslovje v šoli in družbi

- J. TOPORIŠIČ: Učitelji iz prejšnjih dob, *7 D* 1973, 1. 2., str. 6–7. — Sinopsis sodobne slovenistike, *NRazgl* 1975, str. 508 + 498–499. — »Slovenski jezik in jezikoslovje, kot sta«, *NRazgl* 1978, 21. 4., str. 240 + 230–231. — Staro in novo, *Delo* 1985, 28. 12., str. 30. — Slavist in slovenščina v šoli in »šoli«, *NRazgl* 1987, 9. 10., str. 556 + 547. — Kaj se vse ljudem po glavi blodi ali Stane Suhadolnik ob Slovarju slovenskega knjižnega jezika o Toporišiču, *NRazgl* 1991, 20. 3., str. 164–167. — Dane Zajc v »Samostojni Sloveniji in slovenskem jeziku«, *Delo* 1991, 27. 3., str. 6.

Jezikovna kultura

- J. TOPORIŠIČ: Razgledi po stilistiki in stilu, *JiS* 1962/63, 34–44. — Praktična stilistika, *JiS* 11 (1966), 81–91. (Prevedeno v Beogradu 1969.) — Jezikovna kultura naših knjižnojezikovnih besedil, *JiS* 23 (1977/78), 201–205. — Praktična stilistika, *NRazgl* 1967, 56–57, 74–75, 94, 125, 156, 189, 219, 251, 284. — Župančičeva opazna beseda (v Čaši opojnosti), *Sodobnost* 1978, 776–784. (Z aparatom v: *Oton Župančič, Simpozij 1978* (Ljubljana, 1979), 175–186.) — Jezikovne pomanjkljivosti, Pisava zemljepisnih imen v Velikem atlasu sveta, *Delo* 1971, 11. 12., str. 28. — Zemljepiščeva slovenščina, *Delo* 1972, 7. 1., str. 6. — Naša šola govorene slovenščine, *Vzgoja in izobraževanje* 6 (1975), 42–45. — Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (Glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede), *SR* 20 (1972), 285–318. — Odprta vprašanja tehniške besede, 4. *simpozij tehniške besede* (Ljubljana, 1975), 15–28. — O jeziku Medicinskih razgledov, *Medicinski razgledi* 6 (1967), št. 4, str. 475–481. — O našem zdravstvenem

jeziku, *Medicinski razgledi* (1968), 429–442. — O lektorstvu pri filmu, *Jezik na odru, jezik v filmu* (Ljubljana, 1983), 300–307. — O zemljepisnih pravopisnih problemih, *Zbornik radova savjetovanja o pitanjima standardizacije geografskih naziva u jezicima naroda i narodnosti SFRJ* (Sarajevo, 1984), 175–185. — Domačo besedo je zamenjala angloslovenščina, Pri slovenjenju ne damo dovolj nase ali pa smo premalo odločni, *Bit* 1984, dec., 8–9. — Izrazjetvorje, Ob primeru slovenskega jezikoslovnega izrazja, - *Slovenski jezik v znanosti* (Ljubljana, 1986), 113–131.

Knjige in zborniki:

- A. BAJEC: *Rast slovenskega knjižnega jezika*, 1951, 46 str.
 J. GRADIŠNIK: *Slovenščina za Slovence*, 1967, 564 str. — *Slovenščina za vsakogar*, 1974, 314 + VI str. — *Še znamo slovensko?*, 1981, 149 str. — *Za lepo domačo besedo: priročnik sodobne slovenščine*, 1985, 211 str. — *Naš jezik* (ZTT; Celovec: Drava, 1986), 211 str.
 T. KOROŠEC: *Pet minut za boljši jezik*, 1972, 284 + III str.
 Boris URBANČIČ: *O jezikovni kulturi*, 1972, 165. — *O jezikovni kulturi: Druga, predelana in razširjena izdaja*, 1973, 178 + 2 str. — *O jezikovni kulturi: Tretja, predelana in razširjena izdaja*, 1987, 177 + 4 str.
 J. MESSNER: *Koliko znamo še slovensko?*
 P. MERKU: *Poslušam* (Trst: ZTT, 1983), 122 str.
 (J. MODER): *Jezikovno razsodišče*, 1980–1982, gradivo zbral in obdelal Janko Moder, 1984, 351 str.
 (B. POGORELEC): *Slovenščina v javnosti: Posvetovanje o jeziku*, Portorož, 14. in 15. maja 1979, Gradivo in sporočila, 1983, 223 str.
 (A. VIDOVIČ-MUHA): *Slovenski jezik v znanosti 1: Zbornik prispevkov*, Zbrala in uredila Ada Vidovič-Muha, 1986, 226 str.; 2, Zbrala in uredila Ada Vidovič-Muha in Nace Šumi, 1989, 268 str.
 SLOVENSKA medicinska beseda, XV. jubilejni memorialni sestanek profesorja Janeza Plečnika, I. del, II. del, III. del, *Medicinski razgledi* 23, Supl. 8, 1984, VIII + VIII + IV + 1001 str.

SUMMARY

The development of the theory of literary language: Clearly, the process begins in the 16th c., when we have in the area of orthography and the use of borrowed lexicon two viewpoints, Trubar's and Krelj's. Immediately after this the question arose whether the norm should follow tradition or take into account innovations in the development of the language (modern vowel reduction, the changing dialect base of the literary language). This is seen especially in Pohlin's work of 1768 and later. After this, problems that arose again included orthography and the fate of borrowed elements, including syntactic elements (Kopitar), as well as the relationship between Slovene vs. Slavic and countryside vs. city.

The typology of Slovene literary language, as opposed to the other Slavic languages, owes in part to the differences in structural development of an originally (after the settlement in Eastern Alps) more uniform base, possibly in part to heterogeneous geographical and tribal origins of the ancient ancestors of the Slovenes, and in part to outside influences and geographically and administratively separate development of certain parts of the Slovene population. The relatively small number of speakers of the language is also characteristic. There is an especially well developed tradition of artistic texts, and linguistics has had, perhaps, a relatively strong influence on the Slovene literary language. The development of the literary language took place in six periods; the last, the modern period in two subperiods: 1900–1945 and 1945–1991.

The modern Slovene literary language dates from the end of the 19th c. to today. Slovenes in this period have lived in three states: Austria until 1918, Yugoslavia of two ideological types

(capitalist and so-called socialist), and only recently in their own independent state. In this period the literary language developed from its uniform form into formal style (for formal address) on one hand, and on the other into the much less important colloquial style (non-literary, so called regional colloquial languages exist as well). Between the formal and colloquial styles of literary language, the influence of the former is primarily exerted on the latter, influences in the opposite direction are less significant. All of this has been taking place on the central Slovene dialect base, and from the second half of the 19th c. the basis has been increasingly urban rather than rural.

Concerning the norm and codification, the linguistic tradition is partly a subject of debate as to whether the normalizing authority belongs to the central Slovene city or countryside. Nevertheless, the realization has emerged that the tendency is towards urban speech. In the current norm there is a relatively large amount of variability, though this is slowly diminishing because of the normal development of the language and more modern linguistic methods which help the better and more appropriate elements of the language prevail. Immediately after the Second World War, many more doublets were permitted in the literary language than had been before. Normativity simultaneously weakens and strengthens, the latter prevailing with strong media. In part, too many dilemmas in normative matters are presented to the public by linguistic amateurs; in the socialist past a looser norm in texts was permitted because of the "ideals" of melding smaller languages with larger ones for the sake of greater national uniformity (such an ideology had been surreptitiously fostered even by linguists, but it was rejected theoretically and unmasked for what it was).

The normative dynamics of the lexicon are considerable. From the somewhat naive practice of not marking the stylistic, social etc. values of the lexicon (i.e. in *Slovenski pravopis*, 1950), the transition was made (*Slovenski pravopis*, 1962 already aiming in this direction) to very strict marking in *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (following the example of a Slovak dictionary), but permitting greater variability in professional jargons and language of the media. The changes in the lexicon called forth defensive actions, partially even the changes of political system. These changes are eliminating not only inappropriate things and concepts, but also many linguistic facts that persisted for many years and caused problems. A lot of this was due to de facto privileged position of Serbo-Croatian as the central language in Yugoslavia, as well as the large number of Serbo-Croatian speaking immigrants in Slovenia.

Orthoepy was strengthened by a general awareness of the normalizing authority of the language of the center, while the orthography was supported largely by stronger contemporary, theoretical linguistic thought. The problem remains how the norm, correctly presented in the normative handbooks, can be imposed on the general public, especially because of less adequate endeavors of linguistic dilettantes, and the fact that there are no social sanctions for breaking the linguistic norm. Professional jargons are, at least their terminologies, largely stabilizing due to the published terminological dictionaries, although not all the fields have appropriate terminological ambitions. Because of increasing linguistic professionalism among the people who deal with linguistic questions, we are approaching the general consensus in viewing the solution to problems in various areas of language usage. This does and will continue to encourage the acceptance and respect of linguistic norms, which not only do not create an obstacle to the natural functioning of language, but which bring the benefits of a well organized and functioning system to its users.

STILISTIČNI POSTOPKI V POEZIJI MILANA JESIHA

Razprava izhaja iz ugotovitve, da je za poezijo Milana Jesiha značilna ambivalentnost, ki se kaže predvsem v strukturi pesmi in manj v njihovi tematiki. Vsaka pesniška zbirka je namreč svojevrsten jezikovni eksperiment, ki se podreja trenutnemu jezikovnemu trendu in hkrati stopnji razvoja Jesihove poetološke misli. Ob natančnejšem branju pa se izkaže, da kljub velikim razlikam med pesmimi posameznih zbirk obstaja nekaj stilističnih principov, ki že od prve zbirke naprej tvorijo individualno, koherentno in zelo značilno ogrodje Jesihove poezije.

The thesis of the study claims that Milan Jesih's poetry is characterized by ambivalence, which is shown primarily in the structure of his poems rather than in their thematics. Each of the anthologies of his poems is a unique linguistic experiment, subordinated to the linguistic trend of its time and to the level of development of Jesih's poetic thought. A closer reading of Jesih's work shows that despite the great differences between the poems of various anthologies there are some stylistic principles, which, from his first anthology on, form the individual and coherent framework that is so typical of Jesih's poetry.

Upoštevač teze Romana Jakobsona, da je poezija »ničto inoe, kar vyskazivanie s ustanovkoj na vyraženie«,¹ oziroma »jazyk v ego estetičeskoj funkcii«² in da v umetniški stvaritvi »po proimuščestvu operirujem / . . / ne s myslju, a s jazykovymi faktami«,³ teh značilnosti nisem iskala na tematski, motivni ravni, ampak na ravni zgrajenosti, značilnostih tvorbenih postopkov in odnosa do jezika v poeziji. Skozi to optiko sta se kot dominantna izkazala dva stilistična postopka Jesihove poetike:

1. Prehajanje od ludističnih jezikovnih eksperimentov v prvi zbirki do klasične oblike Sonetov, torej postopno uveljavljanje urejevalnih postopkov, ki pa jim sledi tudi naraščajoča težnja dialoške ironizacije ustaljenih jezikovnih norm.

2. Organizacijska vloga literarnega spomina, literarnih referenc. Zaradi Jesihove pretanjenosti zavesti, da je »verz primarno ponavljajoča se figura zvoka«,⁴ so reference v njegovi poeziji ne le tematske, ampak tudi strukturalne. Njihova namembnost in urejenost pokaže Jesiha kot pesnika, za katerega v celoti in na poseben način velja Jakobsonova ugotovitev: »každyj fakt poetičeskogo jazyka sovremennosti vosprini-maetsja nami v neizbežnom sopostavlennii s tremja momentami — naličnoj poetičeskoj tradicii, praktičeskim jazykom nastojaščego i predstojasčej dannomu projavleniju poetičeskoj tendenciej.«⁵

Teoretska podlaga raziskovanja navedenih značilnosti Jesihove poezije so poleg Jakobsonovih razprav še Bahtinova teorija dialoškosti, predvsem razmerje med besedo

¹R. JAKOBSON, Novejšaja ruskaja poezija, naborosok pervyj, Viktor Hlebnikov (ur.), *Texte der Russischen Formalisten*, II (München, 1972), str. 30.

²Prav tam, str. 30.

³Prav tam, str. 40.

⁴R. JAKOBSON, Lingvistika in poetika, R. Jakobson, *Lingvistični in drugi spisi* (Ljubljana, 1989), str. 172.

⁵R. JAKOBSON, Novejšaja ruskaja poezija, str. 20.

(izjavo), predmetom, h kateremu je usmerjena, in repertoarjem tujejezičnih odnosov, ki jo modificirajo in vrednotijo,⁶ in teza B. Tomaševskega in O. Brika o ritmičnem impulzu kot predpogoju udejanjanja določene poetske forme pri pesniku in integrativnem postopku recepcije pri bralcu, interpretirana in korigirana v razpravah M. Červenke.⁷

Kot zadnji teoretski sklop, ki iz prejšnjih izhaja in jih do neke mere nadgrajuje, sem upoštevala razprave o medbesedilnosti literature kot eni njenih temeljnih značilnosti nasploh in kot poudarjenem in samozavedajočem postopku tvorjenja literarnih tekstov v postmodernizmu.

Iz zornega kota zgoraj navedenih postavk je najprej interpretirana vsaka Jesihova zbirka posebej, sledi pa sinteza ugotovitev v sklepnem poglavju.

Uran v urinu, gospodar! — jezikovni eksperimenti

Jesihova prva pesniška zbirka je izšla leta 1972, ko je bila aktualna poetika ludizma in konkretistov, hkrati pa je avangardna poezija poudarjeno reflektirala družbeno aktualnost in politiko. Zato je Uran edina Jesihova zbirka z močno izraženo družbeno tematiko, kar se kaže predvsem v dosledni desakralizaciji mitske leksike sedemdesetih let:

prosim za goreči klas,
titu vdan nategnem mississippi
(V čeljustih čakanje in školjke, str. 46)

Vendar pa družbena ali katera koli druga tematika v Uranu ni najpomembnejša. Glavna pozornost je namreč usmerjena na besedo kot znak in na jezik kot sistem znakov, katerih primarna izraznost je akustična in šele sekundarno pomenska. Za Jesiha poezija ni le »kraj, kjer notranja povezava med zvokom in pomenom preide iz latentnosti v potentnost«,⁸ ampak tudi kraj, kjer ima zvočna in ritmična vrednost sopostavljenih besed in besednih zvez prednost pred pomensko ustreznostjo. Zato »družljivost po slušni ustreznosti« določa najmanj tri pomenske sklope v Uranu:

1. Ludistično nizanje besed, katerih pomenska samostojnost se izniči ali preosmisli na račun nagnetenosti v emotivno zgoščenem delu pesmi:

vse, kar hočem še poznati, je ječa,
prah in leča
(Neznansko mnogo naših punc, str. 22)

⁶»Beseda, naravnana k svojemu predmetu, vstopa na to dialoško razburkano in napeto področje tujih besed, sodb in naglasov, zapleta se v zapletene medsebojne odnose, se zliva z enimi, zavrača druge, se križa s tretjimi; vse to lahko bistveno oblikuje besedo, se useda v vse njene pomenske plasti, zapleta njeno izraznost, vpliva na celotno stilistično podobo besede.« (M. BAHTIN, *Beseda v poeziji in beseda v romanu, Teorija romana*, Ljubljana, 1982, str. 58).

⁷M. ČERVENKA, *Večerna šola stihoslovja* (Ljubljana, 1988).

⁸R. JAKOBSON, *Lingvistika in poetika*, str. 181.

danes listam: glorijs!
 glorijs! šipek! špeh, viktorijs!
 dan mi skače, srečni olivetti,
 hočem nehat, hočem spet začeti.
 (Močna ura, slepa zmota, str. 30)

o rute! o vlaki! o ribe sijoče!
 je mar domovina? je praznik mogoče?
 je žena? so grbe? so števeci trifazni?
 (Divjaki ukradejo sluh, sinonime, str. 51)

2. Sopostavitve sintagm ali povedi z močnim aktualnim nabojem in logično nesmiselne, a ritmično in zvočno ustrezne sintagme in povedi, ki mnogokrat oblikujeta distih z dvema poloma: informativnim in imaginarnim. S tem postopkom Jesih dosledno razbija kakršno koli mogočo utilitarnost na gosto posejanih aktualizmov:

neznansko mnogo naših punc
 je naredilo splav. Skozi trume
 sinjih sanjskih senc je avto
 pripeljal.
 (Neznansko mnogo naših punc, str. 22)

drugi del:

ne maram trudne vere, ki kar
 naprej prihaja, ne maram hitre
 mere, ki smešno kdaj zalaja.

Do sedaj našteje značilnosti pesmi iz Urana same po sebi ne izstopajo iz poetike ludizma. To pa se spremeni pod vplivom tretjega pomenskega sklopa, ki celotno zbirko premika iz okvira določene poetike, ker najbolj odraža pesnikov individualni slog.

3. Reference. Odkriti ali prikriti citati, aluzije, citati struktur,⁹ tudi stilizacije, se v Uranu naravnost kopičijo in prepletajo, tako da lahko rečemo, da je bogato, skoraj redundantno obilje referenčnih navezav najizrazitejša posebnost te zbirke. Jesihovo eksperimentiranje z jezikovnim gradivom se ne odvija v praznem prostoru, pogojeno je s pretanjenostjo zavestjo o tradiciji in razvoju pesniške besede. Zato igre z zvoki in pomeni venomer sugerirajo zavest o lastni zgodovini in provocirajo bralčev spomin. Jesih uporablja odnosnice v zbirki Uran v urinu, gospodar! na različne načine, najbolj zanimiva pa sta dva:

a) Citati struktur, oziroma kombinacija prepoznavnih verzni vzorcev¹⁰ z novim pomenom, kot je to na primer ritmična analogija znane Župančičeve uspanke:

⁹M. JUVAN, Dialog literature z literaturo ali kaj so literarne reference, *Problemi — Literatura* 1987, št. 1, str. 105.

¹⁰R. JAKOBSON, *Lingvistika in poetika*, str. 186.

barka tvezi, noč ne briše
 kaj naj mlada si želi?
 slap na vrtu?
 žolčne pege?
 meč, ki se lepo iskri?
 (Sle imaš, živiš pod vodo, str. 26)

b) Citati sintagem. Če v prvem tipu referenc Jesih upošteva precej v slovenskem prostoru prisotnih pesnikov, poleg Župančiča tudi npr. Vodnika (str. 31) in Kosovela (str. 49), pa mu je tu očitno najbolj zanimiv Prešeren. Referenčni namigi nanj segajo od eksplicitnih citatov tistih besednih zvez, ki so v narodni zavesti prešle že v frazeologizme in ki jih Jesih s svojo značilno inverzijo postavlja v nov, ironiziran kontekst, npr.:

očetov razprtije so po flašah
 zajuckale že stokrat svoj pardon . . .
 (Očetov razprtije so po flašah, str. 38)

do implicitnih, gramatičnih citatov značilne prešernovske besedne ali stavčne stave, ki računajo na bralčevo prepoznavanje in vplivajo na kontekst z referenčno analogijo, brez ironičnih ali polemičnih podtonov:

v bregu sum ves nem stoji
 ne zorje mu cvetenja žica
 ki podkve zrklo preleti
 brez mineralov kot pravica.
 (V bregu sum ves nem stoji, str. 41)

Jesihov ludizem tradicije torej ne razdira brezpogojno, ampak jo upošteva kot sestavni del jezikovnih iger. Ugotovitev, da je »tako rekoč vsako poetsko besedilo kvazi citiran diskurz«, ¹¹ v celoti velja za zbirko *Uran v urinu, gospodar!*. Citati pomenov in ritmičnih struktur tvorijo zapleteno igro, ki je sicer različno intenzivna, vendar vedno prisotna v Jesihovi poeziji.

Legende — prestop k fabuli

Legende se tematsko precej odmikajo od Urana. Že naslov, še bolj pa uvodna pravljica impresija o mlademu opričniku in zli carični sugerirata motive, odmaknjene od družbeno aktualne problematike. S tem je povezana tudi sprememba izrazja: mešanico jezikovnih zvrsti s poudarjeno subkulturno noto zamenja močno intelektualiziran, vzvišen jezik, ki predvsem v prvem delu (zbirka ima pet delov) včasih prehaja v patetično, deklamatorsko dikcijo. Prvoosebni pesniški subjekt, v Uranu le občasen in marginalen, postane v Legendah dominanten do te mere, da v prvem delu nastopa kot dramsko okarakterizirana oseba s specifičnim imenom Dakh.

Vse monologne Dakhove pesmi iz prvega dela so parafraziranje imaginarne junajske epike, kot je samo ime junaka parafraza imena mitološkega boga, Bakha. Dolžina

¹¹ Prav tam, str. 178.

pesmi in verza (do petindvajset zlogov), pogostost paralelizmov, anafor in privzdignjene dikcije, skratka ritem, ki računa na bralčev arhaični spomin, pa je v ostrem nasprotju z vsebinskimi nizi metafor, ki se sicer zbirajo okrog subjekta pesmi, vendar jih Jesih sestavlja še vedno po lastni ludistični logiki, po kateri je beseda primarno zvočni element:

Tam so s teboj inverzije in pavi v službi delavskega razreda,
tam je ljubljenje s teboj v dirjajočih konjih: kakor sem slekel meče,
tako sem oblekel silogizme, kakor sem vdihaval vosek,
tako sem izdihaval jeklo, da je pelo in kakor sem vlival med,
tako danes izlivam pesmi, da me ni strah tvojih bobnečih pretenj,
da obstajam v tvojem spominu, Milijardna, čvrst, poln močne luči.
(Zjutraj te les diha, str. 18)

Poleg ritmičnega impulza,¹² ki zaradi svoje urejevalne, igrano arhaične strukture ludistično nekonvencionalni stavi besed in besednih zvez vsiljuje določeno narativno logiko, pa iz navedenega odlomka lahko razberemo še nek drug element, ki tudi pesmi iz drugih delov zbirke, kjer ne nastopa več povezovalna figura Dakha, pelje v smer postopne fabulizacije. To je nova Jesihova težnja po eksplicitno izraženi bivanjski in poetološki tematiki. Izrazita je predvsem prva, kar je logična posledica tako močne prisotnosti lirskega subjekta.

Skozi vseh pet razdelkov pesmi v Legendah sega optimistična eksistencialna drža, izvirajoča iz dakhovskega vitalizma. Od časa do časa pa jo prekine rezki zasuk v negotovost in dvom, dve tipični kategoriji Jesihove bivanjske tematike iz kasnejše poezije. Vrh doseže motiv dvoma v zadnji pesmi četrtega dela:

Daleč so spodbudne poti, tiha je njihova moč.
Ko odhajam, je moje znanje opustošeno,
moj korak pa načet z utrujenimi sovami.
(Med dvomom in dvomom, str. 58)

Zato ni naključje, da v petem delu prevladujejo pesmi z idiličnimi, domačijskimi motivi, v katere vstopa pesnik sicer nonšalantno, z opazno ironizirajočo držo tujca, vendar pa iz njih tudi črpa pomiritev in upanje. Hkrati se Jesih v teh pesmih s kmečko tematiko že približuje jasnemu jeziku Sonetov:

Na sredi najlepše slovenske vasi mi lipa košata stoji
in sladko čute draži, ko mehko in dehteče cveti:
ob njo sem prislonil svoje novo rdeče kolo.
(Karkoli kadarkoli dvigne luč, str. 65)

¹²Termin povzemam po Osipu Briku, ki ga v spisu Ritem in sintaksa definira, »Ritmični impulz, ritmična naravnava gibanja v zavesti obstaja pred vsakršno materializacijo. Jamski ritem je, na primer, pred jamsko pesmijo. — Lastnosti ritmičnega impulza so kombinacije intenzivnosti in presledkov v nji.« (prevod Draga Bajta v: *Ruski formalisti*, Ljubljana, 1984, str. 238). Korigiran je z opažanji M. Červenke (Ritmični impulz, opombe in komentarji, v M. ČERVENKA, *Večerna šola stihoslovja*, 1988, str. 57–60), da je nujno upoštevati tudi vidik sprejemalca, ne le ustvarjalca.

Intelektualni jezik Legend v veliki meri uporablja poetološko terminologijo, ki v redundantnih nizih metafor označuje Dakha kot bojvnika — poeta (prim. odlomek iz Zjutraj te les diha). Poleg tega pa Jesih v tej zbirki več kot enkrat jasno izpove, da je dialog lastne poezije s preteklo eden temeljnih principov njegove poetike. Že za Dakha pravijo njegovi bratje v Plačilu (str. 10):

Ti si bojevnik, skromen, toda lep.
Moderne oblike premaguješ s kopji, arhaik, s težo zob.

Bolj eksplicitno, skoraj programsko pa je to izpovedano v Lakoti (str. 39):

Za vsakim od nas je tisoč let ostre lepote!

Tako se zaradi povečane izpovednosti ojačijo tudi urejevalni principi v Legendah. Jesih nadaljuje postopke iz Urana: nizanje besed in besednih zvez brez koherence, pogoste iteracije, predvsem anafore s primarno zvočnimi učinki in pogoste reference na starejšo slovensko poezijo. Prav na referenčni plati pa pride do opazne spremembe. Iz repertoarja devetnajstega in prve polovice dvajsetega stoletja, bogato rabljenega v Uranu, v Legendah ostaja le Prešeren, spet v citatih struktur (Saggitarius, str. 19), pa tudi v daljših parafrazah značilnih sintagem (Sunki praznega krsta, str. 51). Namigi na Strnišo (Stepe imajo pokončne ventile, str. 26) in Grafenauerja (Rondo je v senčnatih številkah, str. 31), torej pesnika generacije, ki je svojo poetiko gradila predvsem na bogato, često hermetično metaforizirani naraciji, pa nakazujejo Jesihov postopen premik iz poetike čistega jezikovnega eksperimenta k povezovanju besede in pomena.

Kobalt, Volfram — redundanca izraznih sredstev

Lahko bi rekli, da je v Kobaltu in Volframu Jesihu prvič važnejša tematika in izpovednost pesmi kot eksperimentiranje z jezikovnim gradivom. Zato med pesmimi obeh zbirk ni bistvenih stilističnih razlik, čeprav sta si po letnici izida narazen dve leti. Značilen zanje je dolg verz, ki ga je Jesih uporabil že v Legendah, kasneje pa razvil tako, da je »če ga gledamo kot samostojno formalno enoto . . . tudi zametek pesemske enote: tako sleherna pesem nosi v sebi štiri pesmi, ki korespondirajo s štirimi pesmimi druge kitice, vsaka celovita pesem pa je antologijsko polje, v katerem se hkrati dogaja nekaj sorodnih tematskih sklopov.«¹³ Zafadi dolžine verza se pesmi v ritmu velikokrat približajo prozi in s takšnim, pripovednim ritmom se ujema tudi jezik, ki ni niti večslojen kot v Uranu, niti visoko intelektualističen kot v Legendah, ampak nekaj vmesnega. Bogato metaforiko krajinarskih impresij in leksiko, ki polagoma oblikuje pesnikov individualni mikrokozmos simbolov, Jesih namreč kombinira s stilizmi pogovornega jezika:

Od daleč sem mogoče videt majčken, morebit celo zlagan,
vendar pa sem, ko mi pridete bliz, pravzaprav ladja, tovarna ogledal...
(K., str. 39)

¹³ Denis PONIŽ, *Mlada slovenska poezija sedemdesetih in osemdesetih let* (Celovec: Mohorjeva založba, 1989), str. 32.

Tudi tematsko sta si Kobalt in Volfram zelo blizu. V obeh zbirkah je Jesih utrdil tematski tloris, ki ga je zarisal že v Legendah in ga z malenkostnimi razlikami obdržal tudi v kasnejši poeziji. Povzemam le najbolj bistvene značilnosti:

V Kobaltu se motiv pustosti in življenskega brezupa povezuje s prvimi, še ne docela jasno artikuliranimi religioznimi iskanji in s hudim dvomom v vrednost lastne poezije. Vendar so skoraj enakovredno prisotni tudi motivi optimizma, bodisi v zagonih v erotični vitalizem ali pa v evforijo pesniškega ne toliko navdiha kot garaštva. Kot tretji se pojavlja motiv krajinarstva, impresije, ki že napoveduje kasnejšo Jesihovo »filozofijo trenutka«. V Volframu obstaja enako tematsko razmerje, le da so disonance med posameznimi sklopi močnejše. Ker gre za večjo intenzivnost dvoma in strahu, se prenosorazmerno ojači tudi motiv erotike, ki postane konkretnjša, manj idealistična in bolj senzualna, čeprav še vedno (lahko bi tudi rekli: kot vedno pri Jesihu) namenjena neki imaginarni ženski kot simbolu ženskosti nasploh, neki praljubici. Podarjeni intimizem in izpovednost teh pesmi tudi pogojujeta pesniški subjekt, ki se brez pravičnega Dakhove preobleke polagoma oblikuje v ujetnika težnosti in vsakdana konkretno zamejenega ljubljanskega predmestja. Le redki so še dvigi v ekstatično navdušenje ali čudenje Urana in Legend, iz Kobalta v Volfram se stopnjuje bivanjska stiska, tako da tudi zaključna pesem v Volframu, ki izzveni kot samozavesten zasuk k optimizmu Dakha iz Legend, ne prikriva zavesti o smrti in minevanju:

Obril sem se, še obrvi, in se umil in se ves dan smehljaj. Jaz vem, kako se najbolj prav
 živi,
 in se studa ne bojim, se pravi, umrl bi rad, ko ne bi bil, kar sem — bele superge, bel
 pulover, čist
 robec snežen in šimel hrzajoč v predsobi: moj pogled je dvignjen, um bister, moje ime
 se omenja na dvoru. —
 Toneče sonce vžiga krese na vrhah samotnih oblakov, v zraku drhti neslišen, času
 namenjen klic.

(V, str 76)

Seveda bi ta oznaka tematske naravnosti obeh zbirk izpadla nepopolno ali celo narobe, če ne bi omenili humorja in samoironije, ki Jesihu omogočata pogled z distance, »od spodaj«, kot bi rekel Bahtin, in predvsem v Volframu preopomenjata in trgata kompaktno enoplasten nivo osebne izpovedi.

Čeprav so pesmi teh dveh zbirk, kot smo že omenili, stilno enovite in skoraj brez jezikovnega eksperimentiranja, pa sta v njih zelo jasno izražena dva postopka, ki precej bolj kot tematika karakterizirata značilno Jesihovo poezijo. Prvemu sledimo od Urana naprej, vendar se v Kobaltu in v Volframu pojavlja na spet nov način. To so literarne reference. V Uranu jih je bila cela vrsta, v Volframu¹⁴ pa gre večinoma za empirične citate,¹⁵ vendar vgrajene na poseben način. Jesih jih namreč razbije: metaforo spremeni v oksimoron z novim metaforičnim nabojem (Ljubezen v meni dviga svojo grdo glavo, str. 4); situacije hude eksistencialne stiske kombinira s sintagmo

¹⁴ V Kobaltu obstaja močna težnja po reševanju konfliktov na tematski ravni. Zato je v tej zbirki manj referenc, čeprav imajo enako vlogo kot v Volframu. Iz tega razloga in tudi zato, ker se drugi postopek, dialogizacija pesmi, pojavi v Volframu, bodo primeri iz te, mlajše pesniške zbirke.

¹⁵ M. JUVAN, *Dialog literature z literaturo*, str. 106.

znane, drugačne emocionalne obremenjenosti in s tem doseže novo semantično napetost (Klečim sred sebe, zebe me; kaj me je bilo treba? str. 41); citat uporabi kot ironičen komentar lastne misli (naj se me zdaj več ne dotakne ljubezen: dvoje src eno z drugim zveže, da se eno z drugim poreže, str. 39); celo frazo, zaključeno metaforo, uporabi kot razlagalno prisposodbo metajezika lastne pesmi:

za doto, ki je nima milijonarka, sem z izvoljeno devico dobil zvésto srce in delavne
rôke —
v prsih imperij blagega miru, v ramah gotovost silna sredobežna, za čelom bistra in
tehtna moška modrost;
(str. 32)

Že iz teh primerov je jasno, da je središče referenčnih navezav spet Prešeren, predvsem njegova bivanjska poezija,¹⁶ kar implicitno, v svojem slogu pove tudi Jesih sam:

Daljno Trnovo, cerkvena vrata — kako je mogel skozi tolikšen pesnik — in iznenada
iz turna srd zvonov:
(str. 13)

Ta citat pa opozarja tudi na drugi postopek Jesihove poezije: impresijo krajinskega opisa namreč razbije drugačno, šegavo pesnikovo vprašanje. Določen kanon pesniškega izraza razbije drugačen, disharmoničen, tuj govorni princip: gre za pojav, ki ga Bahtin imenuje dvoglasnost. Bahtin poeziji sicer odreja zmožnost dvoglasne organiziranosti besede, češ da »pri pesniški podobi v ožjem pomenu (podobi — tropu) vsa aktivnost — dinamika podobe — besede — poteka med besedo (in vsemi njenimi platmi) ter predmetom (v vseh njegovih trenutkih)«,¹⁷ ne pa med besedo in njenim eksistiranjem v družbeno-ideološki stvarnosti kot v romanu. Vendar je Jesih že s svojimi referenčnimi navezavami od prve zbirke naprej predstavnik tiste poezije dvajsetega stoletja, ki ji je eden temeljnih principov dialog literature z literaturo in s tem seveda tudi s kanoni in govorno ideološkimi kodi različnih zgodovinskih obdobj. Že s tem dosega implicitno dvoglasnost. Gre pa še dlje. Ne zaveda se le pesniške tradicije, ampak tudi postopkov pesnjenja, in to zavest uporabi v Volframu kot sredstvo dialogizacije lastne poezije. Z metaliterarnim govorom ironizira lastno izpovednost na več ravneh:

1. Govor v govoru in kvazi-citatnost ustvarjata distanco do lirskega subjekta:

Kdo je obstal in gleda uročen v sijoča okna toplih stanovanj? Erík Baumgartner? Jaz,
in dežuje.

Zaključek pesmi:

¹⁶Odnosnice se navezujejo še na: Pevcu (str. 4, 73), Slovo od mladosti (str. 16), Vrba (str. 40), Ribič (str. 56), Krst pri Savici (str. 54), od ostalih pesnikov pa na Gregorčiča (str. 32), Grafenauerja (str. 69) in na ljudsko pesem (str. 16).

¹⁷M. BAH TIN, *Teorija romana*, str. 59.

»O mama, o hči, o pudelj, o žena ...« Kdo se posmehuje? Mar Erik?
 Naprej grem; kolcam; rigam; in dežuje.
 (V, str. 68)

2. S prepletanjem izpovedi in avtocitatnosti ustvarja distanco do postopka pesnjenja:

Vse je zdaj! Izpred tisočletij oslepljujoče svetljenje zvezd je zdaj, zdaj je suknjič pokapljan ...

V drugi kitici:

Pišem si: »Vse je zdaj.« Pišem si: »Bilo in bo sta slepi utvari, v eni spominjanje, v drugi up gospodari.«
 Še si natakam.
 (V, str. 44)

3. Kjer postopek ni razkrinkan, kjer ni metajezika, pa dejansko nastopata dva subjekta v enakovrednem dialogu, čeprav lahko določimo, če želimo, kateri je sekundaren:

Dežji, dežji, srce, dišeči dežji! »Tvoj duh se z mojim prepleta;« — vžigalice otipam, smehlja se mi zdi,
 zunaj je ječež njive, v predvečer čoln izgubljen — »je v eno ulit, je eno!« — in kot kaj živega toneč umira.
 (V, str. 21)

Usta — reprezentativni tekst postmodernizma

Zbirka *Usta* je nova stopnja v Jesihovem protejskem pesniškem razvoju. Značilne lastnosti te zbirke so hkrati tudi razločevalne glede na Kobalt in Volfram. Prej dolg, pripoveden verz se tu zreducira na minimalnega, sestavljenega iz dveh do treh besed. Prej redundanca metafor in gostobesednost, zdaj do skrajnosti okleščen izraz ene povedi kot edinega elementa cele pesmi. Prej poudarjena osebna izpovednost z lirskim subjektom v središču: tu impresija, iztrganost iz kakršnega koli konteksta, pesniški subjekt je komajda še prisoten, pomemben ne sam po sebi, ampak le kot nosilec določene modalnosti. Prej še poigravanje z zvočno platjo besed, tu skrben izbor, preračunano učinkovanje bolj z aposiopezo kot z redundanco, čeprav so elementi igre še vedno prisotni. Tudi do sedaj vedno navzočo referenčno mrežo v *Ustih* zamenja le kdaj pa kdaj izražen, izredno delikaten in rahel namig bolj na motiv, vzdušje ali celo samo kontekst drugih literatur. Vse te značilno stiso *Ustom* prinesle sloves reprezentativnega teksta slovenskega postmodernizma.¹⁸

¹⁸Prim. A. DEBELJAK, Milan Jesih: *Usta, Naši razgledi* 1982. V svojem eseu povzema, da so fonično, leksično, sintaktično in muzikalično nenavadno razgibane pesmi *Ust* »sijajen prispevek k fenomenologiji tišine v postmodernizmu, utrujenem od ironije in cinizma«. Ugotavlja, da so pesmi *Ust* z melanholičnim minimalizmom in zamolčevanjem tistega, kar je po definiciji nemogoče izreči, onstran mitologije skrivnosti in onstran intencionalne naperjenosti k cilju, značilne za modernizem.

Ne da se spregledati sredstva, s katerim Jesih dosega dinamično razgibanost pe-sem-skih impresij v Ustih, da lahko uspešno balansirajo na ozki brvi med nesmiselno igrivostjo slovenske »haiku« poezije na eni in monotono komornostjo motivov na drugi strani. To je namreč izdelan in v drugih zbirkah že dodobra preizkušen odnos do jezika, ki bolj kot metaforika ustvarja značilno sugestivnost in melanholijo zbirke. Tvorba nepopolnih povedi, elips brez glavnega stavka, pušča namreč ogromen semantičen prostor in ustvarja metaforo, ki je ni, podoba, kjer zamolčano pove več kot povedano:

Kadar greš po belem
peklu neba
že blizu morja, že daleč,
in bi se
nasmehnil
od kljubovanja?
(str. 22)

Vendar se tudi v tej skrajno eterični poeziji pojavlja Jesihova distanca, poigravanje z bralcem in pesmijo, kjer Jesih razkrije svoje impresije kot igro:

Glejte zaljubljenko,
z dvignjenim praporom srca
stoji, recimo, pri oknu —

presladko jutro
večera.
(str. 25)

Soneti — triumfalna sinteza

Najnovejša pesniška zbirka¹⁹ Milana Jesiha, ki je bila sprejeta s samimi superlativi, predstavlja sintezo vseh motivov in stilističnih prijemov, katerih razvoj smo zasledovali skozi posamezne zbirke. Glede tematike Soneti v primerjavi z Volframom ne prinašajo bistvenih novosti. Motivi so podobni, le določene, usodnejše, bolj zrelo artikulirani, precejeni skozi filter impresionizma Ust, od katerih jim je ostala blaga, postmodernistična resigniranost in bogat, vendar enostaven jezik, ki se odmika od hermetičnosti in vrača k metafori — podobi klasične poezije. Zato tudi tiste besede, ki so prej nosile opazno simbolno vrednost — bron kot simbol življenjskosti, vitalnosti in les kot njegovo nasprotje, usta: izvir in konec človeškega/pesniškega življenja — prevzamejo v Sonetih svojo prvotno funkcijo in večpomensko zaeksistirajo le še v sestavljenih podobah, kot epiteti ali metonimične personifikacije.

Nove razsežnosti dobi predvsem tematika religioznega iskanja, v prejšnjih zbirkah le nakazana, tu pa razvita v »silovit spopad med dvomom in vero«²⁰ človeka, ki se mu

¹⁹Poleg zbirke Soneti, ki je izšla leta 1990, sem upoštevala še sonete, objavljene v revijah *Literatura* (št. 10) in *Nova revija* (št. 107, marec 1991).

²⁰B. PATERNU, Jesih v klasiki, *Sodobnost* 1990, str. 514.

»nič že dolgo ni prikril« (Spominjam se otroškega avtizma) in pa tematika kmečke idilike. Kot v Legendah je idealizirani kmečki svet, nekakšna nadčasovna folklor, tudi v Sonetih prostor hrepenenja, simbol zaželenosti, a nedosegljive varnosti v konvencionalni udobnosti mitiziranega slovenskega kmečkega sveta (Popoldan bi prevečal se v večer, Nova revija 107).

S tem, ko je izbral sonetno obliko, je Jesih prignal do vrha dialoško usmerjenost svoje poezije, saj bi težko našli pesemsko zvrst, ki bi bila bolj prisotna in konotacijsko obremenjena v zavesti slovenskega bralca, ne glede na to, kakšno reprezentativno vrednost ima za pesnike že od Prešerna dalje. Zato tudi korespondenca s Prešernom, ki se vleče skozi vso Jesihovo poezijo, v Sonetih doseže svoj vrh. V celi vrsti sintagem in gramatičnih kombinacij razkriva dialoško zavest o njem, pa tudi o drugih avtorjih, s suverenostjo pesnika, ki je odkril dialog kot enega elementov jezikovne igre in kontakta z bralčevim literarnim spominom že v ludistični fazi in ga nato oblikoval v temeljni princip svojega pesnjenja. V Sonetih preigrava ves repertuar odnosnic, ki ga je postopoma sestavljal od Urana naprej:

1. Citati struktur. Da pri Jesihu ne gre za avtomatsko prevzemanje forme, ampak za dialoško in citatno večpomenskost, se lahko prepričamo iz njegovega posebnega odnosa do sonetne oblike. Sonet je glede formalne zgradbe ena najzapletenejših oblik evropske poezije. Ima natančno metrično zgradbo, ki je kot metrični princip²¹ bolj ali manj močno prisotna v zavesti vsaj srednje kultiviranega bralca. Tako bralec soneta upravičeno pričakuje, da bo v znani obliki prvi enoti, organizirani na določen prepoznaven način, sledila druga, enako pričakovano organizirana enota. Pesnik izhaja z nasprotnega stališča. Pri njem je namreč »ritmična kontura občutena še pred nastankom pesmi in med ustvarjanjem bolj ali manj natančno utelešena v besedi.«²² Pri Jesihovih postopkih pesnjenja je povsem zavesten in hoten poudarek na »manj natančno«. In če gre za metrično tako strogo obliko, kot je sonet, vsakršno kršenje pravil vzbuja pozornost in stalno napetost privajenemu bralcu. Pred nami je torej obraten postopek kot v Legendah. Tam je Jesih z ritmično organizacijo vsebinskih enot dosegel podobnost z metrumom ljudske epike in provociral bralčev spomin: pesmi so bile zanimive zaradi vklapljanja (čeprav igranega) v nek obrazec, njegovi soneti pa so zanimivi zaradi izstopanja iz dogovorjene forme, zaradi kršenja obrazca.

2. Empirični citati sintagem: a) Znana metafora je preopomenjena tako, da dobi v kontekstu nov sematičen naboj, praviloma blizu oksimorona:

In čez veliko časa tihognitja
ko kroglice bi že vzela vase prst,
bi rasel iz srca samotni trst,
gnan od neznosne sle, ki brez pokritja
vezilo upov je, ne dar spomina
in mojih dni je dedina edina.
(Pred puškami bi stal, napravljen v belo)

²¹Povzemam po razpravi M. ČERVENKE, Ritmični impulz, opombe in komentarji (Komunikacijski model in rojstvo fonološke teorije verza) iz knjige *Večerna šola stihoslovja*, str. 55, 57–62.

²²Prav tam, str. 57.

b) Kombinacija lastne izpovedi s citirano sintagmo v smislu poudarka emocionalne napetosti:

več nikdar mi ne prizadeni tega,
da bi, v obilici menjav obljub
in groženj, sam iskal svoj strah in up.
(Če bi še kdaj naneslo, oče ti moj)

Včasih jo Jesih kombinira z implicitno citirano strukturo, tako da v enopomensko izpovedno plast podtekstualno vključi celo hierarhijo referenčnih iger:

... sled smisla muk, prag smisla bolečin.
Poslej bo veter sam dovoljšen grob
za iztrohnjenega srca pokop.
(Jesen globoka, gozd, kjer hodil nisi)

c) Citat kot ironičen komentar:

Če bi imel Gigantov rok stotero,
ko jo držim; sto ust ki jo okušam;
sluh zajčje tenek, kadar jo poslušam;
(Če bi imel gigantov ...)

3. Pojavljajo se tudi trije novi tipi rabe odnosnic:

a) Postopku sugeriranja iz Ust dolguje marsikateri sonet generalno usmerjenost na nek znan motiv, ki se nikjer eksplicitno ne citira, vendar pa je prepoznavno prisoten v celotni naravnosti (metaforični in tematski) pesmi. To sega od navezave na motiv Velike elegije Džonu Donnu Brodskega, na kar opozarja že avtor sam, do jasnih variacij na tematiko Obrazov Jenka (Nenadoma, na topem robu spanja), in Človeka nikar! Gregorčiča (Če bi še kdaj naneslo, oče ti moj) in še marsikoga.

b) Avtocitatnost. Glede na to, da se Soneti tematsko malo razlikujejo od Volframa, se nekajkrat pojavijo v obeh zbirkah enaki motivi, ali pa implicitno citirane sintagme. Tako na primer začetek in ves motiv soneta:

Zaspal sem dvakrat, dvakrat se predramil,
obakrat bil je isti tuji čas.
(str. 11)

najdemo že v Volframu:

Zaspal sem dvakrat in dvakrat sem se zbudil in obakrat je bil isti čas, težek in nepojmljiv.
(str. 30)

c) Pri zadnji kategoriji sicer ne gre za citate, gre za uporabo frazeologizmov, ki jih Jesih postavi v nov kontekst in z značilnim obratom v ironijo preopomeni ali pa, kot v sonetu Sam sedi smrt doma in bere časnik, z individualno metaforo na novo poudari njihov že »okamenel« pomen:

Sam sedi Smrt doma in bere časnik.
 Povsod njegova dela: vzhod in jug,
 zvon v top prelit, v meč prekovan je plug,
 krvave roke, zasvinjan predpasnik.
 (str. 73)

Še ena značilnost veže Sonete z Volframom: veliko je namreč sonetov, kjer se bo-disi pripoved, impresija ali krajinarska refleksija ne iztečejo gladko, ampak so prekinjene s prikritimi ali odkritimi, ironizirajočimi ali komentirajočimi avtorjevimi vrivki. Spet se pojavlja dvoglasnost, prisotna v vsej Jesihovi poeziji, ki ima razvito fabulo ali usmerjeno, jasno naracijo. Sem ne sodijo pogosti dialogizirani prizori, ki dolgujejo svoj nastanek verjetno Jesihovemu dramskemu ustvarjanju, kot npr. v sonetu Da kdaj bi hodil pod večer počasi.²³ Eksplicitno dvoglasnost najdemo tam, kjer Jesih postavi prvi pripovedi kot opozicijo, komentar ali razlago drugo, zamejeno v oklepaje:

Večer leži — mrtev mlad mož neznan,
 še malo kar škrlaten od spomina
 na neizprosno v nič zajebran dan —
 (zamuja, kdor si šele toči vina

ob uri, ko bi naj bil že pijan
 in bi ga bruhat silila kislina:
 zamuja, kdor se lotil je vprašanj,
 zdaj, ko je odgovor že poštempljan) —
 (str. 7)

Takšna dvojna perspektiva tudi povzroči, da zaključna pesem Sonetov, katere vsebina je že tako programsko jasno artikulirana, zaradi postavitve v oklepaje, dimenzijo pesnikove distance, zazveni kot metajezikovni manifest.

In nazadnje: večperspektivnost vpliva tudi na subjekt Sonetov, ki lahko nastopa kot udeleženec pripovedi (kot tak večkrat ironiziran):

Na travniku ob bosem vnožju hriba,
 kjer teče revna voda skozi ščavje,

²³ Da kdaj bi hodil pod večer počasi
 po znani poti skozi znano hosto;
 znenada pa bi znašel se pred mostom
 in onkraj zvon bi prav tedaj se v vasi
 oglasil z radostno avemarijo;
 jaz pa bi šel naprej; če v prvi hiši
 bi revsknilo, »Vsaj čevlje si obriši«,
 bi dejal, »Bod tih al grem pa v oštarijo,«
 in ker še ne bi nehalo vrteti,
 zamahnil bi, češ, »Baba, v uh me piši,«
 pa v kot na klop se počil pod Razpetim...

nekdo, s tem mislim sebe, lej, obstal je . . .
(str. 46)

ali kot pripovedovalec. Obe vlogi se lahko pojavita v eni pesmi:

takole je bilo: popoldne v travi
utrujen sem zadremal . . .
(str. 85)

Pojavlja pa se še v tretji obliki: kot nagovarjalec, ki v pripoved vključuje bralca:

Si se ustaviš kdaj pred katedralo
v velikem mestu in je od tramvajev
in množice sovražno godrnjalo
da bi najraje tekel do postaje...
(str. 70)

To pa je postopek, ki ga hkrati z elipsno zgradbo mnogih sonetov, kjer se vsa pripoved odvije v odvisniku, poznamo že iz zbirke Usta.

Sklep

Kljub poudarjeno intimistični noti je Jesihova poezija preveč zainteresirana za dogajanje okrog sebe, da bi bila hermetična — seveda za neko specifično dogajanje — dogajanje jezika; njegove rabe v različnih obdobjih, za prenose te rabe skozi čas, za ustaljevanje in kanoniziranje splošnih pesniških oblik in individualnih poetičnih slovarjev. Ker Jesih stalno iritiranje pesniške tradicije velikokrat uporablja kot motivacijo lastne poezije, njegovo eksperimentiranje in poigravanje z jezikom ni hermetičnega, Grafenauerjevskega tipa, ampak stalno kontaktira in komunicira z bralcem. Iz tega razloga sta tudi oba stilistična postopka, ki sem se ju odločila zasledovati skozi razvoj Jesihove poezije, odnosnice in dialoškost, komunikativnega, provokativnega in navezovalnega tipa. Če se torej spet povrnemo k tej plati Jesihove poezije, lahko razvoj teh dveh postopkov opredelimo takole:

Temeljna stilistična postopka Jesihove poezije si nista povsem enakovredna. Dominantnejša in pogostejša, prisotna že od prve zbirke naprej, je mreža referenčnih navezav. Te so predvsem dveh vrst: citati struktur in pomenski citati. Raba teh dveh vrst se razlikuje predvsem po namembnosti.

Citati struktur, torej ritmičnih vzorcev in obrazcev, so vedno kombinirani s povsem drugačno pomensko strukturo kot je tista v primarnem verzu, a kljub temu »neustavljivo prepoznavni« (Jesih). Jesiha tu ne zanima razmerje med pomenom in akustično organizacijo tega pomena, bodisi v primarnem verzu ali v svoji predelavi, zanima ga predvsem »akustična provokacija«, torej preverjanje bralčevega spomina. Jasen dokaz za to so Dakhove pesmi iz Legend, kjer Jesih posnema nek nedoločen fingiran patos, pravzaprav strukturo patosa. Občutljiv je tudi za forme, splošne ali individualne, ki so v našem prostoru izstopale, bodisi zaradi časa nastanka ali pomena avtorja. Zato lahko v Uranu najdemo npr. Župančičeve stileme in alpsko poskočnico, zbirka Soneti pa suvereno korespondira z rabo in vlogo sonetne oblike v našem prostoru.

Bolj spremenljiva je raba empiričnih citatov in citatov sintagem. V Uranu in Legendah se pojavljajo predvsem citati besednih zvez, ki so se formalizirale ali so zaradi značilne strukture iritirale Jesihov spomin. Sam poudarja, da je obvladovanje velikega dela Prešernovih pesmi »naizust«¹ botrovalo marsikateri parafrazi značilne genitivne metafore ali neprikitemu citatu sintagme ali frazeologizma. Ti citati ne presegajo nivoja ludističnega poigravanja z jezikom.

Hkrati s formiranjem tematskih sklopov, intimizacijo izpovedi in poenostavljanjem jezika pa se je spreminjala tudi raba citatov. Ne da se spregledati navezovanja na Prešernove pesmi s poudarjeno bivanjsko tematiko v Volframu in Kobaltu. Tudi citati drugih pesnikov so izbrani predvsem glede na svojo osebno — izpovedno obremenjenost. V Volframu je tovrstnih empiričnih citatov, ki jih je Jesih na specifičen način vkomponiral v svoje pesmi, kar precej in ker se na enak ali na v saj povsem podoben način pojavljajo tudi v Sonetih, jih lahko razvrstimo v nekaj tipov:

a) Znana metafora v novi pomenski zvezi zaeksistira kot oksimoron. Pri tem primeru je treba dodati, da se ujemanje s Prešernom da razbrati tudi iz jamske strukture obeh verzov:

Prešeren:

vzdigvati vidi leva jezno glavo . . .
(Sonetje nesreče, II.)

Jesih:

Ljubezen v meni dviga svojo grdo glavo . . .
(Volfram, str. 4)

b) V trenutku izredne emocionalne napetosti poveže lastno izpoved s tujo, tudi močno emocionalno obremenjeno sintagmo:

Prešeren:

Kaj pa je tebe treba bilo, dete ljubo, dete lepo?
(Nezakonska mati)

Jesih:

Klečim sred sebe, zebe me; kaj me je bilo treba?
(Volfram, str. 41)

c) Citat kot ironičen komentar oziroma ironizirana podoba:

Prešeren:

Komur je sreče dar bila klofuta,
kdor je prišel ko jaz pri nji v zamero,
ak bi imel Gigantov rok stotero,
ne spravi vkup darov potrebnih Pluta.
(Sonetje nesreče, IV.)

Jesih:

Če bi imel Gigantov rok stotero,
ko jo držim; sto ust ko jo okušam;
(Soneti, str. 40)

d) Izjava, v zavesti bralcev že skoraj frazeologizem, postane razlagalna prispevka metajezika lastne pesmi:

Prešeren:

Zvesto srce in delavno ročico,
za doto, ki je nima milijonarka,
bi bil dobil z izvoljeno devico;
(Sonetje nesreče, I.)

Jesih:

Za doto, ki je nima milijonarka, sem z izvoljeno devico dobil zvesto srce in delavne
rôke;
v prsih imperij blagega miru, v ramah gotovost silna sredobežna . . .
(Volfram, str. 32)

Tako v Volframu kot v Sonetih se na tak način uporabljeni citati kombinirajo v izredno intenzivna izpovedna žarišča. Seveda se poleg teh, pogostejših, pojavlja še cela vrsta drugačnih tipov rabe odnosnic:

- usmerjenost na znan, vendar nikjer eksplicitno citiran motiv,
- avtocitatnost,
- preopomenjanje frazeologizmov.

Vendar za vso gosto in večplastno mrežo pomenskih odnosnic v Jesihovi poeziji vsaj od Volframa naprej velja nek skupen imenovalec; odnosnice se ne pojavljajo več kot elementi igre, ampak kot specifični nosilci poudarjene osebne izpovednosti, ki je sestavljena iz dveh plasti; primarnega pomena in pomena, ki ga dobi v novem okolju.

Tako Jesih s pomenskimi referencami sicer še vedno komunicira z bralcem, hkrati pa tudi intenzivira lastno izpovednost.

Že večkrat je bilo poudarjeno, da raba odnosnic pogojuje implicitno dialoškost. Vendar ima dialog tudi kot samostojna kategorija pomembno vlogo v Jesihovi poeziji. Pojavi se šele v tistih pesniških zbirkah, ki so presegle ludistično fazo. In če lahko rečemo, da ima raba odnosnic artistsko izzivalno funkcijo na stilistični in poudarjeno izpovedno funkcijo na pomenski ravni, lahko tudi rečemo, da ob dialoškem razpiranju Jesihove poezije vstopata vanjo humor in distanca.

Jesih se že v Volframu distancira od kompaktnega, enoplastnega lirskega subjekta klasične poezije, ko vpelje njegovo nasprotje, Erika Baumgartnerja, poosebljeno ironizacijo lirične izpovedi in bivanjske stiske. S podobno blago ironizacijo nadaljuje tudi v Sonetih, kjer menjuje pripovedne perspektive in v igro izpovedi pritegne tudi bralca.

Zaveda se tudi postopka pesnjenja; značilno zanj je, da v pesmih Ust, ki naj bi bile prototip subtilne in brezosebne lirike, večkrat opazno in odločno izbriše navidezno neodvisnost impresije in se pokaže kot suvereni ustvarjalec.

V Jesihovi poeziji se stalno dogaja razbijanje tradicionalne lirske enotnosti izpovedovalca in izpovedanega, bodisi z dvogovorom dramskega tipa, hierarhizacijo podob in pripovedi z oklepaji, bodisi z menjavo perspektiv in razkrinkavanjem postopka, skratka, s stalnim prepletanjem izpovedi in jezikovne igre. Veselje do igre, ki pogojuje nastanek Jesihove prve pesniške zbirke *Uran v urinu*, gospodar!, očitno ni zamrlo, ampak se v bolj zapleteni in rafinirani obliki nadaljuje do Sonetov. V tej igri se odnosnice in dialog povezujejo na način, ki daje značilen šarm Jesihovi poeziji.

LITERATURA IN VIRI

- Mihail BAHTIN: *Teorija romana*. Ljubljana: CZ, 1982.
- Miroslav ČERVENKA: *Večerna šola stihoslovja*. Ljubljana: ŠKUC, 1986.
- Aleš DEBELJAK: Milan Jesih: *Usta*. *Naši razgledi* 1986, št. 12.
- Roman JAKOBSON: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, 1989.
- Milan JESIH: *Uran v urinu, gospodar!* Maribor: Obzorja, 1972.
- *Legende*. Ljubljana: CZ, 1974.
- *Kobalt*. Ljubljana: DZS, 1976.
- *Volfram*. Ljubljana: DZS, 1980.
- *Usta*. Ljubljana: MK, 1985.
- *Soneti*. Celovec: Weiser, 1990.
- *Premi govor*. Ljubljana: ALEPH, 1989.
- Marko JUVAN: Dialog literature z literaturo ali kaj so literarne odnosnice. *Problemi-Literatura* 1987, št. 1.
- Marko JUVAN: *Imaginarij Krsta pri Savici v slovenski literaturi*. Ljubljana: Literatura, 1990.
- Matjaž KMECL: *Mala literarna teorija*. Ljubljana, 1983.
- Pavao PAVLIČIĆ: Moderna i postmoderna intertekstualnost. *Umjetnost riječi* XXXIII (1989).
- Boris PATERNU: Jesih v klasiki. *Sodobnost* 1990, št. 5.
- Denis PONIŽ: Milan Jesih: *Legende*. *Naši razgledi* 1975, št. 1.
- Denis PONIŽ: *Mlada slovenska poezija sedemdesetih in osemdesetih let*. Celovec: Mohorjeva založba, 1989.
- France PREŠEREN: *Poezije*. Ljubljana, 1946.
- Ruski formalisti* (izbor teoretičnih besedil). Ljubljana, 1984.
- Texte der Russischen Formalisten*, II. München, 1972.

SUMMARY

Each of Jesih's anthologies of poetry is a linguistic experiment. However, in this protean poetic development, which varied more in style than its motives, two stylistic devices are employed: 1. Referential linking, which encompasses the citation of structure as well as the citation of meaning. 2. Dialogue, which from the very first anthology is based on an awareness of language as a system of signs, the primary function of which is communication. Because of these two methods, Jesih's poetry is communicatively and polemically open in at least two directions: to the Slovene and world literary past and to the modern reception of lyric poetry. With references he first demythologizes historical literary canons, which he molds into a balanced ludic linguistic game. Later, with citations of well-known syntagmas he primarily dynamizes and deepens his confession of the ontological crisis. The dialogue, which in the beginning is only implied, mostly present in referential links, is in *Volfram* and *Kobalt* and later on in *Soneti* emancipated as a means of ironization of the classical lyric subject. It is employed as a means of shocking the jaded reader and of humorous distancing from established lyrical situations.

VRSTE SUFIKSA I PRAVILO AKCENTA U SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

V srbohrvaščini stojijo, tako kot v angleščini in drugih jezikih, ciklične pripone pred nevtralnimi. Nevtralne pripone lahko sledijo cikličnim ali drugim priponam in ne spremenijo naglasa korena. Raziskati bo treba še odnos cikličnih in nevtralnih pripon do nekaterih pripon nedoločenega značaja.

As in English and other languages, cyclic suffixes in Serbo-Croatian precede neutral suffixes. Neutral suffixes may follow cyclic and other suffixes and do not change the accent of basic words. The relative order of cyclic and neutral suffixes to some suffixes of vacillating behaviour must, however, be further examined.

N. Chomsky i M. Halle (1968) su uočili da se engleski sufiksi mogu podeliti na dve grupe prema tome da li su neutralni u odnosu na akcenat reči ili ne. Tako pridevski sufiksi *-y*, *-like*, *-able*, *-ish*, a i sufiksi *-ing*, *-ed* (past tense), *-hood*, *-ness*, *-ly*, *-wise*, ne utiču na akcenat reči kojima se dodaju. Te sufikse su oni nazvali neutralnim: za razliku od ovih sufiksa neneutralni sufiksi menjaju akcenat reči kojima se dodaju. Dalje je D. Siegel (1974) utvrdila da u engleskom jeziku neneutralni sufiksi prethode neutralnim. To je kasnije dalo povoda K. P. Mohananu (1981) i P. Kiparskom (1982) za uvođenje dvaju slojeva leksikona: cikličnog i postcikličnog. Otada se neneutralni sufiksi nazivaju ciklični. U ovom članku želimo da navedemo tipične ciklične i neutralne sufikse sh. jezika i opišemo neke njihove osnovne osobine. Takođe želimo da ukažemo na način na koji ciklični i neutralni sufiksi uslovljavaju pravilo srpskohrvatskog akcenta (skraćeno SA) i opišemo njihov relativni poredak.

Mi (privremeno) pretpostavljamo da u sh. jeziku važi sledeće pravilo akcenta: (SA) Akcenat reči pada na pretposlednji slog. Iako pravilo SA ne važi u većem broju slučajeva,¹ ono ipak može privremeno da posluži za opis nekih bitnih pojava srpskohrvatske akcentuacije. U daljem izlaganju mi ćemo nastojati da pokažemo kako se gornje pravilo može preciznije formulisati i kako treba ograničiti domen njegove primene.

Pravilo SA se odnosi na uzlazne akcente, a silazni akcenti se shvataju kao »default« akcenti neakcentovanih reči (v. Jakobson 1931, W. Browne i J. McCawley 1965). Takođe se pretpostavlja da su ispravne one teorije koje vode računa o dvosložnoj prirodi sh uzlaznih akcenata (v. I. Lehiste i P. Ivić 1986). Pravilo SA je tada u skladu sa zapažanjem da, uopšte, u svetskim jezicima, naglasak reči pada prevashodno na krajnje slogove, prve ili poslednje (Hayes 1981, Halle i Vergnaud 1987). S druge strane, moramo naglasiti da je gore formulisano pravilo SA tek jedna privremena hipoteza koja treba da olakša opis nekih pojava srpskohrvatske akcentuacije. Na osnovu naše analize cikličnih sufiksa mi ćemo u toku našeg izlaganja predložiti novu formulaciju pravila SA.

¹Ovo se pre svega odnosi na imenice koje se završavaju vokalom.

1 Navodimo prvo jedan provizoran spisak cikličnih imeničkih sufiksa i primere koji ilustruju njihov odnos prema pravilu SA:²

- áč**: *glās – glāsáč, vježba – vježbáč, pjevati – pjeváč, cjepati – cjepáč*;³
- ān**: *lūtkā – lūtān, tīkva – tīkvān, glūp – glūpan, ćūba – ćūbān*;
- ana**: *cīgla – ciglāna, šecer – šecerāna, crījep – crepāna, kafa – kafāna*;
- ara**: *ūgalj – ūgljara, crījep – crēpara, sō – sōlara, ūlica – uličara, pēpeo – pepēljara, pijesak – pjěščara*;
- āš**: *gūbiti – gubitaš, bōmba – bōmbāš, bātina – batināš, pljāčka – pljāčkāš*;
- at**: *māršāl – maršālāt, dōktor – dōktōrāt, džakon – džakōnāt*;
- čina**: *sōm – sōmčina, čōban – čōbānčina, lažōv – lažōvčina*;
- ež**: *drijemati – drijemež, dāviti – dāvež, cřtati – cřtež*;
- etina**: *rība – ribetina, tōrba – torbetina, žena – ženetina, jārca – jarčetina*;⁴
- icak**: *sōba – sobičak, jāma – jamičak, kōnj – konjičak, cūra – curičak, krāj – krajičak, grāna – graničak*;
- ija**: *tīranin – tirānija, astrōlog – astrolōgija, mōnarh – monārhiija*;⁵
- ika**: *svāst – svāstika, mētōd – metōdika, rūsist – rusistika, vāren – varēnika*;
- itet**: *pūblika – publicitēt, elēktrika – elektricitēt, admirāl – admiralitēt*;
- lija**: *vároš – varōšlija, mērāk – merāklija, fakultēt – fakultēlija*;
- onār**: *milīcija – miliciōnār, dikcija – dikciōnār, lēgiija – legiōnār*;⁶
- onja**: *svrāb – svrābonja, gřba – gřbonja, prđjeti – prđonja, nōs, nōsa – nōsonja*;⁷
- ota**: *dōbar – dobrōta, strāh – strahōta, lījep – ljepōta, krāsan – krasōta*;
- ulja**: *cvījet – cvjētulja, vlāsi – vlāsulja, sīv – sivulja, dřhtati – dřhtulja*;
- uša**: *gārav – garāvūša, klepētati – klepētūša, divljāk – divljākūša*.

²Primere po pravilu navodimo u ijekavskom obliku jer oni u generativnom smislu imaju prvenstvo: ekavski oblici se mogu izvesti iz ijekavskih, a obrnuto ne važi.

³Sufiks *-(a)k* je takođe cikličan u najvećem broju slučajeva. Neke imenice, međutim, odstupaju od te pravilnosti (v. T. MARETIĆ 1963, NIKOLIĆ 1970, BABIĆ 1986). Primeri *trēsak, pljēsak, pljūsak, prāsak, vrīsak, pīsak* i još neki drugi koje navodi BABIĆ (1986) ne mogu se prihvatiti kao odgovarajući jer *-(a)k* pripada osnovi što se vidi iz oblika glagola *trěskati, pljěskati, pljůskati, prāskati*, itd. Sufiks *-(a)c* je, takođe, često cikličan, ali ima i dosta odstupanja koja traže drugačije tumačenje.

⁴Navedene reči imaju augmentativno značenje. U rečima koje znače vrstu mesa, akcenat pada na četvrti slog od kraja reči (npr. *mācētina, jārčētina, gūščētina, tēletina, svinjetina*). Ove reči se moraju shvatiti kao leksički uslovljeni izuzeci.

⁵Drugačiji akcenat imaju reči *āmfībija, Ārābija, Vēnēcija, āmbīcija, Portūgālija, impērija, mātērija, bātērija, istōrija, lūdōrija, rēvīzija, kōntūzija, Ālbānija, Britānija, Slōvēnija*. U ovim rečima sufiks *-ija* se ponaša kao neutralni sufiks. Ova pojava se objašnjava prenošenjem silaznog akcenta koji te reči u stranom izvoru imaju za jedan slog unapred. Doduše, zabeleženi su i akcenatski dubleti *audīcija – audicija* sa promenjenim akcentom (v. A. BELIĆ 1950/51: 227).

⁶Sufiksi *-ij+onar* daju *-ionar* (v. S. RAKIĆ 1989).

⁷Javljaju se i dubleti: *dūgonja – dūgonja, bīkonja – bīkonja, kītonja – kītonja, gūzonja – gūzonja, mřkonja – mřkonja* (v. J. MATEŠIĆ (1965) i B. NIKOLIĆ (1970)).

Pored gornjih sufiksa, ciklični su i imenički sufiksi -*ác* (*golác*), -*ada* (*bakljáda*), -*aj* (*kelnèrāj*), -*aja* (*perája*), -*an(a)c* (*Amerikánac*), -*anstvo* (*čovečànstvo*), -*ant* (*labòrant*), -*āza* (*sabotāza*), -*ent* (*apslòvent*), -*ér* (*frizèr*), -*ir* (*komàndīr*), -*it* (*kàlcīt*), -*itis* (*bronhītis*), -*iš* (*gùstīš*), -*iša* (*màliša*), -*iz(a)m* (*monizam*), -*njava* (*dérnjava*), -*ōv* (*lázōv*), -*otina* (*břljotina*),⁸ -*ūlj(a)k* (*corbūljak*) -*ūra* (*diktatūra*), -*urina* (*žabūrina*), -*aština* (*nemàština*), -*ešina* (*starjěšina*), -*ušina* (*orlūšina*) -*uština* (*barūština*) i još neki manje plodni sufiksi.

Ciklični su i sledeći sufiksi stranog porekla:

- graf**: *fotoğraf*, *teleğraf*, *paràgraf*, *autògraf*, *barògraf*;
- log**: *katàlog*, *dijàlog*, *pedàgog*, *enòlog*, *epilog*, *psihòlog*;
- fil**: *diskòfil*, *filmòfil*, *enòfil*, *slovenòfil*, *austròfil*;
- man**: *kleptòman*, *piròman*, *cimèrman*, *supèrman*;
- skop**: *biòskop*, *periskop*, *kaleidòskop*, *žiròskop*, *stetòskop*.

Navodimo i važnije ciklične pridevske sufikse:

- ički**: *socijàlist* – *socijalističkī*, *etimòlog* – *etimològičkī*, *esèjist* – *esejističkī*;
- ašnji**: *dāvni* – *dāvnašnjī*, *jučē(r)* – *jučèrašnjī*, *sād* – *sàdašnjī*;
- áci**: *brijati* – *brijaćī*, *spávati* – *spàvaćī*, *prāti* – *pèraćī*,⁹
- an**: *dàska* – *dàščan*, *živac* – *živčan*, *žīca* – *žičan*;
- (l(j))iv**: *bòsti* – *bòdljiv*, *dijèliti* – *djèljiv*, *plākati* – *plāčljiv*;
- at**: *přsa* – *přsat*, *klīp*, *klīpa* – *klīpat*, *břk* – *břkat*;
- ovit**: *třn* – *trnòvit*, *gřč* – *grčèvit*, *slīka* – *slikòvit*.

Ciklični su i pridevski sufiksi -*cat* (*sàmcac*), -*unjav* (*bljedùnjav*), -*uljast* (*dugùljast*), -*ecī* (*srnecī*), -*ok* (*šīrok*) i možda još poneki manje plodan sufiks.

2 Sledeći imenički sufiksi su neutralni:

- (j)ād**: *pāšče* – *pāščād*, *dřvo* – *dřvljād*, *bjegúnac* – *bjegūncād*, *māgare* – *māgarād*;
- ka**: *amāter* – *amāterka*, *cřn* – *cřnka*, *īvan* – *īvanka*, *mjęšťanin* – *mjęšťanka*;
- kinja**: *slūga* – *slūškinja*, *Līka* – *Līčkinja*, *daktilògraf* – *daktilògrafkinja*.¹⁰

Sledeći pridevski sufiksi su takođe neutralni:

- skī**: *kūla* – *kūlskī*, *štāla* – *štālskī*, *gerila* – *gèrilskī*, *bān* – *bānskī*, *sòmot* – *sòmotskī*;
- jī**: *vrāg* – *vrāžjī*, *čòvek* – *čòvečjī*, *lābūd* – *lābuđī*, *djèca* – *djèčjī*;

⁸Reči izvedene sufiksom -*otina* su poseban problem jer se akcentat u njima pojavljuje čak na četvrtom slogu od kraja reči. Videti, međutim, i belešku br. 15.

⁹Prema BABIĆU (1986) i sufiks -*anī* bi se mogao svrstati u ovu grupu jer je »naglasak uglavnom kratkouzlazni na trećem slogu od kraja« (str. 385). Ukupan broj primera sa tim sufiksom nije veliki, a javljaju se, uglavnom kao dubleti, i neki primeri sa akcentom na pretposlednjem slogu: *sunčānī*, *nepčānī*, *novčānī*, *koštānī*, *zvezdānī*, *uljānī*, *voštānī*, *solānī*, v. MATEŠIĆ 1965 i REČNIK (1967–73).

¹⁰Prema analizi koju daje BABIĆ (1986) i imenički sufiks -*njāk* je neutralan (v. str. 95), ali tu tvrdnju nije lako proveriti jer nije u svim slučajevima jasno da li se radi o sufiksu -*njāk* ili -*jāk*. Terminalni položaj toga sufiksa govori ipak u prilog Babićeve analize (vidi dalje o relativnom uređenju različitih vrsta sufiksa).

- nī**: *jáje – jājnī, šjtédeti – štēdnī, mjěsto – mjěsnī, tarífa – tàrífñī*;
 -**nji**: *krāj – krājñjī, kūča – kūčñī, jŭtro – jŭtārñjī, zíma – zímñjī, dànas – dànašñjī*;
 -**ast**: *ìgla – ìglast, brežúljak – brèžuljkast, bádem – bádemast, bðkôr – bðkorast*.¹¹

Iz gornjeg pregleda se vidi da sufiksi koje smo nazvali neutralnim ipak menjaju u nekim slučajevima akcenat reči. Primetimo, međutim, da se najčešće menjaju samo uzlazni akcenti, i da se te promene mogu objasniti dvosložnim karakterom tih akcenata i neutralnošću sufiksa. U rečima sa jednosložnim osnovama oni se pojavljuju kao silazni akcenti, a u onima sa višesložnim osnovama pomeraju se za jedan slog ulevo – a te promene upravo proizilaze iz neutralnosti dodanih sufiksa i dvosložnog karaktera uzlaznih akcenata. Razmotrimo te promene u sledećoj tabeli:

(1a) <i>júne – jŭnād</i>	(b) <i>golúpče – gòlupčād</i>	(c) <i>sjěme – sjēmēnka</i>
<i>strána – strānk</i>	<i>planína – plānínka</i>	<i>čěstār – čěstarskī</i>
<i>zíma – zímski</i>	<i>Evrópa – èvròpskī</i>	<i>pðžār – pðžārñī</i>
<i>djèca – djěčjī</i>	<i>tarífa – tàrífñī</i>	<i>vjěštica – vjěštičjī</i>
<i>jáje – jājast</i>	<i>lepéza – lèpezast</i>	<i>čětvrt – čětvrtast</i>
<i>ìgla – ìglast</i>		

U (1a) uzlazni akcenat se menja u silazni na istom slogu: ova promena je karakteristična za jednosložne osnove i nužno proizilazi iz dvosložne prirode uzlaznih akcenata i neutralnosti sufiksa. U (1b) uzlazni akcenat se pomera ulevo, očigledno zbog neutralnosti sufiksa. Ovo pomeranje akcenta se ipak može opisivati na dva načina: brisanjem starog akcenta i delovanjem pravila SA ili pomeranjem leksičkog akcenta ulevo zbog neutralnosti sufiksa. Čini se da je ovo drugo objašnjenje u boljoj saglasnosti sa pretpostavkom o neutralnosti sufiksa. Primeri (1c) pokazuju da i posle neutralnih sufiksa može, u pojedinim slučajevima da deluje SA. Treba, međutim primetiti da i tada SA ne uzima u obzir neutralne sufikse, oni su za njega nevidljivi. Za sve primere tipa (1c) je značajno da akcenat ne može da padne na neutralne sufikse, a to znači ni drugi slog rastućih akcenata – i upravo ta činjenica proizilazi iz neutralnosti sufiksa. Primeri (1c) se, dakle, posmatrano sa te strane, uklapaju u koncepciju neutralnih sufiksa. S druge strane, primeri tipa (1c) se moraju shvatiti kao leksički uslovljeni izuzeci s obzirom na činjenicu da u njima uopšte deluje pravilo SA, suprotno pretpostavci da dodavanje neutralnih sufiksa ne povlači dejstvo pravila SA. Primetimo da primera tipa (1c) ima malo, jedva desetak.

3 U primerima (1c) sufiksi *-ka*, *-skī*, *-ñī*, *-jī* izuzetno povlače dejstvo pravila SA kao ciklični sufiksi. Ovi sufiksi se, međutim, u njavećem broju slučajeva ponašanju u potpunosti kao i ostali neutralni sufiksi, a odstupanja (1c) se mogu shvatiti kao leksički uslovljeni izuzeci. Drugi je, međutim, slučaj s sufiksima *-telj* i *-or*: ti sufiksi redovno povlači ujednačen akcenat na trećem slogu od kraja. Navedimo primere:

- telj**: *túžiti – tùžitelj, mŭčiti – mŭčitelj, pokázati – pokázatelj, uništiti – uništitelj*.

¹¹Od ovoga odstupaju akcenti prideva *lānčast, krivŭdast, plikast, budālast, vragòlast, rúnast, pedèrast, dugŭljast, kòsast, rāžnjast, gnòjast, pojāsast, mètlast*. Ipak ima mnogo više primera (tj. skoro svi ostali) u kojima se sufiksa *-ast* ponaša kao neutralan sufiks.

-or: *inkubácija – inkubátor, kreácija – kreátor, uřlati – uřlátor, operácija – opěratör, diktāt – diktátor, redákcia – redaktor.*¹²

Sufiksi *-telj* i *-or* povlače, dakle, delovanje pravila SA, ali se sami ti sufiksi ne računaju u uslove za to pravilo. Ove sufikse bi zato mogli nazvati ekstracikličnim sufiksima jer povlače dejstvo pravila SA, a da se pri tome, kao i neutralni sufiksi, ne uzimaju u obzir kao okolina toga pravila. Sada bi mogli reći da se izuzetno i neutralni sufiksi u primerima (1c) ponašanju kao ekstraciklični sufiksi. Sličan sufiksima *-telj* i *-or* je i imenički sufiks *-je*. Ovaj sufiks izaziva i sledeće akcenatske promene: javljanje silaznog akcenta na jednosložnim osnovama i pomeranje uzlaznog akcenta sa poslednjeg sloga osnove: sufiks *-telj* ne pokazuje te promene akcenta zato što se uvek dodaje na višesložne osnove. Sledeći primeri ilustruju naznačene osobine sufiksa *-je*:

-je: *klās – klāsje, pèro – pěrje, bròd – bròdovlje, drvèta – drvèće, stijèna – stījenje, kāmēn – kāmēnje.*

Ponašanje sufiksa *-je* nije, međutim, potpuno dosledno i pokazuje dosta odstupanja od uočenog modela u kategoriji tzv. glagolskih imenica (v. Maretić 1963, Nikolić 1970). Prenosjenje akcenta na predloge, međutim, u potpunosti odgovara uočenom modelu. U primerima *òd gròžda, òd gvòžđa, nà zdràvlje, bēz lišća, izà gròblja* (v. Stevanović 1981) akcenat se pomera na treći slog od kraja reči, a ta promena upravo proizilazi iz ekstracikličnosti sufiksa *-je*. Ovi primeri pokazuju da pravilo SA deluje i na razini fonoloških reči.

4 U prethodnim odeljcima smo naveli najvažnije ciklične, neutralne sufikse i ekstraciklične sufikse i pokazali smo kako neutralni i ekstraciklični sufiksi sadejstvuju sa pravilom SA. Preostaje da analiziramo sadejstvo cikličnih sufiksa sa tim pravilom.

Ciklični sufiksi su jednosložni, dvosložni ili trosložni. Ako je sufiks jednosložan, akcenat pada na slog ispred sufiksa (npr. *vjězbāc, bōmbāš, tikvān, maršālāt, gòlāc, gùstīš, labòrant, crítež, mázgov, nitkòv, djédo*). Ako je sufiks dvosložan ili trosložan, akcenat pada na drugi ili treći slog od kraja reči. Akcenat reči izvedenih jednosložnim sufiksima izgleda jasan: razmotrimo detaljnije akcenat reči izvedenih dvosložnim i trosložnim sufiksima. Osnovne mogućnosti ilustrujemo sledećim primerima:

(2a) <i>ulīcara</i>	(b) <i>esejističkī</i>	(c) <i>crepāna</i>	(d) <i>trnòvit</i>	(3) <i>babètina</i>
<i>tirānija</i>	<i>sādašnjī</i>	<i>punòća</i>	<i>bljedùnjav</i>	<i>maglùština</i>
<i>merāklija</i>	<i>brijačī</i>	<i>dobròta</i>	<i>dugùljast</i>	<i>žabùrina</i>
<i>svāstika</i>	<i>srneči</i>	<i>bakljāda</i>	<i>Amerikānac</i>	
<i>vlāsulja</i>		<i>perāja</i>	<i>rivalitet</i>	
<i>garāvuša</i>		<i>sabotāža</i>	<i>bronhitis</i>	
<i>šamarčina</i>		<i>diktatūra</i>		
<i>grbonja</i>		<i>čovečanstvo</i>		

U (2a) i (b) akcenat pada na treći slog od kraja, a u (2c) i (d) na drugi slog od kraja. U (3) su reči izvedene trosložnim sufiksima, a akcenat pada na treći slog od kraja reči. Primetimo da u (2b) svi primeri sadrže deklinacioni nastavak *-i* prideva

¹² Ako je osnova reči jednosložna akcenat je silazni *rětör, ktītör, fāktor, lěktor, dđktor, věktor, rōtor, tūtör*. U rečima koje su izvedene sufiksom *-telj* ta alternacija se ne javlja jer se sufiks *-telj* uvek dodaje na višesložne osnove.

određenoga vida koji je u najvećem broju slučajeva neutralan u pogledu akcenta.¹³ (Zato su pridevski sufiksi *-skī*, *-nī*, *-jī*, *-njī* neutralni, v. gore str. 4.) Ako se, dakle, izuzme taj poslednji slog, akcenat reči u (2b) sledi jednostavnom primenom pravila SA. Primitimo da akcenat reči u (2a) sledi na osnovu istoga pravila ako zanemarimo deklinacioni nastavak *-a* nom. jednine, a to znači da akcenti i u (2a) i u (2b) proizilaze primenom istog pravila SA. Primeri (2d) završavaju suglasnikom, ali akcenat takođe pada na preposlednji slog i to ne samo u nom. jednine nego i u većini drugih padeža. Reči (3) su izvedene trosložnim sufiksima, ali akcenat opet pada na drugi slog od kraja reči, ako zanemarimo deklinacioni nastavak *-a*. Drugačije je, međutim, u primerima (2c) u kojima akcenat pada na poslednji slog osnove, ali većina ovih primera se odlikuje time što sufiks sadrži dug vokal. Sličnu pojavu možemo uočiti i u primerima (4):

(4) *glāsāč* – *glasāča*, *glūpān* – *glupāna*, *frāzēr* – *frazéra*, *pāstīr* – *pastīra*, *lāžōv* – *lažōva*, *gubitāš* – *gubitāša*, *kālcīt* – *kalcīta*, *gūstīš* – *gustīša*.

U primerima (4) akcenat pada na preposlednji slog nom. jednine, ali na poslednji slog osnove u gen. jednine. Ovi primeri pokazuju zavisnost mesta akcenta od kvantiteta u sh jeziku – dužina vokala privlači akcenat. Akcenatska alternacija

(5) $\check{V}\check{C}\check{V}\check{C}$ — $VC\check{V}CV$

je karakteristična za sh, deklinacioni sistem i vrši se gotovo bez izuzetaka. Ova zavisnost mesta akcenta od kvantiteta mora da bude očitovana i u pravilu akcenta SA. Ovo razmatranje nas navodi da predložimo novu, tačniju formulaciju pravila akcenta SA:

(6) a) Akcenat pada na krajnji slog reči, ako taj slog sadrži dug vokal.

b) Ako krajnji slog ne sadrži dug vokal, akcenat pada na preposlednji slog, ili, znatno ređe na poslednji slog.

Nova formulacija pravila SA se odnosi na osnove reči, tj. deklinacioni nastavci se ne broje kao okolina, pa se u (6) izrazi 'krajnji slog' i 'preposlednji slog' odnose na osnovu reči. Dodavanje deklinacionih nastavaka ne menja akcenat velike većine imenica, a izuzeci i varijacije u pojedinim padežima se moraju posebno popisati.¹⁴ Formulacija (6) ispravno sprečava da dodavanje deklinacionih nastavaka automatski utiče na akcenat osnove.

Pravilo (6a) se primenjuje na reči izvedene sufiksima *-āda*, *-āja*, *-ānstvo*, *-ūra*, *-āža* koji sadrže dug vokal, ali izuzetno i na sufikse *-ana*, *-oča*, *-ota* (primeri 2c) koji takav vokal ne sadrže. Pravilo (6b) važi za reči izvedene imeničkim sufiksima *-ant*, *-ān(a)c*, *-ara*, *-čina*, *-ent*, *-ež*, *-ija*, *-ika*, *-iša*, *-itet*, *-itis*, *-ist*, *-iz(a)m*, *-onja*, *-ulja*, *-uša* i pridevskim sufiksima *-at*, *-cat*, *-(l(j))iv*, *-ovit*, *-unjav*, *-uljast*, *-ok*, a eventualno i

¹³Činjenice ove vrste bi mogle da budu značajan argumenat u prilog teze da sufikse treba strogo razlikovati od deklinacionih nastavaka. U našoj nauci, međutim, prevladava drugačije mišljenje (v. npr. STEVANOVIĆ 1981, BABIĆ 1986).

¹⁴Mi se ovde ne možemo upuštati u detaljniju analizu akcenatskih izmena u deklinaciji sh. imenica. Padeži u kojima dolazi do promene akcenta nekih imenica, a to su ak. jednine i množine, vok. jednine, lok. jednine, gen. plurala moraju se posebno razmatrati po različitim imeničkim grupama (v. STEVANOVIĆ 1981).

sufiksima *-ički*, *-ašnji*, *-ači*, *-eči* u kojima je krajnje *-i* neutralno.¹⁵ Jednosložni sufiksi *-āc*, *-āš*, *-āt*, *-iš*, *-it*, *-ir*, *-ēr* zahtevaju, međutim, poseban tretman jer u nom. jednine akcenat pada na pretposlednji slog. Alternacija (5) se mora izvesti posebnim pravilom koje akcenat sa poslednjeg sloga reči pomera unapred. Pravilo pomeranja akcenta (AŠ - Accent Shift) bi se moglo formulisati na sledeći način:

Pomeranje akcenta (AŠ)

$$(7) \sigma \sigma \rightarrow \sigma \sigma - \left\{ \begin{array}{l} \# \\ \text{nsuf} \end{array} \right.$$

U (7) »nsuf« označava neutralni sufiks, σ slog, a # kraj reči. Pravilo (AŠ) opisuje pomeranje akcenta na prethodni slog. Ovo pravilo prirodno proizilazi iz pretpostavke da uzlazni akcenat ne može da padne na poslednji slog. Ono se primenjuje u nom. jednine muškoga roda u kome je padežni nastavak: to praktično znači da se kao osnova uzima akcenat ostalih padeža što je sa generativne tačke svakako opravdano jer su ostali padeži brojniji. Pokažimo primenu pravila AŠ na primeru reči *vježbāc* – *vježbāca*. Imamo sledeće izvođenje:

(8)	<i>vježb</i>	<i>vježb</i>	bazični oblik
	<i>vježb+āc</i>	<i>vježb+āc</i>	sufiksacija
	<i>vježbāc</i>	<i>vježbāc</i>	pravilo SA ¹⁶
	---	<i>vježbača</i>	gen. jednine
	<i>vježbāc</i>	---	pomeranje akcenta AŠ
	-----	-----	
	<i>vježbāc</i>	<i>vježbača</i>	

Rezultat izvođenja su reči *vježbāc* – *vježbača* u kojima su akcenti zabeleženi tradicionalnim zapisom. S obzirom na našu pretpostavku o dvosložnom karakteru sh. uzlaznih akcenata, ovaj zapis označava mesto rastućeg tona, ali i to da se na narednom slogu ostvaruje opadajući ton. Izvođenje (8) ilustruje primenu uslova za kraj reči, primeri *golúpce* – *golúpčad*, *Evrópa* – *èvròpski* (v. primere 6b) primenu uslova za neutralni sufiks.

Pravilo AŠ je karakteristično za novoštokavske dijalekte koji čine osnovicu standardnog sh. jezika. u pojedinim rečima stranog porekla izostaje primena pravila AŠ (npr. *asistènt*, *diletànt*, *dirigènt*, *agitàtor*, *atentàtor*, *audīcija*, *inteligèntan*, *interesàntan*, *pedàntan*, *Austràlija*, v. Stevanović 1990), ali u standardnom jeziku se ona po pravilu vrši.

Vidimo da pravilo (6) vrlo dobro opisuje akcenat reči izvedenih cikličnim imeničkim i pridevskim sufiksima. To pravilo nema mnogo izuzetaka. Tu pre svega možemo ubrojati reči izvedene sufiksima *-otina* (npr. *brljotina*, *smržotina*, *posjèkotina*),¹⁷ i *-etina* (npr. *kònjetina*, *svìnjjetina*, *gùščetina*) kada se ovaj sufiks upotrebljava za izvođenje reči koje označavaju vrste mesa. Zatim bi se kao izuzeci mogle navesti reči

¹⁵To i je deklinacioni nastavak 1. lica jednine muškoga roda prideva određenoga vida, a takvi pridevi u velikoj većini imaju neutralne deklinacione nastavke (v. STEVANOVIĆ, 1981: 258, 268).

¹⁶Znak # označava mesto uzlaznih akcenata.

¹⁷BABIĆ (1986) beleži da se javlja i akcenat na rečem slogu od kraja reči tako da postoje dubleti *čuperòtina* – *čuperòtina*, *grizòtina* – *grizòtina*, *posjèkotina* – *posjèkòtina*. Pojava takvih akcenata je, svakako, više u skladu s našim pravilom.

izvedene sufiksima *-ārīj* (*planētārīj*), *-ija* (*Britānija*, *strātēgija*).¹⁸ Ukupan broj izuze-taka, kao što vidimo, nije veliki.

U daljem tekstu oznaka SA se odnosi na novu formulaciju (6).

Letimičan pregled pokazuje da pravilo (6) vaši, izgleda, u velikoj meri, i za uzlazne akcente monomorfnihi reči. Ovo tvrđenje treba, naravno, detaljnije proveriti. Mi se u ovom članku ne možemo u to upuštati.

5 Halle i Vergnaud (1987) razlikuju još i dominantne neakcentovane sufikse čije prisustvo povlači javljanje akcenta na početnom slogu.¹⁹ U skohrvatskom jeziku takođe postoji ta vrsta sufiksa. Takvi su npr. imenički sufiksi *-aj* i *-ivo*:

-āj: *znāčāj*, *tēčāj*, *ōbičāj*, *slūčāj*, *ōsječāj*, *gūtljāj*, *zāvežljāj*, *ōproštāj*²⁰

-ivo: *pēcivo*, *sjēčivo*, *grādivo*, *prēdivo*, *gnōjivo*, *tkīvo*.

Isto svojstvo imaju i sledeći pridevski sufiksi:

-(a)k: *gībak*, *čītak*, *pītak*;

-al(a)n: *gēnijālan*, *spēcijālan*, *sōcijālan*, *rādijālan*, *fērijālan*;

-ar(a)n: *jūbilāran*, *tābelāran*, *pōpulāran*, *bīnāran*, *īmagināran*;

-aš(a)n: *slābāšan*, *īzdāšan*, *dūrāšan*;

-il(a)n: *sēparabīlan*, *sēnzibīlan*, *īmbecīlan*;

-iv(a)n: *sūgestīvan*, *nēgatīvan*, *žrozīvan*, *fīktīvan*;

-ionī: *ākciōnī*, *kōmisiōnī*, *rēvoluciōnī*, *rōtaciōnī*;

-oz(a)n: *stūdiōzan*, *grāciōzan*, *fūriōzan*, *brāvurōzan*.

Primitimo da se ovi sufiksi dodaju neposredno na osnovu.

Još neki manje plodni sufiksi pripadaju ovoj grupi. Halle i Vergnaud (1987), koji su zapazili ovu vrstu sufiksa u sanskritu i litvanskom jeziku, ubrajaju ih u ciklične sufikse. Moglo bi se smatrati da ovi sufiksi, kao i ostali ciklični sufiksi, poništavaju akcenat osnove, ali da njihovo dodavanje ne povlači novu primenu pravila SA. Početni silazni akcenat može se u tom slučaju protumačiti kao 'default' akcenat neakcentovanihi reči. Ovo shvatanje nije bez određenih teškoća jer smo mi pretpostavili da se SA obavezno

¹⁸Videti belešku br. 5 koja se odnosi na reči izvedene sufiksom *-ija*. Primitimo da se pored reči sa akcentom na četvrtom slogu od kraja ponekad javljaju i dubleti sa akcentom na trećem slogu (npr. *āmnēzija* – *amnézija*, *hārmōnija* – *harmónija*), *gālērja* – *galērja*, *hīstērja* – *histērja*, *anēstēzija* – *anestēzija*, v. Pravopis). Naravno, samo drugi elementi ovih parova su u skladu s našim pravilom. Reči izvedene sufiksima *-jārda*, (*glāvūrda*, *rūčūrda*), *-ēndra* (*sēlēndra*) ne protivureče našem pravilu jer je na njim dužina sekundarna (duženje pred glasnikom).

¹⁹Terminologija koju koriste Halle i Vergnaud se razlikuje od naše. Oni upotrebljavaju koriste termine »dominantni« i »recesivni« sufiksi koji prema njihovoj terminologiji mogu da budu akcentovani i neakcentovani. Njihovi dominantni sufiksi odgovaraju cikličnim sufiksima, a recesivni neutralnim i tzv. kolebljivim sufiksima koje ćemo kasni je pomenuti.

²⁰U navedenim primerima sufiks *-aj* se dodaje na glagolsku osnovu. Postoji još jedan sufiks *-aj* koji se dodaje na imeničku osnovu: tako nastaju imenice *šnajdēraj*, *štrikēraj*, *kelnēraj*, *fušēraj*, *kuplērja* koje sve imaju uzlazni akcenat ne drugom slogu od kraja. Ovaj sufiks *-aj* je cikličan: on se dodaje skoro isključivo na imenice stranog (većinom nemačkog) porekla.

primenjuje posle dodavanja cikličnih sufiksa: ono se, ipak može uslovno prihvatiti dok se potpunije ne ispita priroda akcenatskih pravila srpskohrvatskog jezika.

Primitimo da isto svojstvo imaju i neki prefiksi. Navodimo sledeće primere:

i-: *īlegālan, īmoralan, īreālan, īracionālan;*

pra-: *prābiće, prāčovjek, prāzejik, prāšuma;*

pre-: *prēbogat, prēdug, prēpun, prēškūp, prēslān;*

po-: *pōbočan, pōbōžan, pōdātan, pōdobar, pōdug, pōvōljan.*

Dominantni, dakle, mogu da budu ne samo sufiksi, nego i prefiksi.

6 Siegel (1974) je utvrdila da u engleskom jeziku ciklični sufiksi po pravilu prethode neutralnim. To pravilo važi i u srpskohrvatskom jeziku. Samo ciklični sufiks *-uša* (*divljākuša, seljānkuša, govedāruša, garāvūša*) i sufiksi stranog porekla *-luk* (*ku-kavičluk, svinjārluk, domāzluk*), *-ija*²¹ (*grofōvija, momčādija, pjevāvniija, lončariija, proklētiija*) i *-ika* (*šarēnika, gōrčika, pucāljiika*) mogu da slede druge neciklične sufikse. Pored toga, mogući su još neki pojedinačni primeri u kojima jedan cikličan sufiks sledi drugi, bilo cikličan, bilo necikličan sufiks. Upravo ti primeri mogu da posluže kao ilustracija za cikličnu primenu pravila SA.

(g)	<i>niṭko</i>	<i>rōb</i>	<i>ēsēj</i>	<i>žūpa</i>
	<i>niṭkōv</i>	<i>rōbija</i>	<i>esējist</i>	<i>žūpān</i>
	<i>niṭkōvluk</i>	<i>robijāš</i>	<i>esejističkī</i>	<i>župānija</i>

U (9) nakon svakog dodavanja sufiksa iznova se primenjuje pravilo SA. Ukoliko neki cikličan sufiks sledi iza neutralnog sufiksa, ovaj poslednji gubi svoju neutralnost. Ilustrujemo to sledećim primerima:

(10)	<i>mōmak</i>	<i>pīle</i>
	<i>mōmčād</i>	<i>pīlād</i>
	<i>momčādija</i>	<i>pilādija</i>

U rečima *momčādija* i *pilādija* sufiks *-ād* nije više neutralan. Primera tipa (10) nema mnogo u sh, jeziku jer po pravilu neutralni sufiksi slede iza cikličnih, ali i ti primeri ilustruju dobro ograničenje koje je zapaženo u drugim jezicima: neutralni sufiksi mogu biti samo krajnji segmenti reči (Hayes 1981). Ukoliko neutralni sufiks prethodi cikličnom, on gubi svoju neutralnost.

S druge strane, normalno je da dodavanje neutralnih sufiksa iza drugih sufiksa ne menja akcentat reči. Napravimo sledeći provizoran pregled

-ād: *zvōncād, đāvōlčād, vrāpčād, dēriščād, prāščād, sinovčād;*

-ka: *igrāčka, kafēdžijka, Bānījka, pūcāljiika, stāratēljka, vjēžbānka, grāđānka, ig-rānka, rībārka, atlētičārka, rentijērka, pensiōnērka, agitātorka, slūžāvka, skōjēvka, vāšljīvka, vjētrōvka;*

-kinja: *brōdārkinja, krājīškinja, intrīgāntkinja, stūdentkinja;*

-ski: *vjēžbačkī, znālačkī, divljāčkī, sāmāčkī, stāračkī, bābičkī, metōdičkī, vārāličkī, kōličničkī, rādničkī, mlādičkī, gōlāčkī, plēmīčkī;*

²¹ Možda treba posetiti da je sufiks *-ija* donekle sumnjiv, jer se jednom delu primera (v. belešku 5) ponaša kao neutralan sufiks.

-ji: gřličji, sjěničji, kŭkavičji;

-ni: tjěsnačnĭ, jědnjačnĭ, kŭgličnĭ, voděničnĭ, dvōrišnĭ, vřhōvnĭ, vřživni, grábežnĭ;

-nji: dānašnjĭ, jŭtrošnjĭ, zimušnjĭ, gōdišnjĭ, mēdašnjĭ;

-ast: bōbičast, štāpičast, svilenkast, mjěšinast, plāvušast, brěžuljkast.

Gornji primeri pokazuju da se svi neutralni sufiksi pojavljuju i iza drugih sufiksa. U svim navedenim primerima oni čuvaju akcenat osnove, sem sufiksa *-ād* u primerima *zvōncād* (<*zvōnce*), *đavolcād* (<*đavolce*), *prāščād* (<*prāsac*) i sufiksa *-ast* u primeru *brěžuljkast*. U tim primerima promena akcenta nastaje, očigledno, zbog promene broja slogova, i kao i u ranijim sličnim primerima, uzlazni akcenti se pomeraju za jedan slog ulevo ili se u jednosložnim osnovama pretvaraju u silazne akcente. U sličnim primerima sa sufiksima *-skĭ* i *-nĭ* broj slogova se ne smanjuje i reči čuvaju isti akcenat (v. *znālac* – *znālačĭ*, *sāmac* – *sāmacĭ*, *vijēnac* – *vjēnacĭ*). Možemo, dakle, zaključiti da neutralni sufiksi mogu da slede i iza drugih sufiksa i da u tom slučaju oni dosledno čuvaju akcenat osnovnih reči: izvesne promene akcenta mogu se uočiti jedino kod nekih reči koje menjaju broj slogova ispadanjem nepostojanog *-a*, a te promene su uslovljene dvosložnim karakterom uzlaznih akcenata. Ciklični sufiksi po pravilu ne slede druge sufikse, već se dodaju neposredno na osnovu, a to pravilo važi, izgleda, i za ekstraciklične sufikse *-telj* i *-je* i za dominantne sufikse *-aj* i *-ivo*. Pojedini ciklični sufiksi, koji odstupaju od toga pravila i slede druge sufikse, menjaju akcenat izvedenih reči na jedinstven način – u skladu s pravilom SA kao što smo već istakli gore (v. primere 9 i 10).

Iz gornjeg pregleda se vidi da neutralni sufiksi mogu da slede ciklične sufikse, a takođe i druge neciklične sufikse. Tako npr. sufiks *-ka* sledi iza cikličnih sufiksa (*-āc*, *-ēr*, *-ij(a)*, *-iv* i drugih necikličnih sufiksa). Primeri *stārateljka* i *agitātorka* pokazuju da se neutralni sufiksi mogu javljati i iza ekstracikličnih sufiksa. (Ekstraciklični sufiksi se po položaju uopšte ne razlikuju od drugih cikličnih sufiksa, a to važi i za dominantne ciklične sufikse.)²² Da li se neutralni sufiksi mogu javljati i iza drugih neutralnih sufiksa. Primere toga tipa je teško naći, mada to ne izgleda u principu nemoguće.²³

7 Opisali smo najvažnije ciklične i neutralne sufikse i pokazali da ciklični sufiksi po pravilu prethode neutralnim sufiksima. Formulirali smo pravilo srpskohrvatskog akcenta (SA) čiji domen su ciklični sufiksi i pravilo pomeranja akcenta (AŠ) koje pmera akcenat sa krajnjeg sloga reči: neutralni sufiksi samo izuzetno povlače dejstvo pravila SA, a i tada se ne računaju u njegovu okolinu (primeri 1a). Delimičan uvid u akcenat monomorfni reči ukazuje na mogućnost da SA (pravilo 6), ili neko slično pravilo, važi i za veliku većinu tih reči. Ostaje, međutim, još dosta »nejasnih« akcentata (v. npr. Nikolić 1970) jer se mnogu sufiksi ne mogu jednostavno klasifikovati ni kao ciklični ni kao neutralni zbog »kolebljivog« ponašanja. Neki »kolebljivi« sufiksi se verovatno mogu razložiti na različite sufikse uprkos identičnog oblika.²⁴ Semantička analiza koju vrše Nikolić (1970) i Babić (1986) je zato vrlo korisna, ali je treba dopuniti strukturnim kriterijumima koje nudi savremena leksička fonologija.

²² Videti npr. reči *đpažajni*, *đsečaji*, itd.

²³ Ako prihvatimo da je *-njāk* neutralan sufiks traženi primer bi bila reč *pērādnjāk*.

²⁴ Tako npr. apstraktno *-ina* (*visina*, *dubina*) je verovano cikličan sufiks. Slično važi, izgleda, i za sufiks *-(a)c* kad označava etnike.

LITERATURA

- BABIĆ, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU i Globus.
- BELIĆ, A. 1950/51. Iz novije akcentuacije. *Naš jezik* 2.
- BROWNE, W. i J. McCawley 1965. Srpskohrvatski akcenat. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 8.
- CHOMSKY, N. i M. HALLE 1968. *The Sound Pattern of English*. New York: Harper and Row.
- HALLE, M. i J. R. VERGNAUD 1987. Stress and the Cycle. *Linguistic Inquiry* 18.
- HAYES, B. 1981. *A Metrical Theory of Stress Rules*. Bloomington: Indiana University Linguistic Club.
- KIPARSKY, P. 1982. From Cyclic to Lexical Phonology. H. van der Hulst i N. Smith (izd.), *The Structure of Phonological Representations*, vol I. Foris, Dordrecht.
- LEHISTE, I. i P. IVIĆ, 1986. *Word and Sentence Prosody of Serbo-Croatian*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- MARETIĆ, T. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
- MATEŠIĆ, J. 1965. *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- MOHANAN, K. P. 1982. *Lexical Phonology*. Bloomington: Indiana University Linguistic Club.
- NIKOLIĆ, B. 1970. *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik; Biblioteka južnoslovenskog filologa, n. s. knj. 1.
- PRAVOPIS srpskohrvatskog književnog jezika, 1960. Novi Sad i Zagreb: Matica srpska, Matica hrvatska.
- RAKIĆ, S. 1989. O raspodeli jote i nekim osnovnim fonološkim pravilima srpskohrvatskog jezika. *Književni jezik* 18.
- RAKIĆ, S. 1990. Akcenat prisvojnih prideva na -ov(-ev), -in i reči koje se iz njih izvode pomoću pridevskih i imeničkih sufiksa. *Književni jezik* 19.
- SIEGEL, D. 1974. *Topics in English Morphology*, Doctoral dissertation. Cambridge, Massachusetts: MIT.
- STEVANOVIĆ, M. 1981. *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, četvrto izdanje. Beograd: Naučna knjiga.

SUMMARY

In contemporary lexical phonology the distinction between cyclic and neutral suffixes is of crucial importance. In this paper we have listed the most productive cyclic and neutral suffixes of Serbo-Croatian and shown how they interact to produce the surface accent of words. We have also examined some productive extracyclic and dominant suffixes and described their properties. On the basis of these facts we have formulated a rule of Serbo-Croatian accents (3 above) whose domain of application are cyclic accents which seems to allow few exceptions. Yet, it may be refined or revised in the light of further investigation. There still remain enough »unclear« accents which still have not been explained, because many suffixes cannot be simply classified as cyclic or neutral.

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

KOZAKOV BOHINJSKI PASTORAL

Med kraje, kamor je Juš Kozak zahajal v poletnih mesecih, juliju in avgustu, na oddih, spada tudi Bohinj. Tam je preživel počitnice v letih 1930 do 1935 in še leta 1938,¹ in sicer je stanoval stalno v Stari Fužini št. 2, sedaj 44, pri Boltarju.² Tako je moral Bohinj dodobra spoznati in se nanj tudi navezati, o tem med drugim pričajo krajevna in ledinska imena ter domača hišna imena, ki jih v Pastoralu navaja.

Svoje zvrstno značilne »maske« je začel objavljati v Ljubljanskem zvonu 1933, v reviji so izhajale vse do 1939. leta in prvo knjižno izdajo doživele 1940 pri Tiskovni zadrugi. Toda medtem ko je večino besedil lociral v mestno okolje stare in sodobne Ljubljane, je Bohinjski pastoral, priobčen v Zvonu 1937 na straneh 203–223, postavil v gorenjski planinski svet.³

Po svoji zgradbi besedilo vsebuje šest delov (v oklepajih navajamo paginacijo po prvi knjižni izdaji):

I. (197–) Nad zahodnim delom Bohinja okrog jezera se razdivja poletna nevihta. Stari Petraž, nekdanj delaven in iznajdljiv klepar, zdaj doma na Žlanu le še razmišlja in modruje. Ne méni se za orjaško hruško, ki mu jo je podrl vihar, temveč filozofira o skrivnostni moči vetra. Nato po pripovedih svojega deda spregovori o nekdanjem Bohinju, o strašni lakoti domačinov in njih uporju zoper blejsko graščino. Domov pride Petražev sin Balant in navzočemu pisatelju pove, da bo naslednji večer na Praprotnici.

II. (204–) Kozak ga pričaka na tej planini, v naravi doživita lep večer. Zatem Balant v stanu obuja spomine na svojo mladost, na zgodnje zanimanje za orgle in na ljubezen do ptic pevk, v Kranju je poskusil študirati, a postal mizar in organist, se oženil in si ustvaril družino ter po prvi vojni z drugimi tihotapil na tolimsko stran.

III. (209–) Pisatelj na Praprotnici vstane v poletno jutro in se povzpne na Zeleni Špik,⁴ verjetno Viševnik, na vrhu doživlja veličastno lepoto narave ter premišlja o človekovem hrepenenju in pehanju. Kot primer navaja Boltarja iz Fužine, ki je nakdaj tesaril, zdaj, ko je v letih in nadušljiv, pa se z ženo preživljata tako, da s skal s krvavečimi rokami trgata zdravilni planinski mah.

IV. (213–) Kozak proti večeru sestopi na više ležečo planino, najbrž Konjščico. Sirar Urbančkov Janez, ki je zelo prizadeven in družini pozneje postavi hišo na Uskovnici, prevzema od pastiric mleko. Pisatelj se ob dekletih spominja ljubezenskih doživetij življenja željne Urške. Ko pride še Balant, si družčina pripoveduje tragične in z vražami prepletene zgodbe raznih domačinov.

¹ Podatek prof. Jožeta MUNDE, urednika Kozakovega *Zbranega dela*.

² Informacija ge. Štefke Jazbarjeve, upok. učiteljice v Stari Fužini, ki mi je pojasnila še nekatere druge stvari iz Kozakovega besedila, zadevajoče osebe in izraze. S pojasnili te vrste sta mi šla na roko tudi bratranca Lovro in Lojze Strgar iz Bohinjske Bistrice.

³ Bohinjski pastoral je zatem izšel še v drugi, razširjeni izdaji *Mask* 1949., v okviru Kozakovega *Izbranega dela* pri Državni založbi 1960. in med njegovimi *Novelami* pri Slovenski matici 1984.

⁴ Henrik TUMA tega gorskega imena v svojem *Imenoslovju Julijskih Alp* (Ljubljana, 1929), ne pozna. Kozak si je edino ta oronim izmislil verjetno zato, ker je hotel dati vrhu, na katerem razmišlja o naravi in človeku, simboličen pomen in poudarek. Najbrž se je povzpél na Viševnik in z njega sestopil na Konjščico; prvi ima namreč koničasto obliko, na drugi pa pasejo tudi konje.

V. (219–) Petraž začne o božiču nemirno zahajati k sinu, izroči mu ključke od krste, ki si jo je sam izdelal, zgodaj spomladi umre. Balant skrbi za svoje ptice po kletkah v očetovi delavnici in občuduje njihovo petje. Poleti mizari v svoji hiši ob jezeru ter se pomenkuje s Kozakom in Boltarjem: prišla je gospodarska kriza s povečanimi socialnimi razlikami in krivicami, a tudi nezaupanje in sebičnost med ljudmi, Balant jih hoče »premahniti«. Naslednjo zimo pa pripoveduje pisatelju o sporih v srenjski kmetijski zadrugi: del članov z župnikom na čelu se zavzema za razdelitev denarja, Balant s somišljeniki pa temu nasprotuje in zagovarja koristi skupnosti.

VI. (226–) Balanta vsi zapuste, tudi orglati ne sme več. Poleti sklene s pisateljem oditi v bukovske planine in se povzpeti na vrh Raskovca. Vzpon, telesno že izčrpan, opravi le mukoma, toda takó se je hotel posloviti od gorá in življenja. Spomladi umre za rakom v grlu, potem ko je svoje ptiče spustil iz kletk v svobodo.

V prvi objavi Pastoralu v Ljubljanskem zvonu 1937 imamo kot uvod v II. del na staneh 206–208 še nekaj odstavkov besedila. Kozak tu — podobno kakor Mencinger v Moji hoji — riše začetek poti in triglavsko pogorje iz Spodnje doline prek Senožeti v Srednjo vas in dalje proti Uskovnici, obenem pa odklanja takratni avstrijski in nemški film, ker prikazuje naravo in ljudi v planinskem svetu nepristno, olepšano in zlagano. Ta del teksta se je avtorju zadel odvečen in moteč in ga je za dokončno objavo v knjigi opustil.

Za kompozicijo celotnega besedila je poleg opisane razporeditve snovi na šest delov značilno neko skupno nemirno in mračno razpoloženje, ki ga uvaža divja nevihta nad gorskim jezerom ter sklepa zaporedna Petraževa in Balantova smrt, povezuje pa Petraževa že vnaprej pripravljena krsta. Ta okvir pa ni samo razpoloženjskega, temveč tudi nazorskega značaja: v mislih imam Petraževo filozofijo vetra, ki jo pisatelj razpreda predvsem v prvem in zadnjem delu, po njej veter v panteističnem smislu povezuje naravo z božanstvom, hkrati pa tudi naravo z ljudmi kot spodbujevalec njihovih dejanj.

Po koncu hude ure Petraž zamodruje: »Veter je kakor bog . . . Samo veter in bog sta si podobna. Boga še živ človek ni videl, vetra pa tudi ne. Pride, stori in ga ni.« Ti stavki in misli spominjajo na Prešernov epigram o njegovi veri: »Kar je, beži. Al' beg ni Bog?« Prav pod naslovom Al' beg ni Bog? pa Kozak v Celici (1932) odkriva svoj panteistični nazor, do katerega se je že po maturi dokopal — v bohinjskih gorah. Petraž je torej miselno do neke mere pisatelj alter ego.

O vplivu vetra na ljudi in na njihove odločitve pa méni stari modrijan v prvem delu Pastoralu: »Pa pride veter tudi v ljudi [. . .] Nekaj časa se pripravlja, kakor k nevihti, potem potegne od nekod suh veter in ljudje gredo, kakor bi jih gnal vihar.« In v šestem delu teksta Kozak sam takole opisuje vlogo vetra v poslednjih trenutkih Balantovega življenja: »Veter [. . .] se je utrgal visoko v skalnih vrhovih, se zaganjal v hišo in upihnil v Balantu komaj še brleče življenje [. . .] Slišal je še bil vetrove, čutil sonce na obrazu, nad Liscem in zeleno Uskovnico [. . .] Kaj je mislil, ko je prišel zadnji veter vanj in je izpustil svoje ptičice v zelenje?«

Večina zgodbe v Pastoralu poteka v sedanjiku pripovedi, ki zajema nekako tri šibka leta v prvi polovici tridesetih, nekatere partije pa segajo v bližnjo ali daljno preteklost: Urškinje ljubzenske dogodivščine, Balantovo otroštvo in mladost, lakota in upor Bohinjcev. Prostorsko je skoraj celoten tekst postavljen v Bohinj, v naselje Žlan in neposredno k jezeru, na planini Praprotnica in Konjščica(?), na vrh Zelenega Špika (Viševnika?) in Raskovca ter le deloma na tolminsko stran. Kar zadeva osebe, njih značaje in usode, se zdi, da jih je pisatelj kombiniral po več resničnih modelih, predvsem pa je tu sproščeno delovala njegova ustvarjalna domišljija;

hišna imena Boltar, Balant in druga so v Bohinju znana, Petraža pa je Kozak najbrž rahlo preoblikoval iz Petrasa (Češnjica). S svojimi liki je hotel izraziti njihovo in marsikje tudi svojo tesno navezanost na naravo, slo po ljubezni in življenju, težnjo po socialni pravičnosti (kmečki upor, gospodarska kriza), hrepenenje po lepoti (gorski svet, ptice pevke, orglanje), iskanje življenjskega nazora in smisla ter obsojenost na minevanje in smrt.

Če bi naše krajše prozno besedilo označili za novelo v klasičnem smislu, kakršno poznamo od Boccaccia do Maupassanta, ne bi imeli prav, ker razodeva njegova struktura precejšnje razlike.⁵ Fabula Bohinjskega pastorala namreč ni ne enotna ne strnjena. Namesto v sebi zaokrožene fabule z nekaj osebami imamo več zgodb s kar številnimi osebami, ki si zaporedoma sledé ali se medsebojno prepletajo: Petraževa zgodba, ki zajema konec njegovega življenja; Balantova, ki je najbolj popolna, celostna; epizodna, a dovolj opazna zgodba zakoncev Boltar; razne miniaturne zgodbe: sirarja Urbančka, pastirice Urške pa Petraževega in Kamnarjevega.

Nadaljnja strukturna značilnost Kozakovega teksta je v njegovi delni subjektivni obarvanosti. Pripoved sicer navadno teče v tretji, mnogokje pa tudi v prvi osebi, kajti pisatelj spada med nastopajoče osebe: *Vročina je že puhtela iz skal, ko sem se dvigal navkreber do temnega gozda. Stopil sem v tihe sence, zajel me je opojni smolnati vonj. (III.) Balant je zapiral oči in videl sem, da se mu od srčne rane razliva žolč ... Ko sem ga poskušal zamotiti in ga izpraševal po ptičicah, se je le slabotno nasmehnil. (V.)* Tudi nazori nekaterih oseb so, kakor smo že povedali, hkrati pisateljevi: poleg Petraževega nezavednega panteizma zlasti Balantova socialna občutljivost, pravičnost in upornost.

Poleg pripovedi zgodbe in označevanja duševnosti se v strukturi Kozakovega besedila srečujemo še z dvema sestavinama, z orisom naravnih pojavov in planinske pokrajine ter z razmišljanjem ali pogovorom o človekovem duhovnem iskanju in sočasnem socialnem neredu. Obe sestavini sta tako močno zastopani, da zavirata tok in slabita moč pripovedi. Tako prihaja kakor sicer v Maskah tudi v Pastoralu do križanja pripovedi z orisom in refleksijo, klasična novela prehaja, združena z esejem, v »masko« in s tem do demaskiranja, snemanja naličij, odkrivanja resnične podobe ljudi in razmer.

Med orise pokrajine, ki zadržujejo pripoved, spadata prikaz nevihte nad jezerom ter večera in jutra na Praprotnici. Hudo uro pisatelj prikazuje od njenega vznika v Ukancu, njeno naraščanje in širjenje po Bohinju, vznemirjenost ljudi in nastalo škodo, pri tem orisu pa ne gre le za mojstrsko impresijo, temveč tudi za sugestivno mračen uvodni akord celotnemu Pastoralu. V orisu zgodnjega večera in prebujajočega se jutra na planini Praprotnici z ljubezensko igro in žgolenjem ptičev Kozak nasprotno razodeva planinski svet v barvah, zvokih in vonjih intimno, nežno in ubrano.

Najbolj vidna zgleda epsko dogajanje zavirajočega razmišljanja sta pisateljevo meditiranje na vrhu Zelenega Špika o neskončnosti in mogočnosti vesoljne narave ter o neznatnosti in minljivosti človeka pa o njegovem hrepenenju po sreči, iskanju smisla in strašnem trpljenju, na drugi strani pa Balantov in Boltarjev pogovor s Kozakom o gospodarski in moralni krizi, o brezposelnosti, a tudi nedelavnosti in lahkomišelnosti, o razprodajanju zemlje v tridesetih letih ob konkretnih primerih iz Bohinja; ta sociološki diskurz o gospodarski krizi spominja na neko drugo, ljubljansko »masko«, na Munija. Na vdor refleksije v epiko in na odiranje le-te naletimo že v Mencingerjevi povesti in potopisu Moja hoja, le da je njen avtor večji racionalist

⁵S svojevrstno strukturo te Kozakove zvrsti se je največ ukvarjal zagrebški slovenist Krešimir NEMEC v uvodni študiji k njegovim *Novelam* (SM, 1984) z naslovom Svet brez maske.

in manj emocionalen kakor Kozak.

Slog v Bohinjskem pastoralu ni enoličen, temveč se prilagaja vsakokratni snovi, dogajanju, razpoloženju ali razmišljanju v stavčni skladnji ali v posameznih metaforah. Tako pisatelj podaja uvodno nevihto predvsem z onomatopoeičnimi glagoli (in samostalniki), zdaj dovršnimi, zdaj nedovršnimi: *veter se je zaprašil, jerebiki so završale, piš je švignil mimo, vijoličast blisk je pretrgal nebo, čudno je šumelo v zraku, hreščale so visoke bukve, tresle so se smreke; bliski so švigali skozi točo, ki je odskakovala od lesenih streh; v zamolklem bobnenju se niso več čuli vzdih in molitve; je počilo, da se je stresla hiša*. Ko Balant napeto pripoveduje o nevarnostih in pasteh tihotapljenja prek bohinjsko-tolminskih hribov, uporablja v dosti naglem tempu kratke, skope, odsekane stavke:

Bila je trda noč, ko smo se splazili s senika in skočili čez planino. Zašli smo v steno, kjer nismo mogli nikamor naprej. Hudič vedi, kje nas je okoli vodil, zjutraj smo bili spet tam, kjer prejšnji večer. Poskušali smo podnevi. Razkropili smo se in si pomagali naprej, kakor smo vedeli in znali. Ves dan smo slišali financarje zdaj spredaj zdaj zadaj. (II.)

Nasprotno pa Kozak, ko na Zelenem Špiku meditira o skrivni sili v kozmosu in človeku, vznemirjen in vznesen ponavlja sorodne stavke in kopiči besede, njegovo izražanje postane hipertrofično:

Ali čuti [mrtvi] vseeno, kako silijo žarki v zemljo? Ali tudi tam ni pokoja? Je tudi večni mir le privid, ki ga ni? . . . Kako je [skrivna sila] spočela prvo dejanje, iz katerega se je rodilo toliko hrepenenja, ljubezni in obupa, sovraštva in krivic, zločinov in nasilja, zmage in volje . . . Odgovora ni, ne dá ga razgreta zemlja, ne ve o njem modri svišč, molče goré, gozdovi in zemlja . . . (III.)

Podobno se prilagajajo vsebinski situaciji v Kozakovem besedilu posamezne metafore, glagolske, samostalniške in pridevniške, redkeje prislovne, in v stavke razširjene komparacije. V ubranih pokrajinskih impresijah in ustreznih razpoloženjih so nežne in vedre: *nebo nad podrtó goro je bilo svetlo zrcalo, srebrno so pele med visokimi smrekami gajgarice (sinice), (jezero) je ležalo med gorami kakor skleda čistega srebra, zlata luč se je pretakala nad puhasto meglo, je žuborelo veselo smehljanje okoli kotla, tišina se je razpredla nad planino. Tam nad Zajamniki, ob robu temnega gozda, cvete vsako leto obsorej šipkov grm. Ko sem se mu zjutraj približal, mi je bilo, kakor da sem zagledal v sanjah zasluteno deviško telo*. (II.) Pri drugačnih pokrajinskih impresijah in razpoloženjih postanejo metafore in primere bolj nazorne in navadno tudi trpke: *nad Črno prstjo je utripala kakor oreh velika zvezda, le mrzle luči na nebu so živo utripale, v Ukancu je visela siva plahta (dežja) do tal; skozi gosto zaveso (dežja), ki se je hitro pomikala nad vodo, se ni več videlo; v gozdovih so hrumele orgle vetrov, na vrhovih je viselo molčanje. Balant pa je bil sivkast v lice, kakor bi ga načenjal zeleni volk. Na nekaj mestih, ko hoče svoje osebe prikazati zbadljivo ali poveljčano, se Kozaku plastičnost izraza stopnjuje do hiperbolike: *Kakor nalašč je debeli valpet jezdaril vsak dan po dolini, vtikal svoj nos v hiše in se je ljudem zdelo, da jih žive ščiplje s kleščami*. (I.) *Stal je (Balant) razkoračen sredi nizke kuhinje in segal skoraj do stropa. Režal se je na vsa usta, da so se bleščali lopatasti zobje*. (I.) Včasih pa se pisatelju težnja po nazornosti sprevrže v naturalistično drastiko: (Petraž:) *»Kadar se bliža taka nevihta, izgube vsi, nad katerimi se zbirajo oblaki, zadnjo pamet. Kakor baba, ki je bežala pred ploho in si je kiklo zavezala čez glavo, da bi ušla suha, pa je padla v vodo in utonila.«* (I.) (Balant:) *»Sem mislil, da imajo kokoši (ženske) zadosti enega petelina (moškega)«*. (IV.)*

Kozakov Bohinjski pastoral je končno zanimiv tudi z jezkovnega vidika. V njem se srečujemo s številnimi hišnimi imeni, predvsem iz Zgornje doline, nekaj smo jih v razpravi navedli,

in s pristnimi oblikami za prebivalce naselij: *Fužinárji* (Stara Fužina), *Srénjani* (Srednja vas, pridevnik je srenjski), *Čéšnjani* (Češnjica), *Gorjušci* (Gorjuše). Z raznimi ledinskimi imeni iz vsega Bohinja nas pisatelj naravnost zasuje, npr. *Jelarčevo kopišče*, *Medveščkova dolina*, *Lazarjevo korito*, *Mršljan*, *Brzca*, *Prebrnica*, *Mizica*, *Ražnajca*, *Močila*, namesto novejšje oblike Mesnovec uporablja staro *Mecesnovec*.

Obilno uporablja besedišče iz bohinskega govora: *čumnata* (vmesni prostor v kmečki hiši med pritličjem in nadstropjem, navadno za hrambo živil), *stog* (kozolec), *čedra* (pipa), *stan* (bivališče za ljudi v planini), *múrava* (nizka, mehka in gosta trava pred stanom), *rovti* (više ležeče senožeti), *bavta* (tesarska sekira), *lepénje* (veliko lapuhovo listje v planini), *sirarca* (sirarna), *žetár* (golida, posoda za mleko), *konta* (globel, vrtača); *postal je prstjên* (siten, tečen), *odtrnkan rilec* (rilec brez trnka, s katerim so prašiču onemogočili požrešnost in napadalnost), *oburiti se* (unesti se: o hudi uri), *planováti* (planšariti).⁶

Obliki *oča* (nam. oče) in *deklič* (izg. dekláč, nam. deklè) je mogel Kozak v Bohinju v tridesetih letih slišati na vsakem koraku, *možovi* (nam. možje) pa so bili že tedaj arhaični in redki. Primeri, ki razodevajo značilne glasovne spremembe v bohinski govoric, so v Pastoralu naslednji: *Tminsko* (Tolminsko), *pod pasho* (pazduho), *stržci* (stržki), *tači* (taki), *pod Kračimi plazi* (Kratkimi), *debvar* (deblar, detel), *bavta* (balta).

Ko se na Praprotnici znajde razigrana družina obeh spolov, dekliška imena in z opisnimi deležniki izražena dejanja žensk, kakor je po vaseh Zgornje doline v navadi, maskulinizira: »Nič nisem pomislil, ko je Johanč (Johanca, Ivanka) povedal, précej sem te spoznal,« je hitela starka. — »Glej, kako sem mu ostal zvest,« se je veselo hihitala. — »Rezka (Rezke) ni?« sem vprašal Janeza. »Ne, letos je šel v hotel.« — »Si prišel orglat?« ga je porogljivo prašal Uršk (Urška). — »Mene je strah, še spati ne bom mogel,« so prosile.

Po nadrobni razčlenitvi Kozakovega besedila prihajamo do naslednjega povzetka svojih dognanj: Dogajanje je postavljeno v trideseta leta, deloma v bližnjo preteklost, prostorsko pa k Bohinjskem jezeru pa v sosednje planine in goré. V spisu prevladuje tegobno in mračno ozračje minevanja in smrti, kljub temu ga idejno ne bi mogli označiti za pesimističnega. Razodeva namreč tudi človekovo tesno navezanost na naravo, njene lepote, sile in mogočnost ter s tem panteizem, deloma tudi slo po življenju, boj za obstanek in zlasti upor zoper socialne krivice. Pripoved poteka v tretji osebi, marsikje pa je tudi avtorsko prvoosebna, Kozak spada med nastopajoče osebe in z njimi deli tudi znaten del svojih nazorov. Za zvrstnost spisa je značilno, da ne gre za klasično novelo: v njem se razvršča več zgodb in gnete veliko oseb, daljši razpoloženski orisi pokrajine npr. ob nevihti, pa razmišljanja in pogovori o raznih filozofskih in socialnih vprašanjih zavirajo in rahljajo dinamiko in strnjenost epske pripovedi. Slog se v skladnji in metaforiki ustrezno prilagaja situacijam in občutjem, krajevni govor je zapustil močne sledove v besedišču, glasovju in oblikah. V planinski svet, in sicer Kamniških Alp, je

⁶Kozakovega izraza *mirájna*, ki naj bi bil ljudski, danes nihče ne pozna, ne Bohinjci ne etnologi ne dialektologi. Podobno zveni bolj znana beseda *marájna*, to je bila večja ali manjša omara za živila v kuhinji ali veži, vendar je za obe Kozakovi zvezi — *sédel je na mirujno*, (umrla je) *ležala na mirujni* — ne moremo uporabiti. Zato bi mirujna utegnila pomeniti preprosto skrinjo, kakršno so za živila uporabljali pred omaro marajno, bodisi običajno kmečko klop. V Bohinju so imeli nekdanj navado, da so umrlega najprej umili in oblekli, zatem položili »k miru« na klop in zanj molili, končno pa dali v krsto in »na pare«. Sintagma »k miru« je mogla pomeniti ali po slovensko »k pokoju« ali po furlansko »k zidu«. (Pojasnila za to opombo sta dali etnologinja Fanči Šarf iz Ljubljane in slavistka Marija Cvetek iz Bohinja.)

bil Kozak posegel že v Belem macesnu, polnem strastnih človeških likov in izjemnih obratov v fabuli. Od te romantične ljudske povesti (Vodnikova družba, 1926) je poteklo skoraj deset let, v njih je pisatelj dozoreval, da nam je dal mojstrske Maske in v njih okviru Bohinjski pastoral.

Joža Mahnič
Ljubljana

ENDRE ADY PRI SLOVENCIH

Madžarski literarni zgodovinarji štejejo med južne Slovane največkrat le Hrvate in Srbe. Pojem južni Slovan pa vsebuje tudi Slovence. Res pa je, da so bili v preteklosti tako madžarsko-hrvaški kot tudi madžarsko-srbski književni stiki bolj neposredni in intenzivni kot madžarsko-slovenski, vendar to ne sme biti ovira pri raziskovanju duhovnega gibanja med Madžari in Slovenci.¹ To je potrebno storiti tudi zato, ker se književni stiki med dvema sosednima narodom zadnja leta vedno bolj razvijajo.

Endre Ady (1877–1919) je najpomembnejši predstavnik moderne madžarske lirike. Če ga hočemo vzporediti s slovenskim sodobnikom, je to vsekakor Cankar. Adyjeva poezija, ki črpa iz francoske tradicije, je madžarsko književnost postavila v sam vrh evropske literature. Njegova simbolistična lirika je prek močnega individualizma pokazala nove vrednote življenja v začetku 20. stoletja. Kot dober poznavalec evropskih duhovnih in družbenih razmer, se je zavedal madžarske zaostalosti. Napetost v njegovih pesmih z družbeno tematiko izhaja prav iz tega dejstva. Tudi njegove ljubezenske pesmi so pomenile nekaj novega, nenavadnega: namesto idile srečamo pri njem boj z žensko. V svojem relativno kratkem življenju je objavil več pesniških zbirk.

Sprejem pesništva Endreja Adyja je posebno poglavje v madžarsko-južnoslovanskih književnih stikih. O hrvaških in srbskih odmevih Adyjeve poezije so pisali številni poznavalci. Pregledali so dosedanje prevode in analizirali njihov vpliv.² V svoji študiji želim v glavnih črtah predstaviti sprejem Adyjeve poezije v Sloveniji. O splošni značilnosti recepcije madžarske književnosti v Sloveniji — brez poznavanja le-te, je težko razumeti tudi sprejem Adyjeve poezije — sem že pisal.³

Glas o Adyju je v Slovenijo prispel precej časa po pesnikovi smrti. Sprejemanje njegove

¹Slovenski literarni zgodovinar Štefan BARBARIČ, raziskovalec in spodbujevalec madžarsko-slovenskih stikov v eni svoji študiji z grenkobo ugotovi: »Slovensko-madžarski literarni stiki so komaj znano poglavje naše kulturne zgodovine.« Š. B., A szlovén irodalom első magyar nyelvű áttekintése (Prvi pregled slovenske književnosti v madžarskem jeziku), *Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok* (Južnoslovansko-madžarski književni stiki) I. Újvidék, 1982, 240.

²Za primer: Sztoján D. VUJICSICS, *Ady és a szerbhorvát írók* (Ady in srbskohrvaški pisatelji) *Világirodalmi Figyelő* 1958, 128–137. István LŐKÖS, *Az Ady-líra és a délszlávok* (Lirika Adyja in južni Slovani) v: I. L., *Hidak jegyében* (V znamenju mostov) (Budapest, 1974), 107–132. István LŐKÖS, *Ady és Kelet-Európa* (Ady in Vzhodna Evropa), I. L., *Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok* (Madžarski in južnoslovanski književni stiki), (Budapest, 1984), 443–451.

³V: István LUKÁCS, *Recepcija madžarske književnosti v Sloveniji v 20. stoletju*, *Slavistična revija* 1991, št. 1, 71–83.

poezije lahko razdelimo na dva dela. Prvo obdobje štejemo od leta 1933, se pravi od objave prve Adyjeve pesmi v slovenskem prevodu, vse do leta 1977, do objave prve Adyjeve zbirke. Mejnika drugega obdobja določata dve samostojni zbirki: leta 1977 in 1980. Kdo so prevajalci Adyjeve poezije, katere pesmi so prevajali, kaj je značilno za te prevode, kakšen odmev so imeli prevodi madžarskega pesnika?

Prvi prevajalec Adyjevih pesmi je bila pomembna osebnost slovenske moderne Alojz Gradnik (1882–1967), ki v intervjuju leta 1954 takole pravi o prevajanju Adyja: »Ady mi je res ležal. Zelo rad sem ga prevajal. Vsega niti objavil nisem. Na primer revolucionarna Pesem ogrskih Jakobincev mi je obležala v predalu. Prevajati sem ga začel po kongresu Penkluba v Budimpešti. Tam sem namreč iztaknil v nekem antikvariatu antologijo madžarske lirike v nemščini in Adyja v francoščini.«⁴ Gre za štiri pesmi: Polpoljub (Félig csókolt csók), V jeseni (Három őszi könnycsepp), Madžarska ledina (A magyar Ugaron), Adam, kje si (Ádám, hol vagy?).⁵ Od štirih pesmi je najbolj znana in najbolj pomembna Madžarska ledina. Razen prve kitice – v prevodu katere beremo tudi o vreščanju vran — Gradnik zvesto sledi originalu. Za 'zemljo, ki jo zaradi počitka pustijo neobdelano' Ady uporablja besedo »ugar«, ki je enakovredna slovenski ledini. Simbol madžarske zaostalosti se v Gradnikovem prevodu pojavlja s sinonimi: v naslovu ledina, 'neobdelana zemlja', v pesmi dvakrat puščava, 'pusta pokrajina'. Adyjev simbol »Ugar« prav zaradi te sinonimike zgubi v Gradnikovem prevodu simbolno vrednost.

V vrsti prevodov sledi pesem Božič (Karácsony) iz leta 1937, ki je bila objavljena že leta 1899 v zbirki Versek (Pesmi) v Debrecenu.⁶ Pod prevodom je prevajalec podpisan le »Juv-ventus«. Pesem, ki vsebuje petofijevske reminiscence, je želja od »priljubljene majhne vasi« odtrganega pesnika, da se vrne v nekdanjo vaško božično idilo. Pesem je bila objavljena v soboškem evangeličanskem mesečniku, vendar je prevajalec pesem dodobra skrajšal — predvsem konec — in njen verski karakter še bolj izpostavil. Hudomušno bi lahko rekli, da gre za provincializirano in popačeno varianto zgodnje Adyjeve pesmi z versko vsebino.

Po več kot dvajsetletnem premoru leta 1959 spet najdemo štiri Adyjeve pesmi v prevodu Branka Šömna.⁷ Prevajalec na kratko predstavi madžarskega pesnika in konča tako: »Pričujoči izbor posreduje bralcu zgolj skromen vpogled v poezijo tega velikega pesnika, ki je pri nas skoraj še popolnoma neznan.« Kar se tiče zadnje ugotovitve, ima Branko Šömen prav. Prevedel je naslednje pesmi: Poljubi z zaprtimi očmi (Csukott szemű csókok), Himna ničemur (A Nincsen himnusz), Živeti, dokler živimo (Élni, míg élünk), Zvezde nad zvezdami (A csillagok csillaga). O teh prevodih lahko rečemo, da se strogo držijo originala in se z njimi bralčeva vednost o velikem madžarskem pesniku le malo razširi. O Šömnovih prevodih moremo reči, da so le skromni poskusi.

Ti tu in tam objavljeni prevodi in komentarji ob njih kažejo na pomanjkljivo predstavitev madžarske književnosti v Sloveniji. Toda če hočemo podati realno sliko, moramo povedati, da je bil sprejem slovenske književnosti na Madžarskem podoben. S prevodi nekaterih klasikov si ta dva sosedna naroda še dandanes dolgujeta.

⁴Marja BORŠNIK, Pogovori s pesnikom Gradnikom, *Nova obzorja* 1954, št. 7–8, 458. Pogovori so bili pozneje objavljeni v knjižni obliki. M. B., *Pogovori s pesnikom Gradnikom* (Maribor, 1954).

⁵*Ljubljanski zvon* 1933, 398–401. Ob štirih Adyjevih pesmih najdemo po eno pesem Kosztolányija, Sarolte Lányi in Piroške Reichard.

⁶*Düševni list* 1937, št. 1, 5–6.

⁷*Sodobna pota* 1959, št. 6–7, 284–285.

V sredini šestdesetih let najdemo v slovenskih revijah več prevodov Adyjevih pesmi. So-boška revija *Svetla* pot je objavila štiri Adyjeve pesmi v prevodu Beatriče Baboš: *Ne vrnem ti* (Nem adom vissza), *Sorodnik smrti* (A Halál rokona), *Kri in zlato* (Vér és arany), *Kogar jaz poljubim, pobledi* (Akit én csókolok).⁸

Od štirih spadata pesmi *Sorodnik smrti* in *Kri in zlato* med znane Adyjeve pesmi. Prevodi Beatriče Baboš so točni, kakšne posebne vrednosti pa jim ne moremo pripisati.

Alojz Gradnik, prvi prevajalec Adyja, se leta 1964 spet pojavi z dvema prevodoma: *Veliki blagajnik* (A nagy Pénztárnok), *Molitev po vojni* (Imádság háború után).⁹ Ti dve pesmi spadata v dva pomembna Adyjeva tematska kroga: denar in vojna. Gradniku kot pesniku je bila Adyjeva lirika blizu. »Nič čudnega ni, da je bil Ady zelo blizu Alojzu Gradniku, ki je v svojih prvih dveh zbirkah, še posebej v *Padajočih zvezdah*, odkrival podobne pesniške pokrajine in stal pred podobnimi vprašanji,« piše Denis Poniž.¹⁰ Gradnikovi prevodi lahko resnično vzbudijo eruptivno vzdušje Adyjeve poezije.

Da bi bila predstavitev popolna, omenimo še prevod dveh Adyjevih novel: *Prekopavanje repe* (Répakapálás) v prevodu Soče Hafner¹¹ in *Grba* (A púp).¹² Ti prevodi nimajo posebne umetniške vrednosti, pa tudi Adyjeve novele so manj pomembne.

Pravi preobrat v sprejemanju madžarske lirike in znotraj nje Adyjeve poezije pomeni leto 1977. S pomočjo prevoda Jožeta Hradila in s prepesnitvijo Kajetana Koviča je slovenski bralec dobil sedem Adyjevih pesmi: *Hortobaški poet* (A Hortobágy poétája), *V Pariz je prišla jesen* (Párizsban járt az ősz), *Tožba pod drevesom življenja* (Sírás az élet-fa alatt), *Ledin zlati kip* (Léda arany-szobra), *Bog, neutolažljivi* (Isten, a vigasztalan), *Himna ničü* (A Nincsen himnusa), *A če vendar* (De ha mégis).¹³ Izbor in prevod pričata o dobrih poznavalcih Adyjeve lirike. Pesnik Kajetan Kovič je začutil Adyjevo pesniško genialnost. V kratkem eseu, ki ga je napisal pred pesmi, med drugim beremo: »Če ga njegovi rojaki marsikdaj označujejo kot najbolj madžarskega med svojimi pesniki, pa ga mi, ki ga gledamo od zunaj, čutimo v docela evropski in splošnočloveški duhovni razsežnosti.«

Isto leto je objavljena Madžarska lirika 20. stoletja.¹⁴ Zbirko sta uredila Jože Hradil in Kajetan Kovič. Na podlagi prevoda sta pesmi prepesnila Kajetan Kovič in Jože Šmit. To je v Sloveniji hkrati prvi in najbolj pomembni pregled madžarske poezije v knjižni obliki.¹⁵ V antologiji so predstavili 29 madžarskih pesnikov. Izbor se začne z Adyjem in se konča z Dezsőjem Tandorijem, ki je najmlajši v zbirki zajeti pesnik. Sklepna beseda Jožeta Hradila da knjigi še dodatno vrednost, saj avtor ob orisu razvoja madžarske lirike v 20. stoletju predstavi tudi pomembnejše pesnike. Večji del v tem izboru upoštevanih Adyjevih pesmi je iz zbirk *Új versek* (Nove pesmi) in *Vér és arany* (*Kri in zlato*). Te pesmi so vse po vrsti vključene v poznejšo samostojno Adyjevo zbirko. Slovenske recenzije o zbirki pozdravljajo antologijo, toda resnejše analize se nihče ne loti. Poglejmo odlomka iz dveh recenzij: »Ob izidu madžarske antologije

⁸ *Svetla pot* 1963–64, št. 2–4, 51–52 in 119.

⁹ *Obzornik* 1964, št. 3, 177 in št. 4, 254.

¹⁰ Denis PONIŽ, *Poezija velike samote*, *Dnevnik* 1981, (7. november), št. 304, 7.

¹¹ *Primorski dnevnik* 1965, (18. februar), št. 41.

¹² *Večer* 1972, (13. julij), št. 161, 7.

¹³ *Sodobnost* 1977, št. 10, 979–983.

¹⁴ Ljubljana, 1977.

¹⁵ Orsolya GÁLLOS je v Sloveniji objavila študijo o madžarski liriki šestdesetih let, v: O. G., *Madžarska lirika estdesetih let*, *Sodobnost* 1974, št. 6, 541–546.

nam stopajo v ospredje nekateri specifični momenti, zlasti to, da gre za poezijo sosedskega naroda, da pa ne gre niti za slovansko niti indoevropsko jezikovno kulturo, nadalje, da smo iz madžarščine doslej dobili redke prevode, zlasti v poeziji.¹⁶ »Z. antologijo «Madžarska lirika 20. stoletja» se je iz Slovenije menda prvič odprl širši vpogled v moderno poezijo sosednjega ljudstva. Jezikovni prag je bil poleg drugega tako visok, da k nam ni bilo mogoče prenesti obsežnejših pesemskih celot, kaj šele obsežnejšega izbora, knjige verzov ipd. Razen Petőfija menda nima noben madžarski pesnik samostojne knjige v slovenskem jeziku.«¹⁷

Po drugi svetovni vojni je bil v samostojni zbirki predstavljen najprej Sándor Petőfi s pesnitvijo Apostol.¹⁸ S skupnimi naporii Jožeta Hradila in Kajetana Koviča se je z objavo zbranih pesmi Endreja Adyja — kot druge samostojne knjige — začelo novo obdobje v recepciji madžarskega pesnika v Sloveniji. Slovenci so s tem dejanjem poravnali še en dolg do sosedne književnosti. Zbirka je bila objavljena pod naslovom Kri in zlato ob stoletnici pesnikovega rojstva.¹⁹ Izbor je dvojezičen in vsebuje petdeset pesmi. Jedro zbirke sestavljajo pesmi iz obdobja med letoma 1906 in 1909 — torej stvaritve mladega Adyja. Večina je ljubezenskih. Na naslednjo zbirko je bilo treba čakati le tri leta.²⁰ Ta novejša zbirka je ostala tako rekoč brez odmeva v slovenskem tisku,²¹ ni pa prinesla nič novega glede oblike, izbora in tudi v kvaliteti prevodov ne. Druga zbirka je prav tako Hradilovo in Kovičevo delo. K prej objavljenim petdesetim pesmim se je pridružilo še triindvajset novih, tako jih nova zbirka vsebuje triinsedemdeset. Vrtni red pesmi je v obeh zbirkah enak kot v izvirniku. Le omenimo, da je Adyjeva zbirka, ki jo je sestavil Paskal Gilevski, makedonski pesnik, tematska zbirka.²² Gilevski je Adyjeve v makedonščino prevedene pesmi razdelil v naslednje tematske kroge: Dvajca sveti edrilicari (Dva sveta jadralca), Nasiot gospodar e parata (Naš gospodar: Denar), Nema da padne crvenata dzvezda (Nikoli ne pade rdeča zvezda), Sakam da prozboram so smrtta (Želim pogovor s Smrtjo). Gilevski upošteva predvsem sprejemajočo književnost, to je makedonsko, in se s pomočjo tematskih krogov suvereno približa Adyjevi poeziji. Tu ne gre le za naveden prevod. Gre za več: za adaptacijo lirike Endreja Adyja in za posebno razumevanje le-te. Hradilov in Kovičev izbor je prav nasproten izboru Gilevskega. Ifigenija Zagoričnik o zapoznelem sprejemu Adyjeve lirike opozarja tudi na gornje razlike in piše naslednje: »Tako pozno kot Slovenci so Adyja sprejeli medse tudi Makedonci. Če primerjamo izbora Adyjevih pesmi v makedonščini in slovenščini, lahko ugotovimo več skupnih značilnosti, razlikujeta pa se v pristopu do poezije. Jože Hradil in Kajetan Kovič sta izbrala predvsem pesmi «mladega» Adyja. Odločila sta se za širši izbor ljubezenskih pesmi o Ledi, tako da je samo nekaj zadnjih pesmi nastalo po letu 1912. Za Slovence je torej še zmeraj najbolj zanimiv Ady kot simbolist, make-

¹⁶ Dominik MAJČEN, Madžarska lirika 20. stoletja, *Dialogi* 1977, št. 7–8, 478.

¹⁷ Jože HORVAT, Vpogledi in vtisi. Srečanje z nekaterimi madžarskimi avtorji ob izidu antologije Madžarska lirika 20. stoletja. — Sosedske vezi, *Delo* 1977, (2. april) št. 77, 6.

¹⁸ Sándor PETŐFI, *Apostol*. Prev. Jože Hradil (Murska Sobota, 1973).

¹⁹ Murska Sobota, 1977. Prevod: Jože Hradil in Kajetan Kovič.

²⁰ Ady. Izbral in prevedel Jože Hradil. Uredil in prepesnil Kajetan Kovič (Ljubljana, 1980).

²¹ O zbirki smo našli le dve recenziji: Denis Poniž, navedeno delo. Niko Grafenauer, Poročila, *Teleks* 1981, (30. april) št. 17, 10–11. Misel iz Grafenauerjeve ocene: »Oba prevajalca sta dokaj zapleteno skupno delo, kot je mogoče sklepati zgolj po zvenu slovenskih besedil in brez poznavanja izvirnika (podčrtal I. L.) opravila tako, da v njem na moč razvidno ohranjena Adyjeva moderna pesniška senzibilnost.«

²² Endre ADY, *Pesmi* (Skopje, 1977).

donski prevajalec pa se je odločil za razporeditev pesmi po motivih. Tako zgrajena zbirka ima gotovo globlji pomen za sodobno makedonsko poezijo; slovenski pa do neke mere pojasnjuje tendence sodobne slovenske poezije. Verjetno je zaradi tega dobil Ady v makedonščini bolj romantični, v slovenščini pa bolj secesijski prizvok.²³ Zbirka Gilevskega je literarno vseka-kor bolj zanimiva. Vrednost Adyjeve zbirke v slovenščini je s sklepno študijo Istvána Királyja toliko večja. Žal, sklepna beseda ne obravnava Adyju sorodne ali pa tudi nasprotno težnje v slovenski književnosti na prelomu stoletja. Na ta način bi bilo mogoče še bolj približati Ady-jevo liriko slovenskemu bralcu. Prevodi Hradila in Koviča sta v primerjavi z vsemi prejšnjimi na visoki ravni in popolnejši. Mogoče bi le Gradnikove prevode lahko ocenili podobno. Kovič teži k verodostojnosti, le tu in tam odstopa od originala. Večina Adyjevih pesmi je v vezani obliki, vendar v prevodu naletimo tudi na nedoslednosti. Kljub vsemu pa sta Adyjevi zbirki, delo Hradila in Koviča, vendarle približali velikega madžarskega pesnika Slovincem.

Najbolj pogosta oblika sprejemanja tuje književnosti je prevod. Delo in avtor, ki ju izbere prevajalec, zelo dobro ocenita in določita tiste vrednote, ki jih nacionalna književnost potrebuje iz književnosti sosednega ali drugega naroda. Prevajalca, ki je lahko tudi sam pisatelj ali pesnik, vodijo razne pobude pri izbiri: to so lahko osebne ambicije (izbran avtor in delo sta v skladu z njegovimi estetskimi težnjami), prevaja po naročilu (tudi to se zgodi), ob prevajanju klasika pa je posebnega pomena želja, da bi spremljali razvoj druge književnosti, da bi s prevedenim delom zapolnili manjakojoči žanr ali da bi z njim okrepili že uveljavljeno literarno smer itn.. Če raziskujemo odmev madžarske književnosti v Sloveniji in kot del tega tudi odmev Adyjeve lirike, ki je bil v začetkih skromen, toda pozneje vedno močnejši, pridemo ob velikokrat poudarjenih ocenah in kritičnih pripombah do številnih splošnih in tudi povsem konkretnih ugotovitev. Najprej bi morali omeniti, da je madžarska književnost za slovensko manj pomembna, zaradi jezikovnih in kulturnih ovir in zaradi tega ker je bila slovenska književnost vedno usmerjena bolj proti zahodu. Iz tega sledi, da so prevedena dela nastajala bolj naključno. Tako se seveda ni mogla izoblikovati prava predstava o madžarski književnosti v Sloveniji (in o slovenski na Madžarskem). Ne poznamo velike klasike drug drugega, ker danes le redek prevajalec prevaja pesnike iz 19. stoletja. Žal pa ni nič bolj obetavnega glede sodobne poezije. Zavzet prevajalec (malo jih je), ki se ukvarja z madžarsko književnostjo, želi hkrati zapolniti vrzeli in spremljati premike v sodobnem ustvarjanju.

Ob spremljanju Adyjevih pesmi v slovenskem prevodu se ta dvojna naloga prevajalca zelo dobro pokaže. V zvezi z Gradnikovimi prevodi iz leta 1933, čeprav gre le za prevode štirih pesmi, moramo poudariti dve pomembni ugotovitvi. Prvič, da je bila Adyjeva poezija Gradniku zelo blizu, drugič pa, da so bili prevodi dokaj zgodnji odmev. Gradniku se je ponujala možnost, da Slovence obdari s prevodi sodobnega Adyja. Poznejši prevodi tu in tam (Šömen, Baboš, tudi Gradnik) vse do Hradil-Kovičeve zbirke, so le skromni poskusi: pomenijo začetek procesa »zapolniti vrzel«. Dve samostojni Adyjevi zbirki pa sta pomenili resničen preobrat v tej verigi: ob literarnozgodovinskih vrednotah Adyjeve lirike sta osvetlili tudi tiste vrline, na katere je že Gradnik opozoril prek svojih prevodov.

István Lukács

Filozofska fakulteta v Ljubljani

²³ Ifigenija ZAGORIČNIK, Endre Ady, *Dnevnik* 1978 (9. marec), št. 66, 8.

PRVI SLOVENSKI PREVOD POEJEVEGA ČRNEGA MAČKA V SOČI L. 1872

Politični list Soča se je pojavil v goriški javnosti aprila leta 1871. Časopis je bil glasilo istoimenskega političnega društva, ki si je zastavilo za svoj glavni cilj obrambo slovenskih narodnih pravic na področju Goriško-Gradišanske regije. Poleg taborov in čitalnic je bilo z izidom Soče zadoščeno potrebi po slovenskem glasilu na severnoprimeškem področju, kajti slovenski predhodniki Soče so že nekaj let prej utihnili. Ko je časopis začel izhajati, je bilo društvo Soča izraz politične povezave med klerikalci in liberalci, vendar je zveza kmalu propadla. Društvo in glasilo sta ostala v rokah liberalcev, ki so v tem političnem obdobju sledili kulturnim smernicam mladoslovencev.

Skraja je list nameraval biti glasilo vseh Slovencev na Primorskem, vendar do uresničitve zamisli ni prišlo. Tudi kasnejši stiki med Goričani in Tržačani, da bi združili moči in bi imeli v Soči skupno glasilo, so spodleteli. Vsaka pokrajina je namreč želela imeti svoj politični list, ker je hotela samostojno nastopati na svojem področju.

Soča je bila do prve svetovne vojne najmočnejše slovensko glasilo na Goriškem in je bila vseskozi do ukinitve med politično najvplivnejšimi slovenskimi listi. Do smrti dr. Karla Lavriča (1818–1876), ki je bil duša liberalnega in protiklerikalnega gibanja na Goriškem, je bil list popolnoma mladoslovensko glasilo. Leto kasneje je zapustil glasilo glavni urednik in delničar Soče Viktor Dolenc (1841–1887) in se preselil v Trst. Brez teh dveh mož je mladoslovenstvo na Goriškem ostalo osiromašeno.

Glede kulturne usmeritve časopisa je treba povedati, da se je po triletnem sodelovanju l. 1873 službeno odselil v Ljubljano Fran Levec (1846–1916), njegov vpliv pa je ostal živ v listu skozi vse prvo desetletja časopisa. Levec je bil v letih 1871–73 profesor na goriški gimnaziji pa tudi korektor, organizator in urednik Soče. S svojo liberalno vnemo in odprto kritiko je izzival ostro nasprotovanje klerikalcev, s kulturno razgledanostjo pa je prinesel Soči odlične prispevke na kritičnem, esejističnem in literarnem področju.

Leta 1875 je nastopila na Goriškem politična sprava. Klerikalci in liberalci so dosegli politični kompromis in Soča je postala glasilo obeh, kljub temu pa se je list razvijal v smislu zmernega liberalizma. Zelo živa je ostala v listu komponenta ustanoviteljev, ki so stali ob strani Lavriču in Dolencu, vseslovenski kulturni duh, ki ga je prinesel Levec, pa je počasi tonil v goriški provincialnosti.

Po vsej verjetnosti je prav Levčeva zasluga, da je Soča na prvi strani objavila podlistek z bogato in raznoliko vsebino. Med Levčeve najvažnejše prispevke sodi literarnokritična polemika s časopisom Zora in njegovim urednikom Davorinom Trstenjakom (Soča 1872, str. 3, 5, 7) in življenjepis ter delo Valentina Staniča (Soča 1873, str. 15, 17, 19, 20, 24, 29, 30–35). Ko se je preselil v Ljubljano, je Soči poslal kritiko Tugomerja (Soča 1876, str. 23, 26, 30, 32). To je bila ena od treh kritik, ki so izšle takoj po objavi Jurčičevega dela. Z Levčevo odsotnostjo in prekinitvijo sodelovanja je nivo kulturno-literarnih prispevkov vidno padel.

Pomemben dejavnik Sočinih podlistkov so bili prevodi. Objavljenih je bilo mnogo, kakovost pa je bila večkrat vprašljiva. Boljši so bili prevodi iz tuje poezije, saj so se prevajalci lotevali samega Danteja in nemških klasikov. Sočini prevodi so bili poljudnega značaja in so bili namenjeni zabavi in razvedrilu.

V prvem desetletju Soče je bilo objavljenih čez dvajset prevodov iz lirike in proze. Goriški bralci so tako prišli v stik s poslovenjenimi deli slovanskih avtorjev, z nemškimi klasiki lirike

in v manjši meri z angleškimi oz. ameriškimi, francoskimi in italijanskimi pisci. Veliko število prevodov iz slovanskih literatur priča o političnem in narodnozaščitnem vzdušju med Slovenci prejšnjega stoletja. V tem smislu je treba videti v slovenskih prevodih, predvsem v tistih iz slovanskih književnosti, navdušenje za panslavistično in kasneje za jugoslovansko politično miselnost. Na začetku izhajanja je zelo otipljiva smer mladoslovenstva v jeziku in kulturi, proti koncu stoletja pa so prevodi v podlistku že pogojeni z deli »vseevropskega okusa«, ki imajo svoje najvidnejše predstavnike v francoski, ruski in češki romantiki in realizmu.

Poslovenitve tujih del je bilo treba v Soči jemati kot dokaz, da se slovenska kultura lahko uspešno meri z nemško in zlasti italijansko, kar je bilo v etnično mešanem mestu izrednega pomena. Žal v Soči zasledimo malo izvirnih del. V veliki večini so bili avtorski prvenci objavljeni že drugod. Kasneje, v obdobju lastništva Andreja Gabrščka, je podlistek reklamiral publikacije in knjižne zbirke Gabrščkove založbe.

Leta 1872 je bil v podlistku objavljen prevod Črnega mačka ameriškega avtorja Edgarja Allana Poeja (1809–1849). Avtor prevoda je bil Leopold Gorenjec (1840–1886), ki se je v tem primeru podpisal s psevdonimom Podgoričan. V Evropi je Poeja začel prvi prevajati Charles Baudelaire v petdesetih letih prejšnjega stoletja, od tod pa so se prevodi razširili po vsej Evropi. Prevod Črnega mačka v Soči 1872 je prvi slovenski prevod E. A. Poeja.

Leopold Gorenjec je bil rojen v Šentrupertu na Dolenjskem, umrl pa je v Novem mestu. V ljubljanskem semenišču se je spoznal z Ivanom Veselom, Franom Štrukljem, Janezom Bilcem, Josipom Ogrincem in se z njimi vneto učil slovanskih jezikov. Člani skupine so dopisovali v slovenske revije in se urili v pisanju in prevajanju iz ruščine, poljščine in češčine. Gorenjec je tudi po študijskem obdobju posvečal veliko pozornost nabiranju narodnega blaga. Objavljal je v raznih slovenskih listih. Ni bil velik in pomemben prevajalec, vendar je poslovenil veliko tujih del. Ob njegovi smrti je F. Levec celo zapisal, da je Gorenjec poleg Josipa Jurčiča najizdatnejše obogatil slovensko pripovedno literaturo.¹ Z druge strani pa Levec ni mogel mimo dejstva, da je bilo Gorenjevo prevajanje pravzaprav »prelaganje«. Gorenjcu je oporekal, da je v svojih prevodih obdržal preveč izrazov jezika, iz katerega je sproti prevajal. Ob smrti sta se Gorenjca spomnila tudi Kres in Slovan,² vendar nobeden od spominskih člankov ne omenja prevoda E. A. Poeja.

Zdi se nemogoče, da bi sodobnikom ušlo iz evidence tako pomembno delo, saj je bil Gorenjec za časa svojega življenja dovolj poznan, Poe pa tudi. Bolj verjetno je, da so pač bolj cenili prevode iz slovanskih jezikov, ker je bil trenutek slovenskega literarnega preporoda bolj naklonjen slovanskim kulturam. Vseeno pa je čudno, da ta prevod ni registriran v slovenski prevodni bibliografiji.

Poejeva novela je morala biti med prevodi tistega časa zelo opazna. Ko je bil objavljen prevod Črnega mačka, je bil Levec še profesor na goriški gimnaziji in urednik kulturne strani Soče ter je najbrž celo sam dal objaviti Gorenjčev prevod.

Leopold Gorenjec je torej prevedel ameriškega novelista kar tri desetletja pred drugimi slovenskimi prevajalci. Poejeva dela so se namreč začela pojavljati v slovenščini šele po prvem desetletju našega stoletja, načrtno pa od leta 1922.³ Verjetno je nekaj krivde za pozabo tudi v tem, da je Gorico močno razdejala prva svetovna vojna. Nekateri bogati zasebni arhivi so bili

¹Ljubljanski zvon VI (1886), 187–88.

²Kres (Celovec, 1886), 82–85; Slovan (1886), 12–13.

³Edgar Allan POE, *Krokar*, prev. in spremno besedo napisal Andrej Arko (Ljubljana, 1985).

izgubljeni in časopisne zbirke Soče so bile uničene. V popolni sestavi so bile na razpolago samo v Dunajski Narodni knjižnici. Opravičilo to seveda ni, saj Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani hrani med drugim prav Sočin letnik 1872, v katerem je izšel Poejev prevod.⁴

Vprašanje je, iz katerega jezika in iz katere objave je Gorenjec prevedel Črnega mačka. Verjetno si je pomagal s kakšnim slovanskim ali nemškim prevodom. Danes vemo, da je lahko segel po vsaj dveh nemških prevodih, ki sta bila objavljena pred letom 1872. Manj verjetna se zdi možnost, da se je Gorenjec naslonil na italijanski tekst. Prvi prevod Poejevih del je izšel v Italiji l. 1869.⁵

Obstaja tudi možnost, da je bil prevod povzet po srbsčini, ker je v Gorenjčevem prevodu veliko srbokroatizmov, vendar je treba biti s trditvami previden, saj natančna letnica izida srbskega prevoda ni znana.⁶

Pred začetkom tega stoletja je bilo zelo malo slovenskih prevodov Poeja. V glavnem so izšli v ameriških slovenskih izseljenskih revijah.⁷

Prevajanje je bilo v 2. polovici 19. stol. manjvredna dejavnost. Pomembneje je bilo ustvarjati izvirna dela.⁸ Brez dvoma je bilo premalo spodbude s strani knjižnih krogov, ki so menili, naj prevaja le, kdor ni sposoben ustvarjati. Po drugi strani je treba poudariti, da so izobraženci aktivno govorili vsaj dva jezika: slovenščino in nemščino. Pomanjkanje zanimanja za prevode lahko utemeljujemo z dejstvom, da je nemščina nudila veliko več prevodov iz tujih književnosti, zato slovenski izobraženci niso čutili potrebe po slovenskih. Ljubljanski zvon npr. v prvih dvajsetih letih izhajanja sploh ni objavljajl prevodov.

Prevajanje je postalo smiselno šele z razvojem slovenske pismenosti med zgolj slovensko govorečimi bralci nekako od tridesetih let prejšnjega stoletja dalje. Povečala se je skrb za suverenost in avtonomnost tujih literatur, poleg tega pa so Slovenci vedno v večji meri odklanjali vpliv Nemcev, ki je bil vsestransko prisoten in preveč rivalski.⁹ Zgodovina pripovednoproznega prevajanja iz ameriške književnosti sega v leto 1853, ko je zagledal luč prevod Uncle

⁴ Miša ŠALAMUN, *Slovensko primorsko časopisje: Zgodovinski pregled in bibliografski opis* (Koper, 1961).

⁵ Edgar Allan POE, *Erstaunliche Geschichten und unheimliche Begebenheiten*, l. 1859, kraj izdaje in prevajalec nista navedena. — Edgar Allan POE, *Unbegreifliche Ereignisse und geheimnisvolle Thaten*. Tudi: *Die mehrkwürdigsten Erzählungen* (Stuttgart, 1861), prevajalec neznan. — Edgar Allan POE, *Storie incredibili*, Saggio e versione di B. E. Maineri (Milano, 1869).

⁶ Edgar Allan POE, *Crna mačka i druge pripovetke*, preveo Branko Lazarević, Narodno delo [b.l.]. — *Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda 1868–1972*, IX. (Beograd: Petrović-Rak, 1981), 177–178.

⁷ Velemir GJURIN: Gregor Kotnik in njegov prevod Krokarja, Iz zgodovine prevajanja na Slovenskem: *Zbornik društva slovenskih književnih prevajalcev*, 5–7 (Ljubljana, 1982), 279–310.

⁸ Matej RODE, Pomen prevajanja za razvoj jezika, *Zbornik društva slovenskih književnih prevajalcev* (Ljubljana, 1985), 183–190. — Translations of american poetry in the slovene language (1990–1973), *Seminar on contemporary american poetry and criticism* (Ohrid, 1977), 11–15, 78–87.

⁹ Miran HLADNIK, »Svobodno po nemškem poslovenjeno«, *France Prešeren v prevodih: Zbornik društva slovenskih književnih prevajalcev*, 8–9, uredili Drago Bajt, Frane Jerman, Janko Moder (Ljubljana, 1985), 191–199. Avtor tudi meni, da smo Slovenci dobili prevode angleške in ameriške detektivske in kriminalne povesti Poeja in Arthurja Conana Doylea (1859–1930) šele v prvih letih našega stoletja.

Tom's Cabin or Live Among the Lowly pisateljice Harriet Beecher Stowe (1812–1896). Delo sta eden mimo drugega prevedla France Malavašič v Ljubljani in Janez Božič v Celovcu, kar je odprlo pot drugim ameriškim delom, predvsem divjezahodnemu romanu in ameriški eksotiki.

L. Gorenjec je v svoji narodni in vseslovenski vnemi prestavljal v slovenščino tuja dela preko slovanskih prevodov. Tako je slovenščina dobila prevode prevodov. Prav zato je danes kot prevajalec potisnjen globoko v ozadje, čeprav je s svojo marljivostjo veliko prispeval k razvoju prevajalstva na Slovenskem.

Prvi naslednji prevod Poeja v slovenščino je šele iz leta 1922. Jan Baukart (1889–1974) je takrat objavil v Mariboru Masko rdeče smrti in zgodbo Srce izdajica.¹⁰

Nato si prevodi Poeja sledijo z večjimi ali manjšimi presledki. V obdobju med dvema vojnama je bilo prevedenih samo dvanajst zgodb, 1949 pa je eno zgodbo prevedel Janez Menart. V petdesetih in šestdesetih letih je slovenskega Poeja že precej več. Do danes je vsega skupaj bilo objavljenih okoli trideset zgodb, v knjižni obliki leta 1952, 1960, 1972 in 1991. Nazadnje so izšle Poejeve pesmi l. 1991 v zbirki Lirika.

Zgodba Črni maček ali Črna mačka (The black cat) je bila prevedena in objavljena samo štirikrat, prevodi pa so si med seboj precej različni: Leopolda Gorenjca Črni maček, Soča (Gorica) 1872; Borisa Rihteršiča Črna mačka (Ljubljana: Evalit), 1935; Banimirja Kozinca Črni maček, Obzornik 1959 in Jožeta Udoviča Črna mačka, Zgodbe groze (Ljubljana, 1960).

Prevajalci zgodbe si niso bili edini glede naslova, čeprav iz izvirnika lahko razberemo, da je Poe mislil na samca in nikakor ne na samico. Že samo ime Pluto je izhodišče za upravičen dvom glede ženske oblike naslova.

Poejeve zgodbe so v slovenskem jeziku doživele tudi več radijskih izvedb, vendar novela Črni maček ni bila nikoli prirejena za radio.

Prvi trije prevodi so izšli samostojno in ne v sklopu zbirk. Šele l. 1960 je Jože Udovič vključil Črno mačko v izbor Poejevih novel.

Kar se tiče objav in prevodov v Soči in v kasnejših publikacijah, je treba poudariti dejstvo, da Poejeva novela ni doživela nobenega ponatisa. Zgodba je bila dolgo osamljen primer ameriške književnosti v Soči. Šele leta 1898 je izhajal v podlistku roman Lewisa Wallacea (1875–1932) Ben Hur.¹¹

Za razliko od Poeja je Wallacevo delo izšlo v vezani obliki takoj po izidu v podlistku. Roman je doživel ponatis l. 1908; tekst je jezikovno predelal dr. Ivo Šorli. To sta edina primera ameriške literature v Gabrščkovih zbirkah.

Opirajoč se na ljubljansko objavo novele v angleščini¹² lahko ugotovimo, v kolikšni meri so bili prevajalci odvisni od izvirnika, moremo pa celo sklepati, da prevajalci niso vedno izhajali iz angleškega izvirnika, temveč iz prevodov v drugih jezikih. Primerjava je pokazala naslednje razlike:

¹⁰Janko MODER, *Slovenski leksikon novejšega prevajanja* (Ljubljana, 1984), 21–22.

¹¹Soča 1898, str. 1–104; Soča 1899, str. 1–12.

¹²Edgar Allan POE, *Complete tales and poems* (Ljubljana, 1966), 200–206.

	odstavkov	stavkov	besed
Poe	32	174	3913
Gorenjec	59	174	3135
Rihteršič	36	198	3417
Kozinc	37	178	3280
Udovič	32	195	3727

Brez dvoma lahko trdimo, da je najbolje prevajal Jože Udovič, ki se skoraj v celoti drži angleškega izvirnika. Gorenjec je kljub vsemu solidno opravil svoje delo, čeprav ni imel na razpolago za primerjavo toliko prevodov iz tujih jezikov kot kasnejši prevajalci.

Gorenjčev prevod je pionirski in vendar je jezikovno še vedno sprejemljiv. Razumljivost omejujejo arhaizmi in številne tujke iz slovanskih jezikov, največ srbohrvaške izposojenke. Gorenjec je bil samouk in močno panslovansko razpoložen. Njegov jezik je bil deležen ostrih kritik že v času, v katerem je živel. Tudi najbolj natančen ni bil. Ponekod se je široko ognil izvirniku, drugod imamo odlomke, v katerih so stavki pretirano skrajšani in pomen besed ni najbolj jasen. Drugod je presenetljivo precizen. V nekaterih stavkih se zdi celo boljši od kasnejših prevajalcev po živem prikazu dogodka in po odločnem posredovanju dramatičnosti trenutka. Vendar so taki deli bolj izjema kot pravilo.

Primerjava uvodnih odstavkov pokaže, da sta si Gorenjec in Udovič precej blizu glede izbire prevedenih besed. Tudi Kozinc in Rihteršič začenjata na povsem enak način, vendar se kmalu razideta. Kozinčev prevod je v prvem delu čistejši. Pri Rihteršiču arhaizmi razkrijejo, da prevajalec sodi v starejšo prevajalsko generacijo. Gorenjec je v segmentaciji odstavkov in stavkov samovoljniji od drugih: včasih iz dveh stavkov naredi enega samega, sicer pa rad združuje odstavke v manjše enote. Ostali trije prevajalci se glede segmentacije držijo izvirnika. Za vse štiri prevode je značilno, da imajo veliko manj besed od izvirnika, kar pričuje o strukturni razliki med slovenskim in angleškim jezikom.

Da bi bili učinkovitejši, dodajajo Gorenjec, Rihteršič in Kozinc sem in tja besede in imena, ki jih Poe ni napisal. Udovičev prevod je včasih preveč zvest izvirniku in zato manj dramatičen. Noče uporabiti besed, ki so značilne za Poeja, npr. *beznica*, *stud* itd., po drugi strani pa dodaja v izvirniku neprisotno katoliško izrazje (tu v poševnem tisku): »plakal sem resnično, zato ker sem čutil, da sem se pregrešil, česar mi neizmerna milost usmiljenega pa tudi vsemogočnega boga ne bi bila mogla odpustiti nikakor tako lahko — nisem snel ubogega mačka.«

Marco Jarc
Dobrodo

TEORIJA CIKLIZIRANJA IN IZBRANI CIKLI KARLA TOMANA¹

Knjiga slavista in literarnega teoretika Reinharda Iblerja, akademskega svénika na regensburški univerzi, je knjižna razprava, ki prinaša zaokroženo podobo teorije cikliziranja, v drugem, analitičnem delu pa teoretska spoznanja in izsledke preverja na konkretnem primeru: poeziji češkega pesnika Karla Tomana.

Avtor je predstavnik mlajše generacije nemških slavistov (roj. 1952), ki je s svojimi razpravami o poeziji Josifa Brodskega, problemih cikliziranja pri Puškinu (na VII. mednarodnem simpoziju za ruski jezik in literaturo avgusta 1990 v Moskvi), predvsem pa s pričujočo knjigo, opozoril na izdelano teorijo cikla, ki jo je izvedel iz strukturalistično-semiotičnega okvira (Ch. Morris, J. Mukařovský, J. Lotman), pa tudi iz izsledkov sodobnih ruskih literarnih teoretikov (M. N. Darvin, I. V. Fomenko).

Iblerjeva razprava je nastala sočasno z nekaterimi drugimi teoretičnimi deli, od katerih naj omenimo samo študiji D. A. Sloanea in E. Poyntnerja,² kar govori v prid dejstvu, da se je v zadnjih letih zanimanje za teorijo cikla in cikliziranje močno povečalo.³ V območju lirike se pojavijo prva znanstvena dela s to problematiko že v 20. letih tega stoletja, sporadično pa tudi kasneje — do 60. let, ko opazimo pomembno kvalitativno spremembo, in sicer je mogoče v ruski literarni vedi zaslediti sistematično raziskovanje cikliziranja, še posebej v okviru žanrske in sižejske problematike. Predvsem v 70. letih so tako nastala prva dela, ki bi jih lahko označili za metodološko dognana. To tradicijo sta potem v 80. letih nadaljevala ruska teoretika M. N. Darvin in I. V. Fomenko.⁴

Na osnovi Ch. Morrisove⁵ koncepcije znakovnih funkcij označi Ibler cikliziranje kot umeetniški postopek, ki ga sestavljajo tri druga na drugo vplivajoče semantične funkcije. Najprej dobimo s sintaktičnim aktom v tekstovni kompleks zaključeno enoto, iz katere lahko nastane nova, koherentna tekstualna celota. Njena posebnost je v tem, da imajo posamezne komponente teksta v okviru celote nekakšno dvojno funkcijo: kot samostojne in sočasno podrejene enote. Pragmatična osnova in porok za novo nastali pomenski potencial je končno tudi umetniška komunikacija sama (str. 39). Iz tega modela izhaja po Iblerju, da lahko vsaka od teh funkcij dominira in v večji ali manjši meri vpliva na nastanek invariantnih elementov in s tem primerjalnih kriterijev v okviru tekstualnih zbirnih struktur (Textuelle Sammelstrukturen). To pa pomeni, da je mogoče razlikovati tri osnovne tipe takšnih tekstov: dela z dominanco pragmatične, sintaktične in semantične funkcije (str. 40–44).

Ibler je v prvem, teoretičnem delu razprave pretresel še druge raziskave, ki imajo za svoj predmet teorijo cikličnih in drugih podobnih struktur, pri čemer je prišel do spoznanja, da so bili izdelani večinoma samo delni aspekti. Tako izhajajo M. Thalmann, E. Reitmeyer in

¹ Reinhard IBLER, *Textsemiotische Aspekte der Zyklisierung in der Lyrik: Dargestellt am Beispiel ausgewählter Gedichtzyklen Karel Tomans* (Neuried: Typoskript-Edition Hieronymus 1988; Slav. Sprachen und Literaturen 17), 278 str.

² D. A. SLOANE, *Aleksandr Blok and the Dynamics of the Lyric Cycle* (Columbus: Ohio, 1988); Erich POYNTNER, *Die Zyklisierung lyrischer Texte bei Aleksandr A. Blok* (München, 1988).

³ Pri tem razlikujemo cikel in cikliziranje tako, da nam prvo označuje literarni žanr, drugo pa umetniški postopek.

⁴ Prim. M. N. DARVIN, *Problema cikla v izučeníi liriki* (Kemerovo, 1983); I. V. FOMENKO, *O poetike liričeskogo cikla* (Kalinin, 1984).

⁵ Ch. W. MORRIS, *Foundations of the Theory of Signs* (Chicago, 1938).

H. M. Mustard⁶ predvsem iz eksterne, pragmatične komponente avtorja, upoštevajoč njegovo »voljo do oblikovanja«, ki se po Thalmannu kaže v razvrstitvi pesmi, ali pa v temporalnem kriteriju nekega cikla (a priori oz. a posteriori koncepcija). Drugi se spet nanašajo na tekstualne značilnosti. J. Müller poskuša na primer osvetliti tudi semantično stran pesniškega cikla, formalno-sintaktični aspekti pa igrajo pri njem dejansko nepomembno vlogo (npr. vrstni red pesmi).⁷ To perspektivo pa še posebej upošteva C. M. Ort,⁸ ki poudarja, da paradigmatični in sintagmatični vidik ne smeta ostati izolirana, ko pravi, da se ciklična pesnitev definira ravno skozi relacijo obeh omenjenih dimenzij, kar dviguje odnos posameznih tekstov do celotnega dela na semiotično raven. Darwin in Fomenko izhajata iz prepričanja, da je tekstualna enotnost cikla omogočena predvsem z rekurensami na različnih nivojih teksta. Za strukturo lirskega cikla velja torej dvojen relacijski sistem: relativno izenačena korelacija posameznih delov (pesmi) in celote (lirskega cikla). V tej zvezi pomeni iztrganje posameznih pesmi iz celote signifikantno posebnost, prav tako pa tudi njihova integracija v celoten kompleks.

Avtor uporablja na začetku svoje razprave termina »pesniška zbirka« (Gedichtsammlung) in »pesniški cikel« (Gedichtzyklus) delno sinonimno, včasih pa poskuša z razlikovanjem napraviti tipološko razliko, temelječo na intencionalno-temporalnem aspektu, ki ga je izdelal Reitmeyer, izkazal pa se je za dokaj problematičnega. Po njegovem načelu je namreč cikel vedno nekaj že vnaprej pripravljenega; stoji torej na začetku umetniškega akta. Iblerju se zdi ta model preozek in vprašljiv, zato upošteva za nastanek cikla samo avtorjev namen. S sklapljanjem pesmi nastane končno nadrejeni tekst, zaključena celota s samostojnim pomenom, pri čemer časovni aspekt nastanka pesmi zanj ni pomemben.

Teoretične izsledke preverja Ibler z interpretacijo izbranih ciklov češkega pesnika Karla Tomana (1877–1946).⁹ Marksistično-leninistična literarna veda je videla v njem zgodnjega predstavnika socialnega pesništva, dejansko pa izhaja Toman iz K. H. Mache in simbolizma. Iz kratkega avtorjevega pregleda dosedanjih raziskav o Tomanu (str. 85–90) je razvidno, da gre večinoma za članke in publikacije, ki pomenijo le prvo orientacijo pri spoznavanju njegovega dela, še posebej poetoloških značilnosti. To pa že tudi pomeni, da je Ibler z analizo pesniških zbirk *Pohádky krve* (1898 — Pravljičnice krvi), *Melancholická pout* (1906 — Melanholično romanje) in *Měsíc* (1918 — Mesece) — vsaka od njih predstavlja značilno obdobje Tomanovega ustvarjanja in ga na nek način tudi zaključuje — osvetlil še neraziskano področje pesniškega dela s posebnega vidika. Ibler interpretira Tomana izključno imanentno, saj ne upošteva take intertekstualne zveze kot je npr. citat pesmi Svatý Václave iz 12. stoletja (Měsíc), ali pa očitnega dialogiziranja s pesništvom K. H. Mache (v zbirki *Melancholická pout*). Ta postopek pa je vendarle razumljiv, saj se je Ibler osredotočil zgolj na tipološke značilnosti, vse drugo pa zaradi sistematičnosti pušča bolj ali manj ob strani. Nekoliko moteče je, da Ibler ne ločuje

⁶Prim. M. THALMANN, *Gestaltungsfragen der Lyrik* (München, 1925); E. REITMEYER, *Studien zum Problem der Gedichtsammlung, mit eingehender Untersuchung der Gedichtsammlungen Goethes und Tiecks* (Bern–Leipzig, 1935); H. M. MUSTARD, *The Lyric Cycle in German Literature* (New York, 1946).

⁷J. MÜLLER, Das zyklische Prinzip in der Lyrik, *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 20 (1932), 1–20.

⁸C.-M. ORT, Zyklische Dichtung, *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte* (Berlin–New York, 1984), 1105–1120.

⁹Rodil se je v vasi Kokovice, severozahodno od Prage, s pravim imenom Antonín Bernášek. Psevdonim Karel Toman si je nadel hkrati z izidom prve pesniške zbirke *Pohádky krve* leta 1898.

strogo med motivom in temo. Tako govori napr. o kesanju v Tomanovi pesmi sprva kot motivu, pozneje pa kot temi (str. 205–206).¹⁰

Prav gotovo je Iblerjeva zasluga, da je sistematiziral nepopolne metodološke poskuse in jim dal zaključeno podobo. V tem smislu je teoretični del njegove razprave morda celo zanimivejši in pomembnejši od interpretacijskega dela, čeprav se v razpravi pojavljajo nekatera vprašanja, na katere ne najdemo odgovora, ko se pojavi problem razlikovanja sorodnih cikličnih struktur (pesniški cikel — verzni ep). Vsekakor je avtorju uspelo izdelati tipologijo komunikacijske implikacije in izpopolniti teorijo cikliziranja ter jo preveriti z interpretacijo izbranih ciklov. To pa pomeni, da lahko Iblerjevo disertacijo razumemo kot pomemben prispevek bohemistiki, predvsem pa literarni vedi nasploh.

Slavo Šerc
Landshut

NORVEŠKA BIBLIOGRAFIJA PREVODOV IZ POLJSKE KNJIŽEVNOSTI

Če skušamo na podlagi objektivnega bibliografskega prereza, kakršnega predstavlja Poljska književnost v norveških prevodih,¹ soditi o mestu poljske književnosti v norveški literaturi in odkriti, katerim vodilnim težnjam v norveškem kulturnem prostoru je sledil prevajalski izbor iz poljske književnosti in iz kakšnih nagibov se je nacionalnoduhovni prostor tega skandinavskega naroda odpiral poljskemu literarnemu ustvarjanju, lahko ugotovimo, da od predromantike, ko se kronologija začenja, do druge svetovne vojne prevajanje v norveščino ne kaže globljega ali načrtnejšega zanimanja za temeljna dela iz poljskega besednega ustvarjanja, še manj morebiti za specifično poljsko idejnoestetsko izpoved v devetnajstem in prvi polovici dvajsetega stoletja. Zato pa pomenijo toliko opaznejšo prelomnico šestdeseta leta, ko norveški polonisti očitno začenjajo zapolnjevati prevajalske vrzeli za nazaj, hkrati pa presajati najvidnejše sodobne avtorje v širokem razponu vseh glavnih tokov sodobne proze, poezije in dramatike. Poljski literarni in nazorski tokovi na Norveškem dotlej očitno niso spadali med tvorne pobude domačemu ustvarjanju. Iz istega razloga je najbrž mogoče tudi sklepati, da je šel razvoj norveških literarnih obdobj in tokov svojo pot ter bržkone vzporedno z glavnimi evropskimi, ki so bili spodbuda obema literaturama. Ob taki ugotovitvi so z rezervo vzeti ali celo irelevantni poljski avtorji svetovnega slovesa (Sienkiewicz, Mrożek, Miłosz), ki so kot znamka svetovnega knjižnega trga prihajali v nacionalno kulturo po različnih kanalih. Posebej zanimivi in zgovorni se zdijo predvsem tisti ustvarjalci, ki so s posebno poljsko specifikjo in idejnoestetskimi inovacijami odločilno vplivali na literarne procese v domačem okolju. Druga okoliščina, ki jo je tudi treba upoštevati, pa je, da je bibliografija kot celota pogosto rezultat naključij, osebnih prevajalskih motivacij in usod. Tako se npr. že l. 1895, pred norveškim odkritjem Sienkiewicza iznenada in brez konteksta pojavi modernist Przybyszewski, kar pa

¹⁰Natančnejša razlikovalna merila je postavila nemška literarna veda (W. Kayser, E. Frenzel) v tem smislu, da pri motivih prevladujejo snovno-materialni, pri temah pa idejno-racionalni in afektivno-emocionalni elementi. Gl. J. KOS, *Morfologija literarnega dela* (Ljubljana, 1981), 24–50.

¹Ole Michael SELBERG, *Polsk literatur i norsk oversettelse 1826–1989*, En bibliografi, *Meddelelser* 1991, št. 62, Universitetet i Oslo, 100 st.

je v resnici le malo povezano s poljsko literarno sceno (tudi izvirnik je v nemščini), ampak bolj s pisateljskimi življenjskimi okoliščinami in z dejstvom, da je kot prevajalka navedena avtorjeva žena Norvežanka Dagna Przybyszewska, v avtorjevo zaledje pa je spadala berlinska nemško-skandinavska boema devetdesetih let.

Bibliografija, ki jo je z računalniškim programom $\text{\TeX}$ sestavil Ole Michael Selberg, eden mlajših in — kot lahko sodimo po navedenih prevodih — doslej med norveškimi polonisti najplodovitejših prevajalcev, je urejena pregledno, zaradi osebnih (avtorji in prevajalci) ter stvarnih kazal (izvirni in prevodni naslovi, žanri) praktično uporabna, na racionalno urejenost kaže uporaba posebnih znakov za označevanje zvrsti in celo za jezikovno različico norveščine (nynorsk in riksmål/bokmal), v katero je posamezno delo prevedeno. Poleg knjižnih, revijalnih, časopisnih objav so upoštevani tudi prevodi v rokopisih ter uprizoritve. (Vključeni so le rokopisi dramskih del, ki jih hrani Univerzitetna knjižnica v Oslu, kar je knjigi v škodo, saj ostajajo zunaj evidence nekateri pomembnejši prevodi (npr. Fredro, Kłätwa, 1969))

Zgodba, ki jo v sebi skriva bibliografija, je za nas zanimiva najprej zaradi možnega ugotavljanja vzporednic in razhajanj pri sprejemanju poljske književnosti na Norveškem in pri nas, drugič pa zaradi podobe družbenih in kulturnih razmer, ki se posredno zrcalijo v njej. Začenja se z letom 1826 in konča 1889. Zanimivo je, da so skoraj za vse devetnajsto stoletje značilna najprej ilustrativna, predvsem širše priljubljena pesemska, pogosto spевна, domobljubna, razsvetljensko-moralistična besedila, šele z letnico 1843 izide literarno besedilo v pravem pomenu besede, prevod Mickiewiczove pesnitve *Farys*, delo prvega norveškega romantičnega pesnika Wergelanda. Sledi več kot petdeset let praznine, nato se pojavijo časnikarske objave prevodov krajših Sienkiewiczovih besedil iz sodobnega življenja in šele leta 1901 prvi prevod njegovega romana v knjižni izdaji (Rodbina Polaneških). Do leta 1940 Norvežani razen Sienkiewiczovih romanov ne prevedejo nobenega klasičnega avtorja, zasledimo le redke, trenutno aktualne sodobne pisce, več ali manj osebno povezane z norveškim literarnim življenjem (Przybyszewski, Gomulicki, Wysocki). Bržkone so temeljna klasična dela poljske književnosti Norvežani spoznavali iz švedščine in predvsem danščine, ki je bila od protestantizma do Wergelanda njihov knjižni jezik. Wergelandovo prevajanje Wybickega (*Jeszcze Polska nie zginęła*) in Mickiewicza v jezikovni različici riksmål (dansko-norv. mešanica) sodi torej v obdobje normiranja knjižnega jezika in ima glede na poetično-programska načela podobno vlogo kot Prešernovo in Vrazovo presajanje Mickiewicza v slovenščino. Praznino, ki je po teh prevajalskih poskusih nastala v drugi polovici devetnajstega stoletja, pa si lahko razlagamo s tem, da se je profil norveških literarnih tokov v razvojnem procesu od romantike k realizmu oblikoval v polemiki s švedskimi in danskimi vplivi ter iz občutja nacionalne ogroženosti iskal identiteto v bogati domači folklori, nacionalnem družbenem prostoru, vendar po sodobnih literarnih nazorih, ki so se zgodaj oddaljili od romantične estetike, močno zakoreninjene v poljski književnosti. Težnjam slovenskega literarnega življenja v drugi polovici 19. stol., vidnim iz literarnih programov, pa je očitno ustrezala poljska romantičnorealistična proza in dramatika. Medtem ko se je zanimanje za poljsko književnost ob koncu stoletja pri nas še poglobilo, ob realističnih tokovih dvajsetega stoletja pa lahko govorimo že o nepretrganem prevajanju in trajni zavesti o poljskih avtorjih, pa je norveška publicistika s poljskimi besedili zadovoljevala potrebe po lahkotnejšem čitivu v razvedrilnih in družinskih listih in taka je pretežno vloga poljskih prevodov vse do l. 1945. Na tem mestu se že od samega začetka pravzaprav znajde Henryk Sienkiewicz, verjetno priljubljen tudi zaradi prikazovanja poljskih zgodovinskih izkušenj s Švedi (v začetku 20. stol., zlasti ob vrhuncu norveško-švedske politične krize je Sienkiewicz edini

prevajani poljski avtor, prevod Potopa izide leta 1903).

Razumljivo, da se Skandinavci v realizmu niso zgledovali po Poljaki, saj so domači avtorji in (in bližnji danski teoretik Georg Brandes) z izvirnimi deli ob prehodu iz romantike v realizem vplivali na vso Evropo. Čeprav so norveški prevajalci po vojni, precej po zaslugi organiziranih polonističnih središč, zapolnjevali vrzeli iz poljske klasične književnosti, je največja praznina ostala prav ob vrhunskih delih poljskega realizma (med prevodi do danes ne zasledimo niti Reymonta (v slovenščini so Kmetje izšli trikrat, v dveh prevodih), Žeromskega so prevedli le dve lahkotnejši dramski deli, Prus in Dąbrowska pa sta predstavljena le v novelističnih antologijah).

Če so skušali norveški polonisti po vojni zapolniti praznine celih preteklih obdobij z antologijami, pa od šestdesetih let naprej preseneča relativna sočasnost prevodov sodobnih avtorjev, med katerimi najdemo značilne predstavnike vseh generacij in tokov ne glede na to, ali so postali svetovna znamka ali ne (npr. Hłasko, Gałczyński, Ważyk, Mrożek, Andrzejewski, Schulz, Gombrowicz, Herbert, Harasymowicz, Różewicz, Konwicki, Nowakowski, Kapuściński, Zagajewski itd., vsi seveda s samostojnimi knjigami, nekateri so predstavljeni skoraj že z opusom (Miłosz, Herbert, Kapuściński, Konwicki), večina drugih avtorjev (Barańczak, Krynicki, Kornhauser, Lipska, Szymborska itd.) pa je vključenih z najznačilnejšimi deli v antologije. Zadnja bibliografska enota je izbor pesmi Karla Wojtyły (1989).

Glede na širok in količinsko obsežen izbor povojnih avtorjev bi lahko sklepali, da so poljska literarna dela na Norveškem odigrala pomembnejšo vlogo od šestdesetih let naprej, morebiti so se ob njih celo navdihovale mlajše generacije, ki so se morale z iskanjem svežih vzorcev prebijati iz sence velikih pisateljskih avtoritet domačega realizma, saj je npr. Hamsun živel še v začetku petdesetih let, le malo prej je umrla Undsetova. Zaradi tega bi mogli sklepati, da so poljska literarna dela, ki so v nazorsko utesnjenih razmerah sivih časov, politične cenzure in ločitve književnosti od državne politike predstavljala krčevito iskanje novega izraza in odpirala nove možne poti zlasti v poeziji in prozi, ponujala tvorne vzorce piscem povsem drugačnega družbenega okolja in zato doživljala drugačno recepcijo ter tudi funkcionirala na drugačen način (zlasti Zbigniew Herbert, Tadeusz Różewicz, Wisława Szymborska, Adam Zagajewski). A to so le domneve, nam je Norveška danes bolj oddaljena kot ob začetku stoletja.

Niko Jež

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih na 80-gramskem papirju; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis je po možnosti tudi na PC-jevi ali atarijevi disketi, zapisan v katerem koli od popularnih urejevalnikov besedila oziroma v ASCII, mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov MIRAN.HLADNIK@UNI-LJ.AC.MAIL.YU ali UEK::FFHLADNIK. — Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči zaželeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. — Avtor naj priloži številko svojega žiroračuna, naslov in občino stalnega bivališča, svojo enotno matično številko občana, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis za tisk ni sprejet, glavni urednik avtorja pisмено obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerkov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve: Korekture svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav se drži prečrkovalnih pravil Slovenskega pravopisa 1990. — Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. — Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je označen z dvojno podčrtavo, razprti tisk s črtkano črto. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. — Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali oglatem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. — Besedilo opombe naj bo v članku takoj za mestom, ki ga pojasnjuje, vendar odstavčno ločeno od drugega besedila; zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. — Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu ali v opombah, na daljši način pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton B r e z n i k 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

V seznamu literature je letnica neposredno pred navedbo strani. Članek v reviji se navaja takole:

Janko K o s: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* XXXIX/1 (1991), 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹ Anton B r e z n i k, *Slovenska slovnica za srednje šole* (Celje: Mohorjeva družba, 1934), 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so lahko ležeče postavljeni. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

V OCENO SMO PREJELI

Europa Orientalis: Studi e Ricerche sui Paesi e le Culture dell'Est Europeo & Bibliografia Italiana sull' Europa Orientale, IX, X. Salerno: Istituto di Linguistica, Università di Salerno, 1990, 1991. 677 + 466 str.

Ema Umek: *Erbergi in dolski arhiv*, 1. del. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991 (Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Serija graščinski arhivi, 5). 250 str.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 5. knjiga: T-Ž; Dodatki A-Š. Ljubljana: izdala SAZU; založila DZS, 1991.